

**ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΡΗΤΗΣ
ΤΜΗΜΑ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ
ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΟ ΣΤΗΝ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ ΘΕΩΡΙΑ ΚΑΙ
ΠΟΛΙΤΙΚΗ**

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ

*Οι διαρθρωτικές μεταβολές στον αγροτικό τομέα
της Ουγγαρία μετά τη μετάβαση*

ΣΠΗΛΙΑΝΑΚΗ ΣΤΑΜΑΤΙΑ

ΕΠΙΒΛΕΠΩΝ ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ: ΝΙΚΟΛΑΪΔΗΣ ΕΥΑΓΓΕΛΟΣ

ΡΕΘΥΜΝΟ2005

Γι' την εργασία αυτή, χρωστάω ένα μεγάλο ευχαριστώ στον Κύριο Νικολαΐδη Ευάγγελο, που με θέληση και υπομονή με βοήθησε να συλλέξω τ' απαραίτητα στοιχεία και ν' αναθεωρήσω πράγματα που θεωρούσα δεδομένα. Επίσης, ευχαριστώ την οικογένειά μου και τους φίλους μου, που όλο αυτό τον καιρό ήταν δίπλα μου στα δύσκολα.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Εισαγωγή	4
1. Οικονομική της ανάπτυξης και αγροτικός τομέας.....	5
1.1 Ο «άμεσος» και «έμμεσος» οικονομικός ρόλος του αγροτικού τομέα	6
2. Πολιτική και οικονομία	10
2.1 Η εφαρμογή του ιδεοτύπου σοσιαλιστικού συστήματος στην Ουγγαρία.....	10
2.2 Η κεντρικά σχεδιασμένη οικονομία στην Ουγγαρία	11
2.3 Οι μορφές της σοσιαλιστικής ιδιοκτησίας.....	18
3. Η πορεία μεταρρύθμισης του Ουγγρικού αγροτικού τομέα (1956-1989)	22
3.1 Οι μεταρρυθμίσεις στην Ουγγρική οικονομία τη δεκαετία του '80 και οι επιπτώσεις στον αγροτικό τομέα.	25
3.2 Ο άμεσος οικονομικός ρόλος του αγροτικού τομέα την τελευταία δεκαετία πριν τη μετάβαση.....	29
3.3 Ο έμμεσος οικονομικός ρόλος του αγροτικού τομέα τη τελευταία δεκαετία πριν τη μετάβαση.....	33
4. Μετάβαση στην οικονομία της αγοράς και οι επιπτώσεις στον αγροτικό τομέα	34
4.1 Οι μεταρρυθμίσεις στο σύνολο της ουγγρικής οικονομίας και οι επιπτώσεις τους στον αγροτικό τομέα.....	35
4.1.1 Η συμμετοχή του αγροτικού τομέα στην οικονομία.	46
4.2 Β' φάση μετάβασης (1998-2004) – Οι επιπτώσεις στον «άμεσο» οικονομικό ρόλο του αγροτικού τομέα.....	56
4.2.1 Η συμμετοχή του αγροτικού τομέα στην οικονομία.	56
4.3 Οι επιπτώσεις της μετάβασης στον «έμμεσο» ρόλο του αγροτικού τομέα (A&B φάση μετάβασης)	58
4.3.1 Διασυνδέσεις του αγροτικού τομέα προς τα πίσω (Backward Linkages)	59
4.3.2 Οι διασυνδέσεις του αγροτικού τομέα προς τα εμπρός (Forward Linkages)	67
Συμπεράσματα	69
Βιβλιογραφία	72

Εισαγωγή

Η μεταπολεμική Ουγγαρία βίωσε έντονες μεταβολές στο σύνολο των οικονομικών και κοινωνικών δομών της. Μέχρι το 1989, το σοσιαλιστικό καθεστώς ήταν αυτό που κυριαρχούσε και καθόριζε τις δομές του οικονομικού συστήματος. Το άμεσο αποτέλεσμα της μεταβατικής διαδικασίας ήταν η ύφεση, τουλάχιστον για τα πρώτα πέντε χρόνια της δεκαετίας του '90, όπου επικράτησε ο χαρακτηρισμός του Kornai «transformational recession»¹. Παρόλα αυτά, η Ουγγαρία κατάφερε να ανακάμψει ταχύτερα από τις υπόλοιπες χώρες της Κ.Α. Ευρώπης, που ακολούθησαν την πορεία της μετάβασης.

Στον αγροτικό τομέα η μεταρρυθμιστική διαδικασία ήταν σχετικά σταδιακή, υπήρξε όμως ριζική. Τ' αποτελέσματα των μεταρρυθμίσεων έγιναν αισθητά τόσο στον «άμεσο», όσο και στον «έμμεσο» οικονομικό ρόλο του αγροτικού τομέα. Στην πρώτη φάση της μετάβασης (1989-1997), η συνεισφορά του αγροτικού τομέα στα βασικά μακροοικονομικά μεγέθη ήταν μειούμενη. Η συμμετοχή στο Α.Ε.Π. και στην απασχόληση μειώθηκαν αισθητά. Οι τάσεις αυτές, στη βιβλιογραφία της οικονομικής ανάπτυξης, θεωρούνται δείγματα οικονομικής ανάπτυξης. Ωστόσο, στην υπό εξέταση χώρα και στο συγκεκριμένο χρονικό διάστημα, η μείωση αυτών των μεγεθών ήταν αποτέλεσμα της ύφεσης. Στη δεύτερη φάση (1998-2004), οι επιδόσεις του αγροτικού τομέα αρχίζουν να βελτιώνονται. Εξάλλου, ήδη από το 1998 είχαν αρχίσει οι ενταξιακές διαπραγματεύσεις με την ΕΕ-15, που την ανάγκαζαν να πραγματοποιήσει μία ουσιαστική στροφή στον αγροτικό τομέα.

Όσον αφορά τις διακλαδικές σχέσεις του αγροτικού τομέα, στην πρώτη φάση της μετάβασης, η διαδικασία των μεταρρυθμίσεων διέσπασε τις καθετοποιημένες δομές του προηγούμενου καθεστώτος, με αποτέλεσμα οι παραγωγοί ν' αποκοπούν τόσο από τον κλάδο των εισροών, όσο και από τον κλάδο των εκροών. Η «αγορά» δεν είχε καταφέρει να δημιουργήσει ακόμα τις δομές, που θ' αντικαθιστούσαν εκείνες του προηγούμενου συστήματος, και αυτό είχε μεγάλο κόστος για το σύνολο των επιδόσεων του τομέα.

Στη δεύτερη φάση της μετάβασης το κενό αυτό καλύπτεται. Η καθετοποίηση της παραγωγής με τη σύναψη συμβολαίων, τη συγχώνευση της παραγωγής με τους τομείς προς τα εμπρός ή/και προς τα πίσω και τη συνολικότερη βελτίωση των διακλαδικών σχέσεων, ήταν μόνο μερικές από τις λειτουργίες που ενεργοποιήθηκαν, στο πλαίσιο ανάπτυξης του

¹ Kornai, J., "The Hungarian Reform Process: Visions, Hopes and Reality", *Journal of Economic Literature*, Vol. 24, No.4 (Dec., 1986), pp.1697-1699.

«έμμεσου» οικονομικού ρόλου του αγροτικού τομέα. Η εισροή ξένου κεφαλαίου αύξησε το βαθμό συγκέντρωσης και καθετοποίησης των επιχειρήσεων, που σχετίζονταν με τον αγροτικό τομέα, ιδιαίτερα αυτών που δραστηριοποιούνταν στον τομέα της μεταποίησης.

1. Οικονομική της ανάπτυξης και αγροτικός τομέας

Ο αγροτικός τομέας, ως παραγωγικός κλάδος έχει απασχολήσει όλες τις γενιές οικονομολόγων. Το ενδιαφέρον έχει επικεντρωθεί τόσο στη διαμόρφωση των κοινωνικών τάξεων βάσει των σχέσεων ιδιοκτησίας, όσο και στη διαμόρφωση των κατάλληλων συνθηκών για την οικονομική ανάπτυξη. Τα τελευταία χρόνια η συμβολή του στην οικονομική ανάπτυξη έχει πάρει μεγάλες διαστάσεις. Διάφορες σχολές οικονομικής σκέψης, από τους κλασικούς μέχρι τους μαρξιστές, έδωσαν τις δικές τους εξηγήσεις γι' αυτό το ρόλο του αγροτικού τομέα².

Κοινό στοιχείο των περισσότερων θεωριών είναι ότι ο αγροτικός τομέας αποτελεί κλάδο, ο οποίος μπορεί να προσφέρει τα απαραίτητα μέσα για την εκβιομηχάνιση μίας χώρας. Θεωρείται ως μία «δεξαμενή πόρων», που μπορεί να χρησιμοποιηθεί για την ανάπτυξη των υπόλοιπων παραγωγικών κλάδων της οικονομίας και την ανάπτυξη νέων αγορών, χωρίς να θεωρείται απαραίτητο η ανάπτυξη και συντήρηση του ίδιου του κλάδου. Η άποψη αυτή κατατάσσεται στη *στατική έννοια της μεταφοράς πόρων* από τον αγροτικό τομέα στον δευτερογενή³ και είναι μία από τις θεωρίες οικονομικής ανάπτυξης. Η άποψη αυτή δίνει την εντύπωση ότι ο αγροτικός τομέας ως «αστείρευτη» πηγή θα παρέχει αδιάκοπα τ' απαραίτητα για την ανάπτυξη των υπόλοιπων παραγωγικών κλάδων. Η διαδικασία αυτή στην πραγματικότητα τον απομυζά, καθιστώντας κάθε προσπάθεια ανάπτυξης του ίδιου μάταιη.

Η δυναμική έννοια της μεταφοράς πόρων υποστηρίζει ότι δεν πρέπει να υπάρχει μονοδιάστατη ανάπτυξη του βιομηχανικού τομέα. Η διαδικασία της οικονομικής ανάπτυξης μπορεί να επιτευχθεί μέσω της τεχνικής προόδου και της πολιτικής επενδύσεων, οι οποίες θα δώσουν τ' απαραίτητα μέσα και κίνητρα για ν' αναπτυχθεί και ο πρωτογενής τομέας. Μόνο έτσι θα μπορέσει να συνεισφέρει στην οικονομική ανάπτυξη των άλλων παραγωγικών κλάδων. Μ' άλλα λόγια, το αγροτικό πλεόνασμα μπορεί ν'

² Λιανός, Θ., Δαμιανός, Δ., Μέργος, Γ., *Αγροτική Οικονομική, Θεωρία και Πολιτική*, 2^η έκδοση, Μπένος, Αθήνα 1998, σελ. 594-598.

³ Ο.π., σελ. 603-604.

αποτελέσει προϋπόθεση ανάπτυξης των άλλων παραγωγικών τομέων, αν και ο ίδιος ο πρωτογενής τομέας αναπτύσσεται και εκσυγχρονίζεται⁴.

Ως συνέπεια της ανάπτυξης του δευτερογενούς τομέα, συντελέστηκαν μία σειρά από διαρθρωτικές μεταβολές. Αυτές αναφέρονται στην αλλαγή των δομών της οικονομίας κατά τη διάρκεια μετατροπής της από αναπτυσσόμενη σε ανεπτυγμένη. Κατά τη διάρκεια αυτής της περιόδου, όλοι οι παραγωγικοί τομείς υπόκεινται σε αναμορφώσεις, καθώς οι διαρθρωτικές μεταβολές είναι αποτέλεσμα της αύξησης του εισοδήματος μία οικονομίας αλλά και των μεταβολών στο θεσμικό και κοινωνικό περιβάλλον. Πρέπει να γίνει σαφές ότι η ανάπτυξη είναι κάτι διαφορετικό από τη μεγέθυνση. Στην προκειμένη περίπτωση το βασικό αίτιο για τη δημιουργία διαρθρωτικών μεταβολών δεν είναι μονάχα η αύξηση του εισοδήματος. Η αλλαγή του πολιτικού και οικονομικού κλίματος (αλλαγή στην ζήτηση καταναλωτικών αγαθών, μεταβολή στην τεχνολογία, μεταβολής της κεφαλαιακής συσσώρευσης, διεθνές εμπόριο, διεύρυνση των αγορών, εξειδίκευση εργασίας) αλλά και του θεσμικού και νομοθετικού περιβάλλοντος αποτελούν το σύνολο των παραγόντων που μπορούν να οδηγήσουν στην ολοκληρωμένη μεταβολή μίας οικονομίας από αναπτυσσόμενη σε ανεπτυγμένη.

Τα βασικά χαρακτηριστικά μίας οικονομίας που μετασχηματίζεται είναι: α) η μεταβολή στην τομεακή σύνθεση του παραγόμενου προϊόντος, β) η μεταβολή στη σύνθεση της απασχόλησης και γ) η σχετική μείωση του εργατικού δυναμικού στον αγροτικό τομέα, κατά τα πρώτα χρόνια της οικονομικής ανάπτυξης, και ύστερα η απόλυτη μείωση του. Οι αλλαγές αυτές επιφέρουν σχετική μείωση του ειδικού βάρους του αγροτικού τομέα και αύξηση του ειδικού βάρους του δευτερογενή και τριτογενή. Η μεταβολή αυτή είναι εφικτή μόνο όταν παρατηρείται αύξηση της παραγωγικότητας στον αγροτικό τομέα, η οποία επιτρέπει την έξοδο του πλεονάζοντος εργατικού δυναμικού. Αργότερα παρατηρείται μείωση στο ειδικό βάρος του δευτερογενή τομέα, το οποίο με τη σειρά του παραχωρεί «τα σκήπτρα» στον τριτογενή τομέα.

1.1 Ο «άμεσος» και «έμμεσος» οικονομικός ρόλος του αγροτικού τομέα

Ο ρόλος του αγροτικού τομέα στην οικονομική ανάπτυξη, είναι καθοριστικός. Καθώς όμως, η οικονομία μίας χώρας είναι πολύπτυχη έτσι και η συμβολή του αγροτικού τομέα στην οικονομική ανάπτυξη δεν μπορεί να είναι μονοδιάστατη. Ο οικονομικός ρόλος του

⁴ Ο.π σελ. 605.

αγροτικού τομέα είναι διττός και απαρτίζεται από τον «άμεσο» και «έμμεσο» οικονομικό ρόλο, οι οποίοι με την δική τους ξεχωριστή συμβολή συνεισφέρουν στην οικονομική ανάπτυξη.

Ο «άμεσος» οικονομικός ρόλος του αγροτικού τομέα αναφέρεται στη συμμετοχή του τομέα στα βασικά μακροοικονομικά μεγέθη. Απ' την άλλη, ο «έμμεσος» οικονομικός ρόλος αναφέρεται στις σχέσεις του κλάδου με τους τομείς προς τα εμπρός και προς τα πίσω, δηλαδή με τον τομέα των εισροών και των τομέα της μεταποίησης και εμπορίας, αντίστοιχα.

Ο άμεσος οικονομικός ρόλος ή αλλιώς η συμβολή του αγροτικού τομέα στα βασικά μακροοικονομικά μεγέθη είναι η συνήθης ανάλυση που συναντάμε στα περισσότερα κείμενα οικονομικού περιεχομένου. Αναφέρεται στη συμβολή του αγροτικού τομέα στο ΑΕΠ, στην απασχόληση, στο εμπορικό ισοζύγιο, στην ιδιωτική ζήτηση και στις επενδύσεις.

Η βελτίωση του «άμεσου» οικονομικού ρόλου του αγροτικού τομέα μπορεί να επιτευχθεί με την χρηματοδότηση του από το εσωτερικό και το εξωτερικό, είτε αυτές οι επενδύσεις γίνονται από το κράτος είτε από ιδιώτες. Συνάμα, μία σειρά από θεσμικές, οικονομικές και νομοθετικές ρυθμίσεις, όπως για παράδειγμα η φορολογική ελάφρυνση των αγροτών, μπορεί να ωθήσει τον αγροτικό τομέα σε περαιτέρω ανάπτυξη. Η οικονομική πολιτική, λοιπόν, μπορεί να παίξει αποφασιστικό ρόλο για την ανάπτυξη ή όχι του πρωτογενούς τομέα.

Σημάδια βελτίωσης και ανάπτυξης της οικονομίας θεωρούνται, η μειούμενη συμμετοχή του αγροτικού τομέα στο συνολικό παραγόμενο προϊόν και στην απασχόληση. Παρά το γεγονός, ότι η συμμετοχή στο ΑΕΠ μειώνεται, λόγω της ανάπτυξης των άλλων παραγωγικών κλάδων, η γεωργία πρέπει να είναι ικανή, να τροφοδοτεί τον αυξανόμενο πληθυσμό. Αυτό μπορεί να το επιτύχει με την αύξηση της παραγωγικότητας και την ανάπτυξη νέων πιο αποδοτικών καλλιεργειών και μεθόδων παραγωγής. Τα παραπάνω συμπεράσματα είναι αποτέλεσμα διαφόρων ερευνών, που απέδειξαν, ότι στις ανεπτυγμένες χώρες παρατηρούνται οι παραπάνω τάσεις μείωσης της συμμετοχής του αγροτικού τομέα στα βασικά μακροοικονομικά μεγέθη.

Αντίθετα, στις αναπτυσσόμενες χώρες η συμμετοχή του αγροτικού τομέα στο συνολικό προϊόν είναι πολύ υψηλότερη από τις ανεπτυγμένες. Σ' αυτές, η συμμετοχή του αγροτικού τομέα στο ΑΕΠ είναι περίπου 4-5%, ενώ στις αναπτυσσόμενες χώρες μπορεί να ξεπεράσει

το 20%. Παράλληλα, το μεγαλύτερο μέρος του οικονομικά ενεργού πληθυσμού απασχολείται στον πρωτογενή τομέα, ως αποτέλεσμα της γενικότερης υπανάπτυξης του δευτερογενούς τομέα, αλλά και του χαμηλού μορφωτικού επιπέδου και κατά συνέπεια της χαμηλής εξειδίκευσης του εργατικού δυναμικού. Το χαμηλό μορφωτικό επίπεδο σε συνδυασμό με την αυξημένη απασχόληση στον αγροτικό τομέα, συνεπάγεται μειωμένη παραγωγικότητα. Οι συνθήκες αυτές αποτελούν τροχοπέδη για την ανάπτυξη του συνόλου των παραγωγικών κλάδων της οικονομίας.

Βέβαια, οι παραπάνω τάσεις δεν χαρακτηρίζουν το σύνολο των αναπτυσσόμενων οικονομιών. Σε πολλές χώρες, η μείωση των παραπάνω μεγεθών δεν είναι αποτέλεσμα της ανάπτυξης, όπως συνηθίζεται, αλλά της υποβάθμισης του αγροτικού τομέα. Αυτό συνέβει την περίοδο εφαρμογής του αυστηρού κεντρικού σχεδιασμού στην Ουγγαρία κατά τη δεκαετία του '50. Παρά την εξαγωγή του μεγαλύτερου μέρους του αγροτικού «πλεονάσματος» προς τη βιομηχανία, η τελευταία δεν κατάφερε ν' αναπτυχθεί με βάση τους στόχους του κεντρικού σχεδιασμού. Η αποτυχία ήταν το κύριο χαρακτηριστικό και των δύο βασικών παραγωγικών κλάδων. Στην περίπτωση της Ουγγαρίας αποδείχθηκε, ότι υπήρχε ανάγκη για ολοκληρωμένη ανάπτυξη. Μόνο όταν η κρατική πολιτική άρχισε να δείχνει το ίδιο ενδιαφέρον και στους δύο τομείς, η χώρα προόδευσε.

Η συνεισφορά του αγροτικού τομέα στην οικονομική ανάπτυξη πραγματοποιείται και μέσω του «έμμεσου» οικονομικού ρόλου του ή του βαθμού των διασυνδέσεων του προς τα μπρος ή προς τα πίσω. Ο βαθμός έντασης των διακλαδικών σχέσεων, που εκφράζεται από τους πίνακες εισροών – εκροών, δείχνει το βαθμό ανάπτυξης του αγροτικού τομέα αλλά και του συνόλου της οικονομίας. Είναι λογική απόρροια ότι ένας ανεπτυγμένος αγροτικός τομέας είναι μέρος μίας ισχυρής οικονομίας που την τροφοδοτεί, αλλά τροφοδοτείται και από αυτή. Όσο περισσότερο έντονες είναι οι οριζόντιες (forward) και οι κάθετες (backward) διασυνδέσεις του αγροτικού τομέα, τόσο περισσότερο πλήρεις είναι οι πίνακες εισροών-εκροών και τόσο περισσότερο ανεπτυγμένος είναι ο πρωτογενής τομέας..

Η σπουδαιότητα των διακλαδικών σχέσεων έγκειται στο γεγονός, ότι στις σύγχρονες οικονομίες ο αγροτικός τομέας όλο και περισσότερο χρησιμοποιεί εισροές από τους άλλους τομείς αλλά και τ' αγροτικά προϊόντα όλο και λιγότερο φτάνουν στην τελική κατανάλωση με κάποια επεξεργασία. Συνάμα, η ένταση των διακλαδικών σχέσεων καθορίζει και την αποδοτικότητα αλλά και τη διάρθρωση του αγροτικού τομέα. Όσο περισσότερο ανεπτυγμένες είναι οι σχέσεις του με τους τομείς προς τα εμπρός και προς τα

πίσω τόσο περισσότερο αποδοτικός είναι και ο ίδιος, αξιοποιώντας τα πλεονεκτήματά του κατά περιοχή. Συγκεκριμένα, η χρήση σύγχρονων εισροών του δίνει τη δυνατότητα να αυξήσει την παραγωγικότητά του αλλά και να βελτιώσει την ποιότητα των προϊόντων του.

Με την παρουσίαση των διακλαδικών σχέσεων γίνεται κατανοητό κατά πόσο μια οικονομία αναπτύσσεται, ως σύνολο, διότι δεν φαίνεται μονομερώς η αύξηση του ΑΕΠ αλλά η αναπτυξιακή διαδικασία που ακολουθεί αυτή η χώρα. Αν αναπτύσσεται ο αγροτικός τομέας, τότε αναπτύσσονται και οι τομείς προς τα εμπρός και προς τα πίσω και έτσι μέσα από την ανάπτυξη αυτού του συστήματος των αλληλένδετων αντιδράσεων αναπτύσσονται και άλλοι τομείς της οικονομίας.

Ο «έμμεσος» οικονομικός ρόλος του αγροτικού τομέα, τεκμηριώνει την υπόθεση για τη σπουδαιότητα του κλάδου στην ανάπτυξη μίας οικονομίας. Καταδεικνύει ότι ο πρωτογενής τομέας, δεν αποτελεί απλά μία πηγή πόρων για τους άλλους παραγωγικούς τομείς της οικονομίας και ιδιαίτερα της βιομηχανίας, αλλά η ανάπτυξή του αποτελεί βασικό σημείο εκκίνησης για την ανάπτυξη του συνόλου της οικονομίας. Μία οικονομία με υπανάπτυκτο αγροτικό τομέα σημαίνει βιομηχανία που υστερεί σε εγχώριες πρώτες ύλες και έναν πληθυσμό που είτε υποσιτίζεται, στις περιπτώσεις των χωρών του τρίτου κόσμου, είτε εξαρτάται έντονα από το εξωτερικό εμπόριο.

Παράλληλα, ο αγροτικός τομέας αποτελεί τη βασικότερη αγορά για τα βιομηχανικά προϊόντα. Έτσι, η ανάπτυξή του δεν συνεισφέρει μόνο στην οικονομική ανάπτυξη μίας χώρας αλλά και στη κοινωνική συνοχή της, καθώς ο αγροτικός πληθυσμός στηρίζει την οικονομία των πόλεων με αγορές διαρκών αγαθών αλλά και υπηρεσιών. Αν ο πρωτογενής τομέας χαρακτηρίζεται από ανάπτυξη, τότε τα εισοδήματα των αγροτών αυξάνονται, με ταυτόχρονη αύξηση της αγοράς προϊόντων από τη βιομηχανία. Άρα, ο αγροτικός τομέας για να μπορέσει να στηρίξει την ανάπτυξη της βιομηχανίας πρέπει να αναπτύσσεται και ο ίδιος⁵.

Με τη χρήση, λοιπόν, των πινάκων εισροών –εκροών, θα γίνει φανερό πως ήταν οι διακλαδικές σχέσεις του αγροτικού τομέα μετά τη μετάβαση και συγκεκριμένα κατά τη δεύτερη φάση της μετάβασης. Η έντασή τους θα φανερώσει το επίπεδο ανάπτυξης του αγροτικού τομέα αλλά και του συνόλου της οικονομίας.

⁵ Ο.π σελ. 605-607.

2. Πολιτική και οικονομία

Το σοσιαλιστικό καθεστώς, ως κοινωνικό-οικονομικό σύστημα που αποσκοπεί στην ισότητα των ατόμων και την δικαιότερη κατανομή των πόρων και του εισοδήματος, ξεκίνησε με την προοπτική να μην γίνει απλά ένα υποκατάστατο του καπιταλιστικού συστήματος αλλά να υπερισχύσει αυτού. Στόχος ήταν να γίνει εκείνο το σύστημα που θα εγκαινιάσει μία νέα εποχή στην ανάπτυξη των χωρών όλου του κόσμου.

Το ιδεότυπο σοσιαλιστικό σύστημα, ως θεωρητικό μοντέλο, χαρακτηρίστηκε από μεγάλο βαθμό αφαίρεσης, όσον αφορά την αναμόρφωση της πολιτικής και της οικονομίας, ενώ η πρακτική εφαρμογή του χαρακτηρίστηκε από σημαντικές διαφοροποιήσεις.

Στην πλειοψηφία των χωρών της Κ.Α. Ευρώπης, το σοσιαλιστικό σύστημα εφαρμόστηκε με βάσει τις αυτούσιες αρχές του, για ένα μικρό χρονικό διάστημα. Στην πορεία, με τη σταδιακή απελευθέρωση των δυνάμεων της αγοράς, το σύστημα ρυθμιζόταν έμμεσα από την κρατική εξουσία, ενώ κατά τα τέλη της δεκαετίας του '80 με αρχές της δεκαετίας του '90, άρχισε να παίρνει τα χαρακτηριστικά μίας οικονομίας που προσομοιάζει με την μικτή, χωρίς βέβαια αυτή να χαρακτηρίζει ακόμα την οικονομική πραγματικότητα των χωρών αυτών.

Ουσιαστικά στη χώρα υπό εξέταση, ο άμεσος γραφειοκρατικός συντονισμός σταμάτησε μετά τα μέσα της δεκαετίας του '50. Δεν ήταν βέβαια λίγες οι περιπτώσεις, στις οποίες το κράτος παρέμβαινε άμεσα και καθοριστικά. Ωστόσο, η άμεση ρύθμιση της οικονομίας, με αυστηρές εντολές από την κρατική εξουσία, είχε δημιουργήσει προβλήματα στον πληθυσμό της χώρας που αντιμετώπιζε στερήσεις όσον αφορά τα καταναλωτικά αγαθά αλλά και την άσκηση παραγωγικών δραστηριοτήτων. Ήταν λοιπόν, αναμενόμενο ότι θα υπήρχαν αντιδράσεις, οι οποίες θα είχαν, ως άμεσο στόχο, την τροποποίηση του συστήματος. Εξάλλου και η ίδια η κεντρική διοίκηση κατανόησε την ανάγκη για μεταρρυθμίσεις, που στόχο θα είχαν την άνοδο του βιοτικού επιπέδου και την ισόρροπη ανάπτυξη του συνόλου των κλάδων της οικονομίας.

2.1 Η εφαρμογή του ιδεοτύπου σοσιαλιστικού συστήματος στην Ουγγαρία.

Στην Ουγγαρία το σοσιαλιστικό σύστημα άρχισε να εφαρμόζεται μετά τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο. Πρωταρχικός στόχος του, ήταν η ανοικοδόμηση της οικονομίας και η ανάκαμψη μετά τον πόλεμο. Το σοσιαλιστικό σύστημα φαινόταν ότι μπορεί να εγγυηθεί την

ανάκαμψη και την περαιτέρω ανάπτυξη της οικονομίας. Η νέα πολιτική διεύρυνε τον οικονομικό και πολιτικό έλεγχο της κρατικής εξουσίας, ενώ παράλληλα κατάφερε να σταθεροποιήσει την οικονομία, να δώσει τέλος στον πληθωρισμό και να προωθήσει τη διανομή της κρατικής γης (1949-1952)⁶. Η κρατικοποίηση της γης πραγματοποιήθηκε στις περισσότερες χώρες του υπαρκτού σοσιαλισμού, το ίδιο και στην Ουγγαρία αλλά όχι εξολοκλήρου. Μία βασική διαφορά ήταν ότι εκεί δεν κυριάρχησαν τα κρατικά αγροκτήματα αλλά οι συνεταιρισμοί και ότι ένα μικρό ποσοστό της συνολικής καλλιεργούμενης γης παρέμεινε στην ιδιοκτησία μεμονωμένων παραγωγών. Η συνολική συνεταιριστική ιδιοκτησία, όπως θα φανεί στη συνέχεια, ήταν μία μορφή περισσότερο ευέλικτη και ανεξάρτητη από την κρατική εξουσία σε σχέση με τα κρατικά αγροκτήματα. Έτσι, σε συνδυασμό με το μικρό ποσοστό των ανεξάρτητων καλλιεργητών, η ουγγρική οικονομία διατήρησε αρκετά στοιχεία από την οικονομία της αγοράς, τα οποία της επέτρεψαν ν' αποτελέσει ένα ξεχωριστό παράδειγμα ανάμεσα στις χώρες της Κ.Α. Ευρώπης, που υιοθέτησαν το ίδιο πολιτικό σύστημα.

Σε διάστημα λίγων ετών δημιουργήθηκε μία κεντρικά σχεδιασμένη οικονομία, η οποία όχι μόνο απέρριψε τα εργαλεία της οικονομίας της αγοράς, αλλά κατέστησε την *κρατική ιδιοκτησία, τον κεντρικό σχεδιασμό, το συγκεντρωτικό κρατικό προϋπολογισμό και την άμεση ρύθμιση της οικονομίας με διοικητικά μέσα*, τα βασικά εργαλεία της οικονομικής και κοινωνικής πραγματικότητας. Ταυτόχρονα, *ο μονοκομματισμός και η επικράτηση της κυρίαρχης σοσιαλιστικής ιδεολογίας* είναι οι βασικοί άξονες κίνησης όλου του συστήματος.

2.2 Η κεντρικά σχεδιασμένη οικονομία στην Ουγγαρία

Η κεντρικά σχεδιασμένη οικονομία χαρακτηρίζεται από τον γραφειοκρατικό συντονισμό που τη διέπει. Σύμφωνα με τον Ούγγρο οικονομολόγο Κορνάι⁷, οι βασικές αρχές εφαρμογής του κεντρικού σχεδιασμού είναι «οι κάθετα ολοκληρωμένες σχέσεις ανάμεσα σε προϊστάμενο και υφιστάμενο (άτομο ή οργανισμό). Ο έλεγχος ασκείται από μία πολύπτυχη ιεραρχία, ενώ ο διαχειριστικός καταναγκασμός και οι νομικές εγκρίσεις αναγκάζουν τα άτομα και τους οργανισμούς να αποδέχονται διαταγές και περιορισμούς από τους ανώτερους. Αυτή η κάθετη σχέση είναι κοινώς αποδεκτή απ' όλους τους φορείς,

⁶ Ehrlich, E., Gabor, R., "Coming in from the Cold, the Hungarian Economy in the 20th Century", *Hungarian Quarterly*, No 19 (June 2000), pp. 5-6.

⁷ Kornai, J., "The Hungarian Reform Process: Visions, Hopes, and Reality", *Journal of Economic Literature*, Vol. 24, No.4 (Dec., 1986), pp. 1697-1699.

σε οποιοδήποτε σημείο της ιεραρχίας και αν βρίσκονται. Οι συναλλαγές δεν είναι απαραίτητα εγχρήματες, αλλά ακόμα και αν είναι, τα υφιστάμενα άτομα ή οι οργανισμοί είναι χρηματικά εξαρτημένοι από τους ανώτερους. Η γραφειοκρατία είναι ενεργή στην κατανομή των πόρων και στη διανομή του εισοδήματος».

Με βάση την παραπάνω περιγραφή του ορισμού της γραφειοκρατίας φαίνεται ότι, στόχος του γραφειοκρατικού συντονισμού είναι ο καθολικός έλεγχος της οικονομικής και πολιτικής ζωής της χώρας. Πρέπει να σημειωθεί, ότι το πολιτικό και το οικονομικό στοιχείο, στο σοσιαλιστικό σύστημα, δεν είναι σαφώς διαχωρισμένα. Η πολιτική εξουσία ταυτιζόταν με το κράτος και διαχειριζόταν άμεσα την οικονομία για την εδραίωση του ίδιου του συστήματος και της ιδεολογίας του.

Οι παραπάνω προτεραιότητες, πραγματοποιούνταν μέσω του κεντρικού σχεδίου, το οποίο εκπονούνταν από την επιτροπή κεντρικού σχεδιασμού και επικυρωνόταν από την πολύπτυχη κεντρική εξουσία. Απ' τη στιγμή που το σχέδιο εγκρινόταν από την κεντρική εξουσία θεωρούνταν υποχρεωτικό και οποιαδήποτε παραβίασή του εθεωρείτο αξιόποινη.

Βασικό μειονέκτημα των σχεδίων αυτών ήταν, ότι απ' τη στιγμή που λαμβανόταν η απόφαση υλοποίησής τους δύσκολα προσαρμόζονταν στις νέες συνθήκες που προέκυπταν, όπως για παράδειγμα μεταβολή της προσφοράς και της ζήτησης. Επίσης, άλλο βασικό μειονέκτημά τους ήταν ότι εξαντλούσαν τους παραγωγικούς πόρους αφού τους εκμεταλλεύονταν στο έπακρον. Η κατάσταση αυτή είχε αντίκτυπο σε περιπτώσεις, όπου αν οι μελλοντικές απαιτήσεις στην τεχνολογία ή στη ζήτηση άλλαζαν, το σχέδιο ήταν δύσκαμπτο και οι πόροι τις περισσότερες φορές εξαντλημένοι για να επιτευχθεί η πρόβλεψη αλλαγή. Αρνητικό στοιχείο ήταν επίσης, η επιδίωξη κάλυψης των ποσοτικών στόχων, με κάθε κόστος και όχι η παραγωγή με ποιοτικές προδιαγραφές και ορθολογική χρήση των διαθέσιμων πόρων.

Οι οργανισμοί που ήταν υπό την επιτήρηση της κρατικής ιδιοκτησίας και διοίκησης, παρελάμβαναν ετησίως εκατοντάδες υποχρεωτικούς δείκτες που έπρεπε να πραγματοποιήσουν. Οι δείκτες αυτοί καθόριζαν το είδος και την ποσότητα του προϊόντος που έπρεπε να παραχθεί, την ποσότητα των διαθέσιμων εισροών, το κόστος παραγωγής, το ποσό των πιστώσεων, την εισαγωγή νέων τεχνολογιών και προϊόντων, τα σχέδια επενδύσεων και οποιαδήποτε άλλη λεπτομέρεια είχε να κάνει με την παραγωγή. Οι πρώτες ύλες και τα

επενδυτικά κονδύλια κατανέμονταν από το κράτος, ενώ οι επιχειρήσεις δεν είχαν κανένα δικαίωμα ν' αποφασίζουν για τη λειτουργία τους.

Οι γενικοί διευθυντές των οργανισμών διορίζονταν από την κεντρική εξουσία. Ένα από τα βασικά κίνητρά τους ήταν η αποφυγή ποινικών διώξεων, σε περιπτώσεις που δεν εκτελούνταν οι στόχοι του σχεδίου ή η προαγωγή τους σε μεγαλύτερες βαθμίδες της εξουσίας, αν αυτοί έδειχναν επιτυχίες. Η διαχείριση γινόταν βάσει του σχεδίου, με αποτέλεσμα να μην μπορεί αυτή να προσαρμοστεί στις ιδιομορφίες και στις ανάγκες του συγκεκριμένου οργανισμού. Οι διευθυντές ενδιαφέρονταν ν' αποκρύψουν τις πραγματικές δυνατότητες του οργανισμού που διοικούσαν ώστε να επιτύχουν ένα πιο ευνοϊκό/ πιο ελαστικό σχέδιο, που θα μπορούσε να επιτευχθεί άνετα, ακόμα και αν οι εισροές δεν επαρκούσαν ή δεν έφταναν στον κατάλληλο χρόνο. Στην πορεία υλοποίησης του σχεδίου, το κίνητρο των διευθυντών ήταν η επίτευξη του πλάνου, χωρίς όμως αυτό να ξεπερνά κάποια όρια. Η υπερκάλυψη του πλάνου μπορούσε να στοιχίσει στην επιχείρηση την ενσωμάτωση του πλεονάσματος στη βασική παραγωγή του επόμενου χρόνου.

Φυσικά, το προσωπικό των ανώτερων αρχών ήξερε τις δυνατότητες της επιχείρησης. Έτσι, ξεκινούσε ο αγώνας παζαρέματος του σχεδίου ανάμεσα στο οργανισμό και στην κεντρική εξουσία. Συνηθισμένο φαινόμενο ήταν επίσης, η κεντρική αρχή ν' απαιτεί από τους κρατικούς οργανισμούς ν' ανταποκρίνονται πλήρως στις απαιτήσεις του σχεδίου, χωρίς όμως αυτή πάντα να είναι συνεπής με την παροχή των απαραίτητων εισροών που θα εξασφάλιζαν την επίτευξή του. Οι αρχές επιθυμούσαν το μεγαλύτερο αποτέλεσμα με τις λιγότερες εισροές, ενώ οι διευθυντές των οργανισμών επιθυμούσαν το αντίθετο⁸.

Με δεδομένο ότι όλο το σύστημα βασιζόταν στον κεντρικό σχεδιασμό, αυτός δεν μπορούσε παρά ν' αποτελεί τη *βάση διαμόρφωσης των τιμών παραγωγού και καταναλωτή*. Σε αντίθεση με την οικονομία της αγοράς που οι τιμές προσδιορίζονται από την αλληλεπίδραση της προσφοράς και της ζήτησης, στο σοσιαλιστικό σύστημα οι τιμές καθορίζονταν με βάση τις αποφάσεις της κεντρικής εξουσίας, χωρίς ν' ανταποκρίνονται στην πραγματική αξία του αντικειμένου που αξιολογούσαν. Συνήθως χρησίμευαν για να εξυπηρετούν τις εσωτερικές συναλλαγές των σοσιαλιστικών καθεστώτων της Σοβιετικής Ένωσης και της Κ.Α Ευρώπης, παρά τις πραγματικές αξίες των εισροών, των προϊόντων και των υπηρεσιών.

⁸ Kornai, J., "The Hungarian Reform Process: Visions, Hopes and Reality", *Journal of Economic Literature*, Vol. 24, No.4 (Dec., 1986), pp. 1694-1695.

Οι τιμές καθορίζονταν από το ίδιο το κράτος. Τις περισσότερες φορές ήταν κοντά ή κάτω από το κόστος παραγωγής στην περίπτωση των εισροών του αγροτικού τομέα και πάνω από τις δυνατότητες των καταναλωτών στην περίπτωση των καταναλωτικών προϊόντων και ιδιαίτερα αυτών που προέρχονταν από τη βιομηχανία. Η πρώτη περίπτωση, προσδιορισμού των τιμών κάτω από το κόστος χαρακτήριζε κυρίως τα γεωργικά προϊόντα. Με βάση το σύστημα των υποχρεωτικών παραδόσεων, οι αγρότες έπρεπε να παραδίδουν σχεδόν το σύνολο των προϊόντων τους στο κράτος. Η αποζημίωση ήταν ελάχιστη και σχεδόν ποτέ δεν κάλυπτε το κόστος παραγωγής. Βασική αιτία της παραπάνω κατάστασης ήταν η ιδιαίτερη σημασία που αποδιδόταν στη βαριά βιομηχανία, η οποία απομυζούσε τους υπόλοιπους παραγωγικούς κλάδους και ιδιαίτερα την γεωργία⁹. Κατ' αντίστοιχο τρόπο τα βιομηχανικά προϊόντα ήταν ιδιαίτερα ακριβά για τα χαμηλά εισοδήματα των αγροτών.

Κατά συνέπεια, το σύστημα τιμών ήταν ο βασικός ρυθμιστικός μηχανισμός της οικονομίας. Η διαμόρφωσή του εξυπηρετούσε, όπως φαίνεται, τις ανάγκες του κρατικού προϋπολογισμού, ο οποίος απορροφούσε το 50% του εθνικού εισοδήματος. Οι υποχρεωτικές παραδόσεις των αγροτικών προϊόντων και η αναγκαστική αποταμίευση του πληθυσμού, λόγω των υψηλών τιμών των βιομηχανικών προϊόντων, ήταν οι βασικοί τροφοδότες του. Η εξαγωγή του αγροτικού «πλεονάσματος» σε συνδυασμό με την πολιτική υποκατάστασης των εισαγωγών είχαν καταφέρει να «πλουτίσουν» τον κρατικό προϋπολογισμό αλλά και να δημιουργήσουν μία πλειάδα από στέρησεις στον πληθυσμό της χώρας.

Το σύστημα τιμών ήταν υπό την επιτήρηση του κράτους ακόμα και στην περίπτωση του *εξαγωγικού και εισαγωγικού εμπορίου*. Επειδή το εγχώριο σύστημα τιμών δεν ανταποκρινόταν στο αντίστοιχο της δύσης, το κράτος παρέμβαινε όταν επρόκειτο να εισάγει ή να εξάγει προϊόντα εκτός των χωρών-μελλών της ΚΟΜΕΚΟΝ, είτε καλύπτοντας τη διαφορά, αν οι τιμές ήταν ακριβότερες, είτε εκμεταλλευόταν το κέρδος, αν αυτές ήταν μικρότερες από τις εγχώριες τιμές. Σ' όλες τις περιπτώσεις, οι εγχώριες τιμές ήταν

⁹ Μπέρντι, Ι, *Οι Εμπειρίες του Σοσιαλιστικού Μετασχηματισμού στην Ουγγαρία*, 1^η έκδοση, Ίδρυμα Μεσογειακών Μελετών, Αθήνα 1989, σελ. 80-100.

παγιωμένες, με βάση τις εξαγγελίες της κρατικής εξουσίας και δεν είχαν καμιά ευαισθησία στη μεταβολή των τιμών του εξωτερικού¹⁰.

Στο πλαίσιο εξυπηρέτησης του *διεθνούς εμπορίου* και για τη διατήρηση των εσωτερικών ρυθμίσεων του συστήματος τιμών, οι σοσιαλιστικές χώρες δημιούργησαν μεταξύ τους την *KOMEKON*¹¹. Το μεγαλύτερο μέρος του εξωτερικού εμπορίου διεξαγόταν μεταξύ τους, ενώ οι εισαγωγές από τη δύση περιορίζονταν στα προϊόντα που δεν παράγονταν σ' αυτές. Οι εξαγωγές δε γίνονταν σε τέτοιο βαθμό ώστε να εξασφαλίζεται το απαραίτητο συνάλλαγμα για τις αναγκαίες εισαγωγές. Είναι προφανές, ότι επρόκειτο για ένα σύστημα απομονωμένο από το ευρύτερο περιβάλλον, το οποίο προσπαθούσε ν' αναπτυχθεί στηριζόμενο στις δικές του δυνάμεις ώστε να μπορεί να είναι όσο το δυνατόν απομακρυσμένο από τις αρχές και τους μηχανισμούς του καπιταλιστικού συστήματος¹².

Η *ζήτηση* καταναλωτικών προϊόντων ήταν συνεχώς υπερβάλλουσα και όπως χαρακτηριστικά γράφει ο Kornai (1994), επρόκειτο για μία αγορά όπου κυριαρχούσε η παρουσία των παραγωγών και όχι των καταναλωτών, όπως συμβαίνει σε οικονομίες που λειτουργούν σύμφωνα με τους μηχανισμούς της οικονομίας της αγοράς¹³. Τ' αγαθά που παράγονταν δεν ανταποκρίνονταν στις απαιτήσεις των καταναλωτών, όχι μόνο γιατί δεν τηρούσαν βασικές ποιοτικές προδιαγραφές αλλά και για το γεγονός ότι ήταν περιορισμένα σε ποικιλία και ποσότητα.

¹⁰ Βλ. περισσότερα στο Μπαμπανάσης, Σ., Σαμαράς, Γ., *Εισαγωγή στην Πολιτική Οικονομία του Σοσιαλισμού*, 1η έκδοση, Παπαζήσης, Αθήνα 1985, σελ. 107-123.

¹¹ KOMEKON (Συμβούλιο Αμοιβαίας Οικονομικής Βοήθειας). Μετά το Β' Παγκόσμιο Πόλεμο, οι εμπορικές σχέσεις των σοσιαλιστικών χωρών διακόπηκαν με τη Δύση. Ανέπτυξαν μεταξύ τους την KOMEKON, έτσι ώστε να διεξάγουν το μεγαλύτερο μέρος του εμπορίου μεταξύ τους. Πέρα από το εμπόριο, στόχος της KOMEKON ήταν η προώθηση της σχεδιασμένης ανάπτυξης της οικονομίας, η επιτάχυνση της οικονομικής και τεχνικής ανάπτυξης, η ανύψωση της στάθμης εκβιομηχάνισης των χωρών με λιγότερο ανεπτυγμένη βιομηχανία, η αδιάκοπη άνοδος της παραγωγικότητας της εργασίας, και η σταθερή ανύψωση της ευημερίας των λαών.

Βλ. περισσότερα στο Μπαμπανάσης, Σ., Σαμαράς, Γ., *Εισαγωγή στην Πολιτική Οικονομία του Σοσιαλισμού*, 1η έκδοση, Παπαζήσης, Αθήνα 1985, σελ. 191-206.

¹² Μπέρεντ, Ι., *Οι Εμπειρίες του Σοσιαλιστικού Μετασχηματισμού στην Ουγγαρία*, 1^η έκδοση, Ίδρυμα Μεσογειακών Μελετών, Αθήνα 1989, σελ. 64-66.

¹³ Kornai, J., "Transformational Recession: The Main Causes", *Journal of Comparative Economics*, Vol. 19, (March 1994), pp 39-63.

Η προσφορά ήταν και αυτή ελλειμματική. Οι αυστηροί περιορισμοί του σχεδίου ωθούσαν τους διάφορους οργανισμούς να καλύψουν πρωτίστως τις απαιτήσεις του σχεδίου. Οι απαιτήσεις που δημιουργούνταν από τη ζήτηση ήταν σε δεύτερη μοίρα και αυτό δεν απασχολούσε τους οργανισμούς, καθώς το κερδοσκοπικό κίνητρο είχε σχεδόν εξαλειφθεί.

Το χρηματοπιστωτικό σύστημα ήταν κεντρικά σχεδιασμένο. Πάντα υπήρχε μία υπερβάλλουσα ζήτηση για πιστώσεις. Ο τραπεζικός τομέας δρούσε ως μία αρχή εκλογίκευσης της πιστωτικής διαχείρισης και όχι ως μία καθαυτό τράπεζα που ακολουθεί εμπορικές αρχές. Αυτός σχετιζόταν στενά με την κεντρική εξουσία και τις αρχές των κρατικών επιχειρήσεων. Η χορήγηση των πιστώσεων ήταν εντελώς ανεξάρτητη από τις επιδόσεις των επιχειρήσεων και την πιστωτική φερεγγυότητα τους. Στην πραγματικότητα ίσχυε το αντίθετο. Το πιστωτικό σύστημα συχνά ήταν ο «σωτήρας» των επιχειρήσεων που δεν τα κατάφερναν και τόσο καλά¹⁴.

Όσον αφορά το φορολογικό σύστημα, οι επιχειρήσεις έπρεπε ν' αποδίδουν στο κράτος όλα τα ακαθάριστα κέρδη. Για τις επιχειρήσεις που αντιμετώπιζαν προβλήματα, γίνονταν ειδικές φορολογικές ελαφρύνσεις. Γενικότερα, το φορολογικό σύστημα χαρακτηριζόταν από ξαφνικές αλλαγές των φορολογικών μέτρων, οποιαδήποτε στιγμή η κεντρική εξουσία πίστευε ότι οι επιχειρήσεις διέθεταν χρήματα. Έτσι, τίθονταν νέοι φόροι ή αυξάνονταν οι παλαιοί. Οι επιχειρήσεις κατ' αυτόν τον τρόπο αναγκάζονταν ν' αποταμιεύουν περισσότερο. Παράλληλα, τα καταναλωτικά προϊόντα βαρύνονταν με έμμεσους φόρους με αποτέλεσμα τις περισσότερες φορές να καθίστανται πολύ ακριβά για τους καταναλωτές. Η τακτική αυτή υιοθετήθηκε για τη συρρίκνωση της ζήτησης σε τέτοια επίπεδα, ώστε τα ποσοστά της συσσώρευσης του κρατικού προϋπολογισμού ν' αυξάνονται.

Οι επενδυτικές αποφάσεις και η χρηματοδότηση του κεντρικού σχεδίου ήταν αποφάσεις που λαμβάνονταν αποκλειστικά από την κρατική εξουσία. Τα κέρδη, επειδή θεωρούνταν κατάλοιπο του καπιταλιστικού συστήματος, δεν έμεναν στην επιχείρηση. Για τα βασικά επενδυτικά σχέδια, οι επιχειρήσεις χρειάζονταν την αρωγή του κράτους. Χωρίς την έγκριση της κεντρικής διοίκησης, οι επιχειρήσεις δεν μπορούσαν να λάβουν πρωτοβουλία ανάληψης νέων επενδύσεων, διότι δεν διέθεταν τα απαραίτητα κεφάλαια και ήταν εγκλωβισμένες στην επίτευξη των δεικτών του σχεδίου. Κατά συνέπεια, η γραφειοκρατία είχε καθοριστικό ρόλο στη διανομή των επενδύσεων.

¹⁴ Kornai, J., "The Hungarian Reform Process: Visions, Hopes, and Reality", *Journal of Economic Literature*, Vol. 24, No.4 (Dec.,1986), pp 1697-1698.

Οι διακλαδικές σχέσεις του αγροτικού τομέα ήταν καθετοποιημένες. Τόσο ο τομέας των εισροών, όσο και ο τομέας της μεταποίησης τροφίμων ανήκαν ή διοικούνταν από την κρατική εξουσία. Όσον αφορά τις εισροές, τις περισσότερες φορές παρέχονταν από το κράτος στον αγροτικό τομέα, ως αντισταθμιστικό βοήθημα, λόγω των χαμηλών τιμών που πλήρωνε για τ' αγροτικά προϊόντα. Αυτού του είδους η βοήθεια ήταν ουσιαστικά, ένα είδος επιστροφής του αγροτικού εισοδήματος στον πρωτογενή τομέα, ώστε να συνεχίσει αυτός να παράγει. Βέβαια, δεν είναι τυχαίο ότι εκείνη την περίοδο ένα μεγάλο μέρος του αγροτικού πληθυσμού άρχισε να μετακινείται από τη γεωργία στη βιομηχανία. Όσον αφορά τον τομέα επεξεργασίας των αγροτικών προϊόντων, οι εισροές αποκτώνταν από τους συνεταιρισμούς και τα κρατικά αγροκτήματα, σε τιμές που καθορίζονταν από το κράτος, τις περισσότερες φορές κάτω του κόστους.

Οι σχέσεις του αγροτικού τομέα με τους τομείς των οριζόντιων και κάθετων διασυνδέσεων, ήταν ιδιαίτερα διευρυμένες. Το κράτος είχε την «πρωτοκαθεδρία» στη διοίκηση και διαχείριση των αγροτικών οργανισμών, είτε αυτοί σχετιζόνταν οριζόντια, είτε κάθετα με τον αγροτικό τομέα. Ήταν μία αλυσίδα σχέσεων στο εσωτερικό του αγροτικού τομέα που οφειλόταν περισσότερο στη δομή του κεντρικού σχεδιασμού, παρά στην ανάγκη του αγροτικού τομέα για αποτελεσματικότητα.

Η διαδικασία αναγκαστικής καθετοποίησης του αγροτικού τομέα ήταν ιδιαίτερα επίπονη για τους κρατικούς οργανισμούς, οι οποίοι στο βωμό εξυπηρέτησης των προδιαγραφών του σχεδίου, κατέφευγαν σε μεθόδους, οι οποίες ικανοποιούσαν τις ποσοτικές απαιτήσεις του σχεδίου, αλλά θυσιάζαν την ποιότητα και την ορθολογική χρήση των παραγωγικών πόρων. Παρά τις αδυναμίες αυτές δεν υπήρχαν εναλλακτικές επιλογές γιατί ο άμεσος κεντρικός σχεδιασμός δε ρύθμιζε μονάχα τον τρόπο και την ποσότητα της παραγωγής, αλλά και τον αριθμό των απασχολουμένων, την αμοιβή τους καθώς και το περιεχόμενο των συμβάσεων και συμβολαίων που υπογράφονταν μεταξύ των επιχειρήσεων¹⁵.

Στο πλαίσιο προτεραιότητας των κλάδων-κλειδιά¹⁶, όπως χαρακτηρίστηκαν, που ήταν κυρίως οι κλάδοι της βαριάς βιομηχανίας, παραμελήθηκαν όλοι οι υπόλοιποι κλάδοι. Όμως, και η ίδια η βιομηχανία δεν λειτούργησε αποτελεσματικά, λόγω της γενικότερης αναποτελεσματικότητας του συστήματος. Ο αγροτικός τομέας τέθηκε στο περιθώριο,

¹⁵ Μπαμπανάσης, Σ., *Σύγχρονα οικονομικά συστήματα*, 1^η έκδοση, Παπαζήσης, Αθήνα 2001, σελ. 117-118.

¹⁶ Μπαμπανάσης, Σ., Σαμαράς, Γ., *Εισαγωγή στην Πολιτική Οικονομία του Σοσιαλισμού*, 1^η έκδοση, Παπαζήσης, Αθήνα 1985, σελ. 51.

παρόλο που για την Ουγγαρία ήταν πάντα ένας από τους ζωτικότερους κλάδους της οικονομίας. Αυτό φαίνεται από το ποσοστό των επενδύσεων που κατευθύνονταν σ' αυτόν. Στο πλαίσιο του πρώτου πενταετούς σχεδίου (1949-1954) στον αγροτικό τομέα κατευθύνθηκε περίπου το 13% των συνολικών επενδύσεων, ενώ την περίοδο πριν την εφαρμογή του αυστηρού κεντρικού σχεδιασμού, λάμβανε περίπου το 30% των συνολικών επενδύσεων¹⁷.

Το πρώτο πενταετές σχέδιο στην Ουγγαρία ήταν αυστηρό, ως προς τη τήρηση των αρχών του κεντρικού σχεδιασμού. Η παρουσίαση των βασικών ιδιοκτησιακών μορφών θα δια φωτίσει περισσότερο το πλαίσιο λειτουργίας του κεντρικού σχεδιασμού.

2.3 Οι μορφές της σοσιαλιστικής ιδιοκτησίας.

Με βάση το ιδιοκτησιακό καθεστώς, η οικονομία αποτελούνταν από δύο είδη οργανισμών. Αυτούς που ανήκαν στο δημόσιο και αυτούς που ήταν υπό την ιδιοκτησία ιδιωτών. Συνήθως όμως, ακόμα και οι οργανισμοί που δεν ανήκαν στην ιδιοκτησία του κράτους, ελέγχονταν στενά από αυτό και έτσι οι δραστηριότητες τους ήταν περιορισμένες και προσαρμοσμένες στις απαιτήσεις της κρατικής εξουσίας.

Οι οργανισμοί που δραστηριοποιούνταν την περίοδο του πρώτου πενταετούς σχεδίου (1949-1954) ήταν εκείνοι που ανήκαν στο κράτος, όπως οι *κρατικές επιχειρήσεις* μεγάλου μεγέθους και τα *κρατικά αγροκτήματα* και οι *συνεταιρισμοί* που ναι μεν ελέγχονταν από το κράτος αλλά διαφοροποιούνταν από τις κρατικές επιχειρήσεις. Ταυτόχρονα, ένα μικρό μέρος της συνολικής καλλιεργούμενης γης ανήκε σε μεμονωμένους παραγωγούς. Πρέπει να τονιστεί, ότι τα πρώτα χρόνια εφαρμογής του σοσιαλιστικού καθεστώτος κρατικοποιήθηκε σχεδόν το 95% της οικονομίας, αφήνοντας το 5% να δραστηριοποιείται στον αγροτικό τομέα με τη μορφή μικρών οικογενειακών καλλιεργειών, για την κάλυψη αναγκών κυρίως του ίδιου του νοικοκυριού¹⁸.

Οι *κρατικές επιχειρήσεις* ήταν μία από τις βασικές μορφές ιδιοκτησίας. Δημιουργήθηκαν με τη συνένωση των μεγαλύτερων ομοειδών επιχειρήσεων κάτω από την ιδιοκτησία του κράτους. Καταρχήν κρατικοποιήθηκαν οι επιχειρήσεις, οι οποίες σχετίζονταν άμεσα με την βαριά βιομηχανία. Το σοσιαλιστικό ιδεώδες έδινε προτεραιότητα στην ανάπτυξη της

¹⁷ Μπέρεντ, Ι., *Οι Εμπειρίες του Σοσιαλιστικού Μετασχηματισμού στην Ουγγαρία*, 1^η έκδοση, Ίδρυμα Μεσογειακών Μελετών, Αθήνα 1989, σελ. 52.

¹⁸ Μπαμπανάσης, Σ., *Σύγχρονα οικονομικά συστήματα*, 1^η έκδοση, Παπαζήσης, Αθήνα 2001, σελ. 87.

βαριάς βιομηχανίας καθώς θεωρούσε ότι αυτός θα ήταν ο βασικός μοχλός για την περαιτέρω ανάπτυξη της οικονομίας. Κατ' αυτόν τον τρόπο δημιουργήθηκαν τα μεγάλα κρατικά μονοπώλια, τα οποία δραστηριοποιούνταν στους κλάδους των μεταλλείων, των ορυχείων, των μηχανοκατασκευών και της πολεμικής βιομηχανίας.

Εκτός όμως από τις επιχειρήσεις στον τομέα της βιομηχανίας, μεγάλη κρατική μονοπωλιακή επιχείρηση αποτελούσε ο τραπεζικός τομέας. Ήταν χαρακτηριστικό το γεγονός, ότι υπήρχε μία και μοναδική τράπεζα, η εθνική, η οποία εξυπηρετούσε τα συμφέροντα της κρατικής εξουσίας.

Οι κρατικές επιχειρήσεις έπρεπε να λειτουργούν με βάση το κεντρικό σχέδιο, το οποίο είχε εκπονηθεί από την επιτροπή κεντρικού σχεδιασμού και είχε εγκριθεί από την κεντρική εξουσία. Τα πρώτα χρόνια εφαρμογής του σοσιαλιστικού συστήματος, οι επιχειρήσεις δεν αποφάσιζαν για το τι θα παρήγαγαν, με ποιο τρόπο και ποιο κόστος, αλλά ούτε είχαν δικαίωμα αυτοδιαχείρισης επί των κερδών τους. Στόχος ήταν η αποκοπή του συνόλου της οικονομίας από μηχανισμούς που συνάδουν με την οικονομία της αγοράς.

Βασική μορφή ιδιοκτησίας του σοσιαλιστικού καθεστώτος ήταν και *οι συνεταιρισμοί*, ιδίως οι αγροτικοί, οι οποίοι αποτελούσαν ένα πολύ ζωτικό και δραστήριο κομμάτι της συνολικής οικονομίας. Η συνεταιριστική ιδιοκτησία ήταν η συνένωση των ατομικών ιδιοκτησιών μίας ομάδας ατόμων. Αυτά τα άτομα συνιστούσαν το συνεταιρισμό και προσπαθούσαν μέσα από τη λειτουργία του ν' αποκομίσουν μία σειρά από οφέλη. Αυτό συνέβει κυρίως σε χώρες όπου η γη δεν κρατικοποιήθηκε εξολοκλήρου.

Στην Ουγγαρία, η γη δεν κρατικοποιήθηκε εξολοκλήρου, κατά συνέπεια το μικρό ποσοστό των αγροτικών καλλιεργειών που παρέμειναν στα χέρια ιδιωτών έπρεπε να εξασφαλίσει, όσο το δυνατόν γινόταν καλύτερα, τις προϋποθέσεις για τη διατήρηση της λειτουργίας τους. Έτσι, η δημιουργία των συνεταιρισμών αποτελούσε περισσότερο μία ανάγκη για τα μικρά νοικοκυριά, παρά κρατική επιβολή.

Ο συνεταιρισμός, ήταν ένα είδος μεγάλου «νοικοκυριού», το οποίο κατάφερνε με επιτυχία να υπερασπίζεται τα συμφέροντά του, είτε αυτά ήταν κοινωνικά είτε ατομικά. Μέσα στους συνεταιρισμούς ήταν πιο εύκολη η επιβίωση ενός αγρότη με μικρή καλλιέργεια γης, καθώς ήταν εξασφαλισμένη η παροχή εισροών από το κράτος, όπως και η απορρόφηση του προϊόντος. Παράλληλα αν και απαγορευόταν σ' αυτούς να εμπλέκονται σε δραστηριότητες διαφορετικές από τις γεωργικές, για επίτευξη επιπρόσθετου εισοδήματος,

μπορούσαν να παρέχουν μία σειρά από υπηρεσίες στα μέλη τους, όπως υπηρεσίες εκπαίδευσης και διάφορες άλλες δραστηριότητες σχετιζόμενες με την αγροτική παραγωγή.

Στα πρώτα χρόνια εφαρμογής των αυστηρών κεντρικών σχεδίων οι συνεταιρισμοί δεν είχαν ιδιαίτερες διαφορές από τα κρατικά αγροκτήματα. Στην Ουγγαρία, τα τελευταία, ποτέ δεν ξεπέρασαν το 16%¹⁹ του συνόλου της καλλιεργούμενης γης. Ωστόσο, οι συνεταιρισμοί, ως ιδιοκτησιακή μορφή, ήταν πολύ διαφορετική παρά τη κατά καιρούς βίαιη κολεκτιβοποίηση και κρατικοποίηση της γης.

Μία βασική διαφοροποίηση των συνεταιρισμών από τα κρατικά αγροκτήματα ήταν, ότι από τα πρώτα χρόνια σύστασής τους μπορούσαν να εκλέγουν με ψηφοφορία τους διευθυντές τους. Ωστόσο οι διοικήσεις των συνεταιρισμών επηρεάζονταν από την κομματική και κρατική γραφειοκρατία και η αυτοτέλειά τους ήταν περιορισμένη. Οι δραστηριότητές τους επηρεάζονταν από τα κεντρικά όργανα και τα πλάνα του κράτους, ενώ δεν μπορούσαν να αποφασίσουν αυτόνομα για την αγοραπωλησία της γης και των άλλων μέσων παραγωγής καθώς και για τη διαχείριση του εισοδήματός τους. Με αυτήν την έννοια οι συνεταιρισμοί αποτελούσαν οιονεί κρατική ιδιοκτησία. Το σύστημα των εντολών του σχεδίου, στη γεωργία, καθόριζε τους στόχους παραγωγής και πωλήσεων, επέβαλε το σύστημα των υποχρεωτικών πλάνων σποράς και το θεσμό της υποχρεωτικής παράδοσης της παραγωγής. Το είδος και η έκταση της καλλιέργειας καθορίζονταν κεντρικά με βάση την ποιότητα του εδάφους και τις συνθήκες της περιοχής, ενώ παράλληλα η κεντρική διεύθυνση των συνεταιρισμών ήταν υπό τον άμεσο έλεγχό της.

Η ύπαρξη ανεξάρτητων ατομικών καλλιεργήσιμων εκτάσεων στο πλαίσιο του συνεταιρισμού ήταν άλλη μία βασική διαφοροποίηση. Στην Ουγγαρία, το ζητούμενο ήταν πάντα, το μοίρασμα της γης στους μικρούς «νοικοκυραίους». Η επιθυμία αυτή δεν εκπληρώθηκε στο βαθμό που προσδοκούσε ο Ουγγρικός λαός, παρόλο που ήδη από το 1956 η κυβέρνηση Kadar προσπάθησε να προωθήσει αυτό το είδος μεταρρύθμισης, που ήταν πρωτοποριακό σε σχέση με την κατάσταση στις άλλες σοσιαλιστικές χώρες. Συγκεκριμένα την ίδια χρονιά σταμάτησαν οι υποχρεωτικές παραδόσεις της αγροτικής παραγωγής και οι περιορισμοί των κεντρικών σχεδίων, ενώ προωθήθηκαν μέθοδοι περισσότερο προσανατολισμένες στους μηχανισμούς της αγοράς.

¹⁹ Kornai, J., “The Hungarian Reform Process: Visions, Hopes, and Reality”, *Journal of Economic Literature*, Vol. 24, No.4 (Dec., 1986), pp 1707.

Οι αντιδράσεις από την Σοβιετική Ένωση που αποτελούσε την «μητέρα» του Σοσιαλισμού ανέτρεψαν την τάση αυτή για ουσιαστικές μεταρρυθμίσεις. Εξάλλου μετά τη δεκαετία του '50 εφαρμόστηκε μία διαδικασία συνεταιριστικοποίησης²⁰, που τα πρώτα χρόνια επιβλήθηκε με βίαιο τρόπο. Έτσι, οι συνεταιρισμοί έγιναν η πιο διαδεδομένη μορφή ιδιοκτησίας στον αγροτικό χώρο που έφταναν περίπου το 65%-75% της καλλιεργήσιμης γης.

Η τρίτη βασική μορφή ιδιοκτησίας ήταν τα *ιδιωτικά νοικοκυριά* των μελών των συνεταιρισμών. Τα ιδιωτικά νοικοκυριά, δραστηριοποιούνταν μέσα στο συνεταιρισμό και κάλυπταν τις επισιτιστικές ανάγκες τους. Παράλληλα, διέθεταν ένα μεγάλο μέρος της παραγωγής τους στη λεγόμενη ελεύθερη αγορά. Καθώς δραστηριοποιούνταν μέσα στο συνεταιρισμό, ο τελευταίος παρείχε σπόρους, μηχανήματα και γενικότερα πρώτες ύλες και υπηρεσίες. Έτσι είχαν τη δυνατότητα, να παράγουν ένα πολύ μεγάλο ποσοστό της συνολικής παραγόμενης ποσότητας σε κρέας, γαλακτοκομικά, φρούτα και λαχανικά. Οι αγρότες αφιέρωναν μεγάλη προσπάθεια για την αύξηση της παραγωγής μέσα στο βοηθητικό νοικοκυριό διότι είχαν το κίνητρο πώλησης των προϊόντων τους στην τοπική αγορά, που λειτουργούσε περισσότερο με τους κανόνες της αγοράς παρά με την κρατική ρύθμιση²¹.

Τέλος τα *επιβοηθητικά νοικοκυριά* που ανήκαν σε ιδιώτες ήταν μία απ' τις σπουδαιότερες μορφές ιδιοκτησίας, όσον αφορά στη διαμόρφωση της οικονομικής και πολιτικής πραγματικότητας της χώρας. Αυτά δεν ήταν μέλη των συνεταιρισμών αλλά μπορούσαν να συνάψουν σχέσεις αγοραπωλησίας με αυτούς. Ο ουγγρικός πληθυσμός είχε τη συνήθεια να διατηρεί ένα μικρό κομμάτι γης, το οποίο καλλιεργούσε για την συντήρηση του ίδιου του νοικοκυριού. Η ύπαρξη μικρών ιδιόκτητων καλλιεργειών συνιστούσε μία διαφοροποίηση από τις υπόλοιπες σοσιαλιστικές χώρες, όπου η γη ήταν κατεξοχήν κρατική. Παρόλα αυτά, αν και τα πρώτα χρόνια συρρικνώθηκε πάρα πολύ, αποτέλεσε σημείο τομής για την περαιτέρω διαμόρφωση των δικαιωμάτων ιδιοκτησίας.

²⁰ Μπέρεντ, Ι, *Οι Εμπειρίες του Σοσιαλιστικού Μετασχηματισμού στην Ουγγαρία*, 1^η έκδοση, Ίδρυμα Μεσογειακών Μελετών, Αθήνα 1989, σελ. 32-35.

²¹ Kornai, J., "The Hungarian Reform Process: Visions, Hopes, and Reality", *Journal of Economic Literature*, Vol.24, No.4 (Dec., 1986), pp. 1702-1703.

3. Η πορεία μεταρρύθμισης του Ουγγρικού αγροτικού τομέα (1956-1989)

Η μεταρρύθμιση του αγροτικού τομέα, από την κεντρικά σχεδιασμένη οικονομία στην οικονομία της αγοράς, είχε αρχίσει ήδη από τα τέλη της δεκαετίας του '50. Παρόλα αυτά ο κεντρικός σχεδιασμός στον αγροτικό τομέα δεν καταργήθηκε τελείως. Το βασικό βήμα για την απελευθέρωση, όχι μόνο του αγροτικού τομέα αλλά και των υπόλοιπων κλάδων, ήρθε με το δεύτερο κύμα μεταρρυθμίσεων στο σύνολο της οικονομίας, που ξεκίνησαν στα τέλη του 1968.

Ανάμεσα στην περίοδο (1968-1975) η ουγγρική οικονομία πέρασε μία φάση ανάκαμψης σ' όλους τους τομείς, και αυτή η ανοδική φάση σε συνδυασμό με αυτή των μέσων της δεκαετίας του '50 είναι που την κατέστησαν μία από τις χώρες που προσαρμόστηκε ευκολότερα, μετά τη μετάβαση, στους μηχανισμούς του καπιταλιστικού συστήματος. Το 1968 καταργήθηκαν τα υποχρεωτικά σχέδια από την κεντρική εξουσία, χωρίς βέβαια να έχει εκλείψει ολοσχερώς η κρατική παρέμβαση. Το γεγονός της κατάργησης των υποχρεωτικών πλάνων ήταν επαρκές, για να δώσει στην οικονομία την ελευθερία να δρα περισσότερο με βάση τους μηχανισμούς της οικονομίας της αγοράς. Παράλληλα, για πρώτη φορά μετά από την εφαρμογή του πρώτου πενταετούς σχεδίου, η ανάπτυξη της βιομηχανίας συμπορεύτηκε με την ανάπτυξη της γεωργίας. Άλλες μεταρρυθμίσεις, της ίδιας περιόδου, ήταν η εισαγωγή αγροτικών τιμών, που κάλυπταν το κόστος παραγωγής, και η ωρίμανση των σχέσεων ανάμεσα στους αγροτικούς συνεταιρισμούς και στα αυτόνομα αγροτικά νοικοκυριά, όπου η συνεργασία τους δεν οφειλόταν στις υποχρεωτικές επιβολές της κρατικής εξουσίας αλλά στην ηθελημένη συνεργασία για την εξυπηρέτηση συγκεκριμένων σκοπών. Οι μεταρρυθμίσεις αυτές ίσχυσαν μέχρι και τα τέλη της δεκαετίας του '80.

Η πετρελαϊκή κρίση του 1973 έδωσε ένα καθοριστικό πλήγμα στην μέχρι τότε ανακάμπουσα οικονομία. Σύμφωνα με τον Berend (1989) η οικονομία σημείωσε μία στροφή προς τα πίσω. Η μεταρρυθμιστική διαδικασία σταμάτησε και παρόλο που οι βασικοί θεσμοί της μεταρρύθμισης παρέμειναν, η παλαιά τάξη πραγμάτων επανήλθε²². Η ανάγκη διάσωσης από την οικονομική κρίση ώθησε σε πολιτικές άμεσης κρατικής παρέμβασης.

²² Ehrlich, E., Gabor, R., "Coming in from the Cold, the Hungarian Economy in the 20th Century", *Hungarian Quarterly*, No 19 (June 2000), pp12.

Η δεκαετία του '80 χωρίζεται σε δύο υποπεριόδους: Στην πρώτη πενταετία εφαρμόστηκαν μία σειρά από περιοριστικές πολιτικές, για την αντιμετώπιση της κρίσης και στην δεύτερη πενταετία, όπου η οικονομία αλλάζει, άρχισαν να εφαρμόζονται επί της ουσίας τα εργαλεία της οικονομίας της αγοράς.

Κατά τη διάρκεια της πρώτης πενταετίας του '80, η βασική προτεραιότητα της οικονομικής πολιτικής ήταν ν' αποφευχθεί η οικονομική κατάρρευση. Αυστηροί περιορισμοί στο εισόδημα, στους μισθούς και στον πληθωρισμό ήταν μόνο κάποιες από τις ενέργειες της κρατικής πολιτικής για να μειώσει την εγχώρια ζήτηση και έτσι ν' αποφύγει την οικονομική κατάρρευση. Η προσπάθεια της κρατικής πολιτικής ν' αποφύγει, όσον το δυνατόν με καλύτερο τρόπο, τις επιπτώσεις της οικονομικής κρίσης, είχε ως άμεσο αποτέλεσμα, τη μείωση του ρυθμού μεγέθυνσης, ο οποίος μόνο μετά από τέσσερα χρόνια κατάφερε να σταθεροποιηθεί. Παρά το γεγονός ότι οι εξαγωγές που σχετίζονταν με το δολάριο διπλασιάστηκαν, ενώ οι εισαγωγές αυξήθηκαν μόνο κατά 20%, το χρέος διευρύνθηκε. Η Ουγγαρία με συνεχώς αυξανόμενα επιτόκια έκλεισε το 1989 με καθαρό χρέος 14,9\$ δισεκατομμύρια²³.

Μία άλλη βασική αιτία για την επιδείνωση της κατάστασης, σύμφωνα με τον Berend, ήταν οι γρήγορες τεχνολογικές αλλαγές της περιόδου. Η τεχνολογική πρόοδος, όπως χαρακτηριστικά έγραψε ο Αυστριακός οικονομολόγος Schumpeter, δεν συμβαδίζει με την αργή αλλαγή των θεσμών της κοινωνίας. Οι τεχνολογικές καινοτομίες αποτελούν την αρχή της δημιουργίας μία νέας περιόδου, η οποία για να σταθεροποιηθεί πρέπει πρώτα να «καταστρέψει» και ν' αντικαταστήσει τις προηγούμενες απαρχαιωμένες δομές²⁴. Η δεκαετία του '80 χαρακτηρίστηκε από σπουδαίες τεχνολογικές μεταβολές, που οδήγησαν στην πλήρη αναμόρφωση του κόσμου.

Τη δεύτερη πενταετία της δεκαετίας του '80, το πολιτικό και θεσμικό περιβάλλον ήταν ευνοϊκό για την ανάληψη ιδιωτικών πρωτοβουλιών. Δημιουργήθηκαν ευκαιρίες για τη

²³ Ο.π σελ. 13-15.

²⁴ Berend, I., "From Regime Change to Sustained Growth in Central and Eastern Europe", *Economic Survey of Europe*, 2000 No. 2/3, Chapter 2, pp 48.

Ο Berend υποστηρίζει την θεωρία του αυστριακού οικονομολόγου Schumpeter, στην οποία η έννοια της δημιουργικής καταστροφής παίζει κεντρικό ρόλο. Σύμφωνα μ' αυτήν, οι τεχνολογικές μεταβολές είναι οι φορείς της αλλαγής, με αποτέλεσμα όταν πραγματοποιούνται καινοτομίες να εγκαινιάζεται μία νέα περίοδος αλλαγών σε όλο το φάσμα λειτουργίας της οικονομίας και της κοινωνίας.

δραστηριοποίηση σε ελεύθερα επαγγέλματα, αλλά και ευκαιρίες για δραστηριοποίηση σε τομείς διαφορετικούς από την επίσημη ενασχόληση στον νόμιμο κρατικό και ιδιωτικό τομέα. Οι τάσεις αυτές είχαν ξεκινήσει ήδη από τη δεκαετία του '60 και στις περισσότερες περιπτώσεις τηρούσαν με συνέπεια. Τη δεκαετία του '80 απλά ενισχύθηκαν.

Οι δραστηριότητες, που ανήκαν, στην λεγόμενη *δεύτερη οικονομία*, διενεργούνταν πέρα από τις επίσημες κρατικές και ιδιωτικές δραστηριότητες. Ήταν ο χρόνος που διέθεταν τα άτομα, σε εργασίες πέρα από το επίσημο οκτάωρο. Οι επίσημοι οργανισμοί είχαν γνώση των δραστηριοτήτων των εργατών τους και μάλιστα τις επιδοκίμαζαν. Η κεντρική εξουσία ήταν ανεκτική στις παραπάνω δραστηριότητες²⁵. Η δεύτερη οικονομία, που είναι διαφορετική από την παραοικονομία άκμασε εκείνη την περίοδο, καθώς το κράτος δεν μπορούσε να στερήσει από την οικονομία ένα από τα ζωτικότερα κομμάτια της. Παρόλα αυτά, αν και γίνεται λόγος για σημαντική πρόοδο, πρέπει να γίνει σαφές ότι ο ιδιωτικός τομέας, ναί μεν διπλασιάστηκε αλλά δεν ξεπέρασε το 5% των απασχολουμένων της συνολικής οικονομίας²⁶.

Η *δεύτερη οικονομία*, που ήδη από τη δεκαετία του '50 είχε εμφανιστεί στον αγροτικό τομέα, με την μορφή των επιβιοηθικών νοικοκυριών, στους αγροτικούς συνεταιρισμούς, άρχισε να επεκτείνεται και σε άλλους παραγωγικούς κλάδους με τη μορφή των κοινοπραξιών²⁷. Ο τομέας αυτός ήταν έντονα προσανατολισμένος στην οικονομία της αγοράς και λειτουργούσε με τους μηχανισμούς της. Πρόσφερε το 20-25% του συνολικού προϊόντος της οικονομίας, ενώ σχεδόν το μισό από το σύνολο των οικογενειών είχαν άμεσο ενδιαφέρον να δραστηριοποιηθούν σ' αυτόν²⁸.

Η έμφαση που δόθηκε στη δεύτερη οικονομία φανέρωνε την ανάγκη του Ουγγρικού λαού για τη δημιουργία μίας ελεύθερης οικονομίας, προσαρμοσμένη στις αξίες του συστήματος της παγκόσμιας αγοράς. Η απελευθέρωση των τιμών, των εξαγωγών και οι

²⁵ Βλ. περισσότερα στο Kornai, J., "The Hungarian Reform Process: Visions, Hopes, and Reality", *Journal of Economic Literature*, Vol.24, No.4 (Dec., 1986), pp 1706-1710.

²⁶ Μπέρεντ, Ι, *Οι Εμπειρίες του Σοσιαλιστικού Μετασχηματισμού στην Ουγγαρία*, 1^η έκδοση, Ίδρυμα Μεσογειακών Μελετών, Αθήνα 1989, σελ. 38-39.

²⁷ Ο.π σελ. σελ. 39.

Μέσα στις ίδιες τις επιχειρήσεις και με την έγκριση αυτών μία ομάδα τεχνιτών και μηχανικών αναλάμβαναν δραστηριότητες έξω από την κύρια λειτουργία της επιχείρησης.

²⁸ Ehrlich, E., Gabor, R., "Coming in from the Cold, the Hungarian Economy in the 20th Century", *Hungarian Quarterly*, No 19 (June 2000), pp 14-15.

ιδιωτικοποιήσεις ήταν από τα πρώτα βήματα που έγιναν προς αυτήν την κατεύθυνση. Η αποκέντρωση του τραπεζικού συστήματος, με τον θεσμικό διαχωρισμό των εμπορικών και κεντρικών τραπεζών και η εισαγωγή ενός φορολογικού συστήματος σχεδιασμένου στα Ευρωπαϊκά πρότυπα, εδραίωσε το σύστημα της οικονομίας της αγοράς.

Όλες αυτές οι μεταρρυθμίσεις οδήγησαν σε έντονες *αντιφάσεις*, καθώς η οικονομία ακόμα λειτουργούσε σε συνθήκες πλήρους απασχόλησης με τον δημόσιο τομέα να ηγείται της οικονομίας. Στο τέλος της πορείας των μεταρρυθμίσεων τα προβλήματα με την ιδιοκτησία ξεπεράστηκαν, οι τιμές απελευθερώθηκαν στο σύνολό τους, το εμπόριο διεξαγόταν πιο ελεύθερα ενώ το ξένο κεφάλαιο τώρα νόμιμα μπορούσε να συνδράμει στην ανάπτυξη της ουγγρικής οικονομίας. Ο αγροτικός τομέας αποτέλεσε το λαμπρό παράδειγμα για όλους τους υπόλοιπους κλάδους. Ήδη από τα μέσα του '60 θεωρούνταν απ' τους προηγμένους κλάδους, όσον αφορά στη χρήση των μηχανισμών της οικονομίας της αγοράς.

3.1 Οι μεταρρυθμίσεις στην Ουγγρική οικονομία τη δεκαετία του '80 και οι επιπτώσεις στον αγροτικό τομέα.

Αφού παρουσιάστηκε η γενική εικόνα της οικονομίας στη δεκαετία του '80, το επόμενο μέρος της παρούσας εργασίας θα αφιερωθεί στον αγροτικό τομέα, ο οποίος έχει ιδιαίτερο ενδιαφέρον.

Στην *πρώτη πενταετία της δεκαετίας του '80* παρατηρήθηκε μία στροφή προς την εφαρμογή σοσιαλιστικών πολιτικών. Οι προσπάθειες εφαρμογής αντιπληθωριστικών πολιτικών, από την Ουγγρική κυβέρνηση, με συνέπεια τη περιοριστική νομισματική πολιτική και οι αυξημένες ανάγκες του αγροτικού τομέα για εισροές της χημικής βιομηχανίας και της βιομηχανίας μηχανικού και τεχνικού εξοπλισμού έκαναν τα πράγματα πολύ δύσκολα. Έπρεπε να γίνουν περικοπές στα κονδύλια για επενδύσεις σε μηχανικό εξοπλισμό και ιδιαίτερα σ' αυτόν που προέρχονταν από τη Δύση, καθώς ήταν ακριβότερος. Παράλληλα, η αυξανόμενη κρατική επιτήρηση του προϋπολογισμού των *αγροτικών συνεταιρισμών και οι αυξανόμενες τιμές των μη αγροτικών προϊόντων* ανάγκασαν τον αγροτικό τομέα να βρεθεί ξανά υπό την επιτήρηση της κεντρικής εξουσίας, για την αντιμετώπιση της διεθνούς κρίσης.

Έτσι η κυβέρνηση επέβαλλε *πάγωμα* σ' όλες τις *επενδυτικές ενισχύσεις*. Αργότερα, το ίδιο συνέβει για όλες τις επενδυτικές εισφορές στον αγροτικό τομέα. Ουσιαστικά μετά το 1981

η επενδυτική δραστηριότητα του κράτους σταμάτησε. Σπουδαίο επίσης, ήταν το γεγονός, ότι από εκείνη τη χρονιά και μετά οι κρατικές επενδύσεις δεν θεωρούνταν πλέον δεδομένες από το σύνολο των οργανισμών²⁹. Η στάση αυτή του κράτους, παρόλο που εξάντλησε τους διάφορους οργανισμούς, που είχαν συνηθίσει στην χρηματοπιστωτική αρωγή του, τους βοήθησε να απαγκιστρωθούν από τις χρηματικές πιστώσεις που παρείχε. Η επενδυτική δραστηριότητα του κράτους επανήλθε στα πρώτα της στάδια, μόνο το 1985, όπου παρατηρήθηκε μία γενικότερη στροφή προς την απελευθέρωση της οικονομίας.

Το 1982, οι τιμές των αγροτικών προϊόντων αυξήθηκαν κατά 17%, ενώ την ίδια περίοδο, η αύξηση στις τιμές των βιομηχανικών προϊόντων, που χρησιμοποιούσε η γεωργία, αυξήθηκε κατά 36%. Ταυτόχρονα, το κόστος της ενέργειας αυξήθηκε κατά 115%. Το 1980, η γεωργία βρέθηκε σε πολύ κακή κατάσταση, καθώς δεν ήταν μόνο η λιτότητα που προσπαθούσε να επιβάλλει το κράτος αλλά και η *ξηρασία που έφερε μεγάλη καταστροφή*. Έτσι, η ύστατη προσπάθεια βελτίωσης επιχειρήθηκε με περικοπές στην ποσότητα των εισροών και περιορισμό στις επενδύσεις προς τον αγροτικό τομέα. Παρόλα αυτά, η ουγγρική γεωργία συνέχισε να ικανοποιεί στο έπακρον τις επισιτιστικές ανάγκες της χώρας και να εξάγει ακόμα ορισμένα προϊόντα προς τη δύση.

Τη δεύτερη πενταετία της δεκαετίας του '80, το κράτος έκρινε ότι η συνεχής λιτότητα δεν θα ήταν η λύση για την ανάκαμψη της χώρας. Υιοθέτησε, λοιπόν, νέες τακτικές, οι οποίες είχαν ως άμεσο στόχο την *άνοδο του βιοτικού επιπέδου* του πληθυσμού και την *εφαρμογή μίας ευρείας εμπορικής πολιτικής* τόσο στο εσωτερικό όσο και στο εξωτερικό.

Βασικοί άξονες προώθησης της απελευθέρωσης της οικονομίας ήταν η *αποκέντρωση*, η *απορρύθμιση* και η *διαφοροποίηση*. Η αποκέντρωση και η διαφοροποίηση είχαν εφαρμοστεί στον αγροτικό τομέα, ήδη από τη δεκαετία του '60. Στόχος της πολιτείας ήταν να εφαρμόσει αυτούς τους άξονες και στο υπόλοιπο της οικονομίας, για την ομαλότερη απελευθέρωση του συνόλου της οικονομίας³⁰.

Με βάση τον *πρώτο άξονα* της απελευθέρωσης της οικονομίας, οι *αγροτικοί συνεταιρισμοί*, τα *κρατικά αγροκτήματα* και τα *βοηθητικά νοικοκυριά* δεν ελέγχονταν από την κεντρική εξουσία για το τι παράγουν και σε ποιον το πουλούν. Οι δραστηριότητες τους

²⁹ Swain, N., "Hungarian Agriculture in the Early 1980s: Retrenchment followed by Reform", *Soviet Studies*, Vol. 39, No.1 (Jan., 1987), pp 25.

³⁰ Ο.π. σελ. 30-35.

καθορίζονταν από τη διοίκηση της ίδιας της επιχείρησης, το ίδιο και η τακτοποίηση των υποχρεώσεών τους.

Η απελευθέρωση αυτή ίσχυε και για τις εισαγωγές από τη Δύση. Η εισαγωγή μηχανικού και τεχνολογικού εξοπλισμού δεν επωφελούσε μόνο την παραγωγή καθαυτή, αλλά εισήγαγε και το πολύτιμο know-how ,πάνω σε σύγχρονα τεχνολογικά συστήματα.

Ίσως η σπουδαιότερη μεταρρύθμιση της δεύτερης πενταετίας του '80 ήταν ότι *νομιμοποιήθηκαν τα μικρού μεγέθους οικογενειακά νοικοκυριά* στους υπόλοιπους τομείς της οικονομίας, εκτός της γεωργίας, όπου αυτό είχε πραγματοποιηθεί από παλαιότερα. Η μεταρρύθμιση αυτή ήταν σπουδαία, καθώς τα νοικοκυριά παρήγαγαν ένα μεγάλο μέρος του συνολικού προϊόντος. Η παραγωγή τους βασιζόταν παραγωγικές μεθόδους εντάσεων εργασίας. Η ύπαρξη τέτοιων δραστηριοτήτων ήταν απαραίτητη για τη διατήρηση της απασχόλησης στην ύπαιθρο. Παράλληλα, η έλλειψη κεφαλαίων ήταν ένα έντονο πρόβλημα για την ουγγρικής γεωργία και έπρεπε ν' αντισταθμιστεί από δραστηριότητες περισσότερο χειρονακτικές. Για να καλυφθεί αυτό το κενό, το κράτος παρότρυνε τη δραστηριότητα των αγροτικών νοικοκυριών, παρέχοντάς τους πρώτες ύλες και χρηματικές ενισχύσεις.

Η *αποκέντρωση* δεν έγινε μόνο σε επίπεδο κρατικών και συνεταιριστικών αγροκτημάτων αλλά και σε επίπεδο υπουργείων που διαχειρίζονταν τον πρωτογενή τομέα αλλά και αυτών που διαχειρίζονταν τους υπόλοιπους κλάδους. Αφενός μεν ο αριθμός τους μειώθηκε μέσα από διάφορες συνενώσεις αλλά και ο διαχειριστικός ρόλος ήταν λιγότερο αυστηρός και επιβλητικός απέναντι στους οργανισμούς της αρμοδιότητάς τους. Κατ' αυτόν τον τρόπο η διοίκηση έγινε πιο αποτελεσματική και λιγότερο γραφειοκρατική.

Ο δεύτερος βασικός άξονας ήταν αυτός της *απορρύθμισης*. Η συμβολή της απορρύθμισης στην απελευθέρωση της οικονομίας ήταν ότι το κράτος δεν είχε το δικαίωμα να θέτει εμπόδια εισόδου και εξόδου στους διάφορους οργανισμούς από ή προς τον κλάδο που επιθυμούσε να δραστηριοποιηθεί. Αυτό μπορούσε να επιτευχθεί με τη δημιουργία ανταγωνιστικών συνθηκών λειτουργίας για τις κρατικές επιχειρήσεις, με κατάργηση ή περιορισμό των μονοπωλίων και φιλελευθεροποίηση του συνόλου της οικονομίας. Εκείνη την περίοδο λοιπόν, με τη σταδιακή *κατάργηση του διαχωρισμού ανάμεσα σε κρατικά αγροκτήματα και αγροτικούς συνεταιρισμούς και τη κατάργηση του οικονομικού διαχωρισμού ανάμεσα σε γεωργικές βιομηχανίες και βιομηχανίες προσφοράς τροφίμων*, αυξήθηκε ο ανταγωνισμός στις επιχειρήσεις. Το ίδιο χρονικό διάστημα εφαρμόστηκαν

κοινοί δείκτες για τους παραπάνω οργανισμούς. Στον τομέα των επενδύσεων, η αποκέντρωση πραγματοποιήθηκε με την προσφορά ισότιμων χρηματικών ενισχύσεων σε βιομηχανία και γεωργία. Παράλληλα, στη διαχείριση των κρατικών επιχειρήσεων δόθηκε το δικαίωμα *εκλογής των διευθυντών*. Η ίδια η επιχείρηση ή ο συνεταιρισμός μπορούσε να επιλέξει το σχέδιο διαχείρισης. Σε αντίθεση με το προηγούμενο καθεστώς, τόσο τα αγροκτήματα όσο και οι επιχειρήσεις είχαν ως βασικό κίνητρο το *κέρδος*. Αυτό είχε ως αποτέλεσμα, την *επιδίωξη βελτίωσης της ποιότητας, τη μείωση του κόστους παραγωγής, την εισαγωγή νέου σύγχρονου τεχνολογικού εξοπλισμού και νέες μεθόδους λειτουργίας και μάνατζμεντ*.

Τέλος, ο τρίτος βασικός άξονας ήταν αυτός της *διαφοροποίησης*. Η ρύθμιση αυτή επέτρεπε στα κρατικά αγροκτήματα και στους γεωργικούς συνεταιρισμούς να δραστηριοποιούνται σε τομείς διαφορετικούς από την γεωργία. Τα έσοδα από τις μη γεωργικές δραστηριότητες αυξάνονταν συνέχεια, αν και ο αριθμός των μονάδων που απασχολούνταν σε μη γεωργικές δραστηριότητες δεν αυξανόταν με τον ίδιο ρυθμό. Ο ανταγωνισμός ανάμεσα στους διάφορους οργανισμούς οδήγησε στο συνεχή εκσυγχρονισμό, στη μείωση του κόστους και στη βελτίωση της αποδοτικότητάς τους.

Τ' αποτελέσματα των τριών αξόνων ήταν η δημιουργία και η δραστηριοποίηση ποικίλων μορφών αγροτικών επιχειρήσεων. Η πολυμορφία αυτή αποτέλεσε το ιδιαίτερο χαρακτηριστικό της συγγκικής γεωργίας μία δεκαετία πριν τη μετάβαση. Το ίδιο χρονικό διάστημα (δεκ.'80), δραστηριοποιούνταν οι κρατικές αγροτικές επιχειρήσεις, οι συνεταιριστικές αγροτικές επιχειρήσεις και οι μικρές ιδιωτικές καλλιέργειες. Μια ξεχωριστή τάση εκείνης της περιόδου ήταν η δημιουργία συνεργασίας και κοινοπραξιών μεταξύ διαφόρων αγροτικών επιχειρήσεων.

Μία μορφή κοινοπραξίας με πολύ θετικά αποτελέσματα ήταν τα (TOPS³¹). Το είδος αυτό κοινοπραξίας ήταν ένας τρόπος εφαρμογής των τεχνικών παραγωγής, οι οποίες σχηματίστηκαν αξιοποιώντας τα σύγχρονα τεχνικά, βιολογικά και επιστημονικά εργαλεία. Βάση τους ήταν τα αγροκτήματα που διέθεταν ικανοποιητικό πνευματικό και υλικό υπόβαθρο. Οι αγροτικές επιχειρήσεις που συμμετείχαν στα (TOPS) προμηθεύονταν από το αγρόκτημα που είχε αναλάβει αυτόν τον ρόλο σύγχρονες τεχνολογίες, εκσυγχρονισμένες τεχνικές παραγωγής, επαγγελματικές συμβουλές και υπηρεσίες. Οι επιχειρήσεις που

³¹ Τεχνικά οργανωμένα συστήματα παραγωγής (TOPS).

συμμετείχαν σ' αυτό το σύστημα ήταν υποχρεωμένες να πληρώνουν ένα ποσό στην επιχείρηση που αναλάμβανε να το οργανώσει³²

Τέλος μια άλλη μορφή συνεργασίας ήταν αυτή των αγροτοβιομηχανικών ενώσεων. Ήταν το πιο νέο είδος συνεργασίας τη δεκαετία του '80. Στόχος τους ήταν, να συντονίζουν τη δραστηριότητα των επιχειρήσεων (αγροτικών και βιομηχανικών) σε μία ορισμένη περιοχή και να φροντίζουν για την ανάπτυξή τους.

Όλες οι παραπάνω μεταρρυθμίσεις της δεύτερης πενταετίας του '80, οδήγησαν σε μία οικονομία περισσότερο προσανατολισμένη στους ρυθμιστικούς μηχανισμούς της οικονομίας της αγοράς. *Η παρέμβαση του κράτους δεν έπαυσε όμως να είναι ενεργή.* Εξάλλου, η παρουσία του σε θέματα πολιτικών και οικονομικών ρυθμίσεων ήταν απαραίτητη γιατί δεν ήταν δυνατόν η οικονομία να μεταβεί ξαφνικά από τον κεντρικό σχεδιασμό σ' ένα σύστημα του οποίου οι δομές δεν έχουν εδραιωθεί και κατά ένα μεγάλο μέρος είναι άγνωστος ο τρόπος λειτουργίας τους.

Όσον αφορά την Ουγγαρία, αυτή αποτελεί ένα από καλύτερα παραδείγματα των χωρών της Κ.Α Ευρώπης, γιατί ήδη από πολύ νωρίς ο κεντρικός σχεδιασμός είχε συνδυαστεί με τους μηχανισμούς της οικονομίας της αγοράς. Η αγορά ήταν πάντα ενεργή στην ουγγρική οικονομία, ακόμα και όταν εφαρμόστηκε το πρώτο πενταετές σχέδιο (1949-1954). Τη δεύτερη πενταετία του '80, δεν γίνεται λόγος για εφαρμογές πολιτικών στα πλαίσια της *μικτής οικονομίας*. Αντίθετα, ο *έμμεσος σχεδιασμός* ήταν ο ρυθμιστικός μηχανισμός της οικονομίας. Στο σύστημα αυτό, το κράτος αποτελούσε τον κεντρικό ρυθμιστή της οικονομίας αλλά άφηνε μεγάλα περιθώρια δράσης στην ανάπτυξη ελεύθερων πρωτοβουλιών στους κρατικούς και ιδιωτικούς οργανισμούς.

3.2 Ο άμεσος οικονομικός ρόλος του αγροτικού τομέα την τελευταία δεκαετία πριν τη μετάβαση

Από την παραπάνω συζήτηση, έγινε φανερό, ότι ο άμεσος οικονομικός ρόλος του αγροτικού τομέα είχε ενεργό ρόλο στα οικονομικά της χώρας. Η συμμετοχή στο ΑΕΠ ήταν 16-17%, ενώ η ποσοστιαία συμμετοχή του οικονομικά ενεργού πληθυσμού στη

³² Csaki, C., και Σαμαράς, Γ., *Η Αγροτική Πολιτική της Ουγγαρίας στις αρχές της δεκαετίας του 1980: Οικονομική Διαχείριση και Οργάνωση της Ουγγρικής Γεωργίας*, Επιθεώρηση Αγροτικών Μελετών, τόμος 1, τεύχος 3, Αγροτική Τράπεζα της Ελλάδας, Αθήνα (Ανοιξη-Καλοκαίρι) 1986, σελ. 31-32.

γεωργία ήταν 19%. Τα μεγέθη αυτά καταδεικνύουν τη σπουδαιότητα του αγροτικού τομέα, καθώς η παραμονή ενός μεγάλου μέρους του πληθυσμού σ' αυτόν, βοηθούσε στην αντιμετώπιση της φτώχειας. Τ' αγροτικά νοικοκυριά καταναλώνοντας ένα μεγάλο μέρος της παραγωγής τους, κάλυπταν τις επισιτιστικές ανάγκες τους, απαλύνοντας μ' αυτόν τον τρόπο τις δυσμενείς συνθήκες που ζούσαν³³.

Οι τάσεις μείωσης των μεγεθών αυτών, ήταν αποτέλεσμα των μεταρρυθμίσεων στο σύνολο της οικονομίας με στόχο την αύξηση των επιδόσεων της. Η οικονομική πολιτική είχε αλλάξει στάση απέναντι στη γεωργία, θεωρώντας τη απαραίτητο κρίκο για τη συνολική ανάπτυξη της χώρας. Απαραίτητη προϋπόθεση για την ουσιαστική συμβολή του αγροτικού τομέα στην οικονομική ανάπτυξη, ήταν η μείωση της απασχόλησης σ' αυτόν, ούτως ώστε να χρησιμοποιηθεί το πλεονάζον εργατικό δυναμικό σε πιο παραγωγικές δραστηριότητες και συνάμα ν' αυξηθεί η παραγωγικότητα του, με την υιοθέτηση σύγχρονων μεθόδων παραγωγής, που θα κάλυπταν το κενό απ' την έξοδο του εργατικού δυναμικού..

Όσον αφορά το επίπεδο παραγωγικότητας του πρωτογενούς τομέα, αυτό ήταν ακόμα χαμηλό, καθώς το πλεονάζον εργατικό δυναμικό σε συνδυασμό με τη χρήση παραδοσιακών μεθόδων παραγωγής δεν επέτρεπαν τον εκσυγχρονισμό της αγροτικής παραγωγής. Βέβαια, σύμφωνα με τον Csaba (1986), η κατάσταση αυτή δεν ήταν σε δραματικά επίπεδα, διότι αφενός μεν το εργατικό δυναμικό άρχισε να κατευθύνεται στο δευτερογενή τομέα, με βάση τους στόχους της σοσιαλιστικής πολιτικής, και αφετέρου η διάρθρωση του στη γεωργία άλλαξε προς το καλύτερο. Τη δεύτερη πενταετία του '80, η αναμόρφωση των αγροτικών επιχειρήσεων, συγκέντρωσε στον κλάδο νέους και μορφωμένους ανθρώπους, με αποτέλεσμα τον εκσυγχρονισμό της παραγωγής και την αύξηση της ικανότητας κάλυψης τόσο των εγχώριων αναγκών σε αγροτικά προϊόντα αλλά και την εξαγωγή μεγάλου μέρους της αγροτικής παραγωγής. Τη βελτίωση αυτή ενίσχυσαν, η υποστήριξη του αγροτικού τομέα από τη βιομηχανία αλλά και η υιοθέτηση νέων μεθόδων διαχείρισης των αγροτικών επιχειρήσεων.

Φτάνοντας στο σημείο αυτό, η εξέταση κι άλλων μεγεθών που εντάσσονται στον «άμεσο» οικονομικό ρόλο του αγροτικού τομέα, θα βοηθήσει στο σχηματισμό πιο ολοκληρωμένης άποψης για την κατάσταση του τη τελευταία δεκαετία πριν τη μετάβαση.

³³ Ο.π 20-23.

Ξεκινώντας από τη *διάρθρωση της αγροτικής παραγωγής*, στον [πίνακα (1)] φαίνεται ότι η παραγωγή των ζωικών προϊόντων υπερτερεί σε σχέση με τη φυτική παραγωγή. Αυτό οφειλόταν στις αυξημένες επιδοτήσεις του κράτους προς τον αγροτικό τομέα και ιδιαίτερα προς τη κτηνοτροφία. Η κτηνοτροφία ήταν και είναι ένας παραγωγικός κλάδος, ο οποίος απαιτεί αυξημένες επενδύσεις σε κεφάλαιο ³⁴. Το δεύτερο μισό της δεκαετίας του '80, ο αγροτικός τομέας, ευνοήθηκε από τις επενδύσεις της κρατικής εξουσίας, με αποτέλεσμα ένα μεγάλο μέρος των κεφαλαίων αυτών να διατεθούν για αγορά κεφαλαιουχικού εξοπλισμού, ιδανικού για την ανάπτυξη της κτηνοτροφικής παραγωγής.

Πίνακας (1)

Η διάρθρωση της αγροτικής παραγωγής, (%)		
	Φυτική παραγωγή	Ζωική παραγωγή
1985	49,6	50,3
1986	50,4	49,5
1987	48,4	51,6
1988	49,6	50,4
1989	49,1	50,9

Πηγή : OECD

Παρόλα αυτά, αν και το τεχνικό επίπεδο στη γεωργία δεν ήταν κατώτερο από αυτό των ανεπτυγμένων χωρών της Ευρώπης, τα πράγματα δεν ήταν σε τόσο καλή κατάσταση για τη βιομηχανία μεταποίησης των αγροτικών προϊόντων, λόγω του χαμηλού βιομηχανικού υποβάθρου. Η ανερχόμενη πορεία της φυτικής και ζωικής παραγωγής δεν μπορούσε να στηρίξει την αύξηση και στον μεταποιητικό κλάδο, καθώς αυτός στερούνταν υποδομών, σύγχρονων μεθόδων παραγωγής και τεχνογνωσίας, που θα μπορούσαν να αυξήσουν την παραγωγική του ικανότητα. Ο μακροχρόνιος αποκλεισμός της χώρας από τις εξελίξεις της τεχνολογίας στον δυτικό κόσμο, είχε στερήσει από το συνολικό μεταποιητικό κλάδο τη δυνατότητα υιοθέτησης νέων τεχνολογιών και τεχνογνωσίας σε καινοτόμες μεθόδους παραγωγής.

Όσον αφορά το εξωτερικό εμπόριο των αγροτικών προϊόντων, αυτό ήταν πλεονασματικό καθ' όλη την περίοδο της δεκαετίας του '80 [πίνακας (2)]. Μετά το 1985 βελτιώνεται ακόμα περισσότερο, ακολουθώντας τις γενικότερες τάσεις βελτίωσης της οικονομίας.

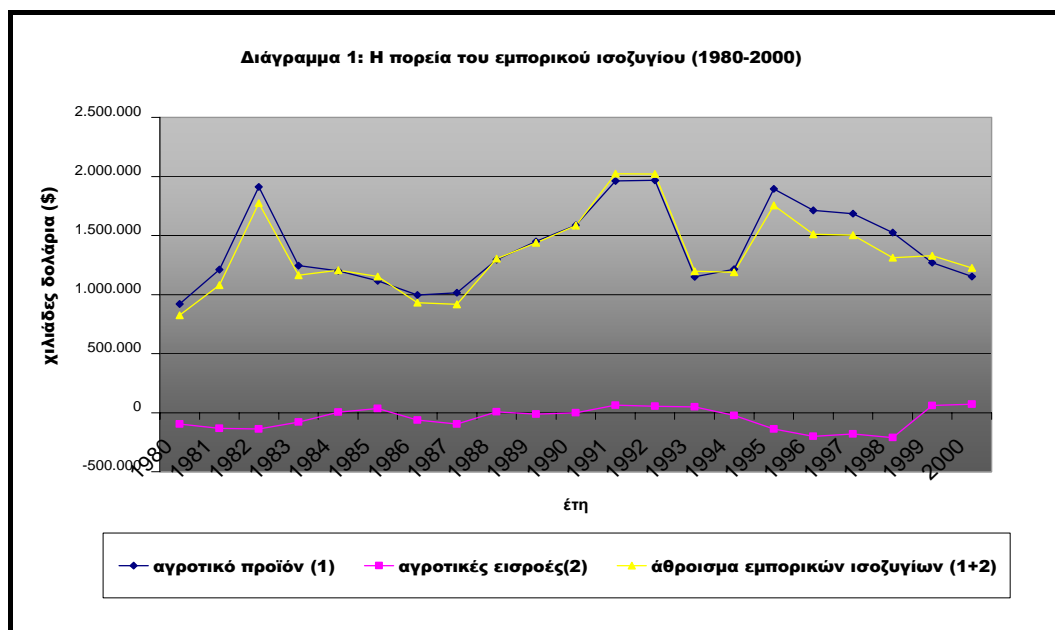
³⁴ Ο.π σελ. 23.

Πίνακας (2)

Η αξία του εξωτερικού εμπορίου των αγροτικών προϊόντων, (χιλιάδες \$)				
	Εισαγωγές	Εξαγωγές	Εμπορικό ισοζύγιο	Εξαγωγές/Εισαγωγές (%)
1980	1.070.726	1.990.572	919.846	1,9
1981	1.040.798	2.251.374	1.210.576	2,2
1982	732.225	2.643.504	1.911.279	3,6
1983	795.985	2.040.719	1.244.734	2,6
1984	759.950	1.960.565	1.200.615	2,6
1985	730.816	1.846.219	1.115.403	2,5
1986	851.322	1.847.321	995.999	2,2
1987	895.003	1.909.297	1.014.294	2,1
1988	857.584	2.153.212	1.295.628	2,5
1989	727.826	2.178.548	1.450.722	3,0

Πηγή: FAO

Το εξωτερικό εμπόριο των αγροτικών προϊόντων σε συνδυασμό με το ισοζύγιο των αγροτικών εισροών, φανερώνει έναν αγροτικό τομέα που αξιοποιεί τις εγχώριες παραγωγικές δυνάμεις και εισάγει σε περιορισμένη βάση εισροές για την κάλυψη των αναγκών του. Την πρώτη πενταετία του '80, όπως περιγράφηκε παραπάνω, η οικονομία βρισκόταν σε ύφεση. Έτσι, το εμπορικό ισοζύγιο των αγροτικών εισροών ήταν ελλειμματικό. Μετά το 1985, η οικονομία ανακάμπτει με αποτέλεσμα οι εξαγωγές αγροτικών μηχανημάτων και λιπασμάτων να γίνουν πλεονασματικές σε σχέση με τις εισαγωγές. Ο συνδυασμός του εμπορικού ισοζυγίου των αγροτικών προϊόντων με το ισοζύγιο των αγροτικών εισροών δίνουν ένα πλεονασματικό εμπορικό ισοζύγιο [διάγραμμα (1)], φανερώνοντας τη δυναμικότητα του αγροτικού τομέα αλλά και τη σπουδαιότητα του τομέα για την Ουγγρική οικονομία.

Πηγή: FAO

3.3 Ο έμμεσος οικονομικός ρόλος του αγροτικού τομέα τη τελευταία δεκαετία πριν τη μετάβαση.

Οι διακλαδικές σχέσεις του αγροτικού τομέα, τη δεκαετία του '80, ήταν έντονα καθετοποιημένες. Ο λόγος ύπαρξης των δομών αυτών οφειλόταν, καταρχήν στο ότι το σύνολο των οργανισμών, που αποτελούσαν την αλυσίδα των διακλαδικών σχέσεων του αγροτικού τομέα, βρίσκονταν υπό την κατοχή του κράτους και κατά δεύτερον στο ότι οι αγροτικοί συνεταιρισμοί και οι κρατικές επιχειρήσεις είχαν τη δυνατότητα να δραστηριοποιούνται νόμιμα σε τομείς, που δεν ήταν κατεξοχήν αγροτικοί. Έτσι, οι περισσότερες αγροτικές επιχειρήσεις είχαν ενσωματώσει στη δραστηριότητά τους την παραγωγή εισροών αλλά και την περαιτέρω μεταποίηση των αγροτικών προϊόντων της ίδιας της επιχείρησης. Οι «δευτερεύουσες» αυτές δραστηριότητες αποτελούσαν όχι μόνο πηγή εξοικονόμησης κόστους για τις αγροτικές επιχειρήσεις αλλά και πηγή αύξησης των εσόδων.

Παρόλα αυτά, πρέπει να διευκρινιστεί, ότι οι διακλαδικές σχέσεις εκείνη την περίοδο είχαν διαφορετική σημασία και λόγο ύπαρξης σε σχέση με σήμερα. Σήμερα, η σημασία των διακλαδικών σχέσεων συνίσταται στον «αγώνα» που καταβάλλει η κάθε μεμονωμένη επιχείρηση αλλά και οι παραγωγοί, να επιβιώσουν στον ανταγωνισμό της αγοράς. Για να ενδυναμώσουν τη θέση τους στην αγορά, συνάπτουν σχέσεις ή εξαγοράζουν μέρος από τους τομείς προς τα εμπρός και προς τα πίσω. Η ενδυνάμωση των διακλαδικών σχέσεων του πρωτογενούς τομέα ενισχύεται και από βελτιώσεις στο βιομηχανικό υπόβαθρο. Η αύξηση των δυνατοτήτων στους τομείς προς τα εμπρός και τα πίσω, ωθεί τον αγροτικό τομέα να εκσυγχρονίζεται, ούτως ώστε να μπορεί να εκμεταλλευτεί την παροχή σύγχρονων εισροών αλλά και να παρέχει τα κατάλληλα (ποιοτικών και ποσοτικών) προϊόντα, στον τομέα μεταποίησης των αγροτικών προϊόντων.

Η καθετοποίηση του αγροτικού τομέα, την τελευταία αυτή δεκαετία, προέρχεται περισσότερο από εσωτερικές ανάγκες των αγροτικών οργανισμών παρά από την «καταπιεστική» παρότρυνση του κράτους, όπως τα προηγούμενα χρόνια του αυστηρού κεντρικού σχεδιασμού. Η αλλαγή αυτή, οδηγεί στο συμπέρασμα, ότι οι διακλαδικές σχέσεις μεταξύ των παραγωγικών κλάδων, δεν είναι αποτέλεσμα κάποιου καθεστώτος αλλά «εσωτερική» ανάγκη των παραγωγικών κλάδων για ενδυνάμωση της θέσης τους στο διεθνές περιβάλλον.

4. Μετάβαση στην οικονομία της αγοράς και οι επιπτώσεις στον αγροτικό τομέα.

Το 1989 ήταν το έτος που πραγματοποιήθηκε η μετάβαση στην οικονομία της αγοράς για τις περισσότερες σοσιαλιστικές χώρες της Κ.Α Ευρώπης,. Στην Ουγγαρία η διαδικασία προσαρμογής των μηχανισμών της οικονομίας στο περιβάλλον της οικονομίας της αγοράς είχαν ξεκινήσει πριν τη δεκαετία του '80, αλλά οι μεταρρυθμίσεις που είχαν γίνει συμβάδιζαν με τις δομές του σοσιαλιστικού συστήματος, χωρίς να μεταβάλουν ουσιαστικά τη δομή του. Το 1989 η μεταβολή των πολιτικών συνθηκών ήταν η αιτία της καθολικής μετάβασης στην καπιταλιστική οικονομία. Το μεταβατικό στάδιο χαρακτηρίστηκε από τη σταδιακή προσαρμογή όλων των πτυχών της οικονομίας στους μηχανισμούς της οικονομίας της αγοράς. Στην Ουγγαρία, δεν εφαρμόστηκε η θεραπεία σοκ, όπως σε άλλες χώρες της Κεντρικής και Ανατολικής Ευρώπης³⁵.

Η επιλογή της σταδιακής μετάβασης στο καπιταλιστικό σύστημα δεν επέτρεψε να δημιουργηθούν εκείνες οι συνθήκες, που θα έφερναν την ολική κατάρρευση, αν και την πρώτη πενταετία-επταετία, σημειώθηκε ύφεση στους περισσότερους από τους τομείς της οικονομίας. Η μετάβαση, ήταν μία διαδικασία που απαιτούσε χρόνο για την ολοκλήρωσή της. Η καταστροφή του μεγαλύτερου μέρους των οικονομικών δομών και θεσμικών και νομικών ρυθμίσεων, απαιτούσε τη δημιουργία νέων δομών, συμβατών με τους μηχανισμούς της οικονομίας της αγοράς, που θα υποστήριζαν την εύρυθμη λειτουργία της. Η επιλογή της σταδιακής μετάβασης έδωσε τη δυνατότητα στην οικονομία να προσαρμοστεί με επιτυχία στο νέο οικονομικό περιβάλλον.

Οι απαραίτητες μεταβολές για τη ρύθμιση της οικονομίας στα νέα πρότυπα, είχαν να κάνουν με ένα ευρύ φάσμα μεταρρυθμίσεων. Οι μεταβολές στους ρυθμιστικούς μηχανισμούς, στο χρηματοπιστωτικό σύστημα, στη διεξαγωγή του εμπορίου, στις νομοθετικές ρυθμίσεις, στα μακροοικονομικά μεγέθη και στους θεσμούς είναι μόνο ένα μέρος απ' τους τομείς που τέθηκαν υπό αναμόρφωση. Οι αλλαγές αυτές, από την αρχή της μεταβατικής περιόδου μέχρι και τα μέσα της δεκαετίας του '90, χαρακτήρισαν μία περίοδο πτώσης του συνολικού παραγόμενου προϊόντος και αποσταθεροποίησης της οικονομίας. Τη δεύτερη πενταετία μετά τη μετάβαση η Ουγγρική οικονομία σημείωσε σπουδαία πρόοδο σε όλες τις πτυχές της και ιδιαίτερα στον αγροτικό τομέα.

³⁵ Adam, J., "The Transition to a Market Economy in Hungary", *Europe-Asia studies*, Vol. 47, No.6 (Sep., 1995), pp 989-991.

Οι δύο περίοδοι θα εξεταστούν χωριστά, ως προς τις επιδόσεις του αγροτικού τομέα, αφού πρώτα παρουσιαστούν οι μεταβολές που επήλθαν σ' αυτόν και στο σύνολο της οικονομίας. Στη συνέχεια μεγάλο ενδιαφέρον έχουν οι αλλαγές που επήλθαν στις διακλαδικές σχέσεις του αγροτικού τομέα, λόγω μετάβασης.

4.1 Οι μεταρρυθμίσεις στο σύνολο της ουγγρικής οικονομίας και οι επιπτώσεις τους στον αγροτικό τομέα.

Η πρώτη βασική μεταρρύθμιση στο πλαίσιο προσαρμογής του οικονομικού συστήματος στα καπιταλιστικά πρότυπα, ήταν η *απελευθέρωση των τιμών*. Η απελευθέρωση αυτή σήμαινε ότι οι τιμές προσδιορίζονταν από την αλληλεπίδραση της προσφοράς με τη ζήτηση (εσωτερικού και εξωτερικού) και όχι από κρατικές ρυθμίσεις και παρεμβάσεις. Ο ρυθμιστικός μηχανισμός των τιμών λειτουργούσε πλέον με βάση τις αλληλεπιδράσεις με τη διεθνή αγορά και ήταν ευαίσθητος στις μεταβολές της.

Τα πρώτα τρία χρόνια μετά τη μετάβαση, το σύστημα τιμών δεν είχε απελευθερωθεί πλήρως αλλά η μεταβολή του εξελισσόταν γρήγορα. Η αύξηση των τιμών ήταν το άμεσο αποτέλεσμα της κατάργησης των επιδοτήσεων και της πτώσης του εμπορίου με τις χώρες της ΚΟΜΕΚΟΝ. Η ουγγρική οικονομία μετά τη πτώση, έχασε τη βασικότερη πηγή παροχής εισροών για τον αγροτικό τομέα αλλά και τους υπόλοιπους τομείς της οικονομίας. Επίσης, η αύξηση των τιμών, ήταν αποτέλεσμα της αυξημένης μονοπωλιακής δύναμης των επιχειρήσεων επεξεργασίας και προώθησης αγροτικών και άλλων προϊόντων.

Οι τιμές παραγωγού και καταναλωτή αυξήθηκαν κατά 50% σε σχέση με τις αντίστοιχες τιμές πριν τη μετάβαση. Κατά συνέπεια, η ζήτηση καταναλωτικών προϊόντων και επενδύσεων μειώθηκε με αποτέλεσμα το συνολικό προϊόν να μειωθεί ακόμα περισσότερο³⁶. Αυτή η μείωση, αύξησε την ανεργία και μείωσε περαιτέρω τη ζήτηση. Βέβαια, η μείωση των μισθών σε σχέση με άλλες χώρες ήταν μικρότερη γεγονός που απάλυνε την γενικότερη κατάσταση της ύφεσης. Για παράδειγμα, τ' αγροτικά προϊόντα και ιδιαίτερα αυτά που προέρχονταν από την κτηνοτροφία, έγιναν πάρα πολύ ακριβά με αποτέλεσμα ο πληθυσμός της χώρας να στραφεί σε προϊόντα της «πρωταρχικής γεωργίας» που ήταν φτηνότερα. Απ' την πλευρά των παραγωγών η αύξηση των τιμών των εισροών σήμαινε μείωση της παραγωγής ή ακόμα και τη διακοπή της. Άλλο ένα σημαντικό πλήγμα

³⁶ Ο.π σελ. 993.

για τους παραγωγούς των αγροτικών προϊόντων ήταν η διακοπή της πρόσβασης σε φτηνή ενέργεια και εισροές από τη Σοβιετική Ένωση.

Σύμφωνα με το γενικότερο κλίμα, το αίτημα των παραγωγών για ενίσχυση ήταν μία εύλογη απαίτηση, καθώς οι ραγδαία αυξανόμενες τιμές των εισροών και ο υψηλός πληθωρισμός καθιστούσαν το κόστος παραγωγής απαγορευτικό. Παράλληλα, οι εγχώριες αγορές δεν ήταν πλήρως ανεπτυγμένες και ο ανταγωνισμός δε λειτουργούσε, όπως στις χώρες της Δύσης. Έτσι οι τιμές, αν και προσδιορίζονταν κατά ένα μεγάλο μέρος από την προσφορά και τη ζήτηση χρειάζονταν την παρέμβαση του κράτους για την εξομάλυνση των δύσκολων συνθηκών. Το κράτος έπρεπε να συμβάλει με πολιτικές έμμεσης ρύθμισης, γεγονός που δεν παραπέμπει σε σοσιαλιστικές πολιτικές αλλά σε κρατικές παρεμβάσεις στο πλαίσιο των απαιτήσεων μίας οικονομίας που κινείται με τους μηχανισμούς της αγοράς. Η πολιτική της σταδιακής απελευθέρωσης βοήθησε σ' αυτόν τον τομέα.

Αυτή η αύξηση των τιμών, αν και βραχυχρόνια συνέβαλλε στη δραματική πτώση του συνολικού προϊόντος της οικονομίας, λόγω περιορισμού της ζήτησης αλλά και μείωση της προσφοράς, μακροχρόνια βοήθησε στον αποπληθωρισμό της οικονομίας και στη γενικότερη σταθεροποίησή της. Πολλοί μελετητές υποστηρίζουν ότι η αύξηση των τιμών λόγω της επαφής τους με το διεθνές περιβάλλον, ήταν μία αναγκαία διαδικασία για την επιτυχή μετάβαση. Μόνο η αλληλεπίδρασή με το διεθνές περιβάλλον θα τις βοηθούσε να προσαρμοστούν στις συνθήκες του ανταγωνισμού.

Το 1991 το εμπόριο με τις χώρες μέλη της KOMEKON κατέρρευσε και η Ουγγαρία έπρεπε να αναζητήσει νέες αγορές για τα προϊόντα της και για την τροφοδοσία της με εισροές. Γι' αυτό το λόγο σύναψε εμπορικές συμφωνίες με διάφορες χώρες³⁷. Η δραστηριότητα αυτή έχει παρατηρηθεί, ότι βοηθάει στη γρηγορότερη και ουσιαστικότερη απελευθέρωση των οικονομιών που συνάπτουν τέτοιες συμφωνίες³⁸.

³⁷ Το 1992 έγινε μέλος της συμφωνίας ελεύθερου εμπορίου μεταξύ των χωρών της κεντρικής Ευρώπης (CEFTA) και μέλος του παγκόσμιου οργανισμού εμπορίου (WTO) το 1995. Το 1996 η Ουγγαρία έγινε μέλος του οργανισμού οικονομικής συνεργασίας και ανάπτυξης (OECD).

³⁸ Tzeciak-Duval, "A Decade of Transition in Central and Eastern European Agriculture", *European Review of Agricultural Economics*, Vol. 26 (March 1999), pp 295-296.

Μέχρι τότε «η αγορά των πωλητών», όπως τη χαρακτηρίζει ο Kornai³⁹, ήταν ικανή να λειτουργεί με ευρυθμία, απ' τη στιγμή που υπήρχε κάποιος από τους εταίρους της ΚΟΜΕΚΟΝ ν' απορροφήσει το παραγόμενο προϊόν και να τροφοδοτήσει με τις απαραίτητες εισροές. Η ουγγρική οικονομία έκανε τα πρώτα βήματα προσαρμογής, όταν έστρεψε ένα μέρος από τις εξαγωγές της στις χώρες του ΟΕCD. Έτσι, παρά τη μείωση του συνολικού προϊόντος το εξαγωγικό εμπόριο των αγροτικών προϊόντων συνέχισε ν' αποτελεί ένα ζωτικό κομμάτι της οικονομίας, δίνοντας τη δυνατότητα προσαρμογής των αγροτικών προϊόντων στις διεθνείς συνθήκες ανταγωνισμού.

Παρά την επιτυχή εξαγωγική δραστηριότητα, ένα δυσμενές στοιχείο ήταν ότι το παλαιό σύστημα «εξαγωγές με κάθε κόστος» ίσχυε ακόμα για ένα μεγάλο αριθμό αγροτικών προϊόντων. Αυτό όμως δεν μπορούσε να συνεχιστεί για πολύ. Τ' αγροτικά προϊόντα έπρεπε να είναι υψηλής ποιότητας, ώστε να έχουν θέση στις διεθνείς αγορές του υψηλού ανταγωνισμού και των δασμολογικών περιορισμών. Η υψηλή ποιότητα και το χαμηλό κόστος έπρεπε να είναι στις άμεσες προτεραιότητες για την περαιτέρω και ουσιαστική βελτίωση της εξαγωγικής δραστηριότητας των αγροτικών προϊόντων.

Οι καλές επιδόσεις του εξαγωγικού εμπορίου δεν συνεχίστηκαν για μεγάλο χρονικό διάστημα. Η ανατίμηση του φιορινιού, για την αντιμετώπιση του πληθωρισμού κατά την περίοδο 1991-1994, μείωσε τις εξαγωγές των αγροτικών προϊόντων, διότι έγιναν ακριβότερα. Η μείωση των εξαγωγών και η αύξηση του κόστους ζωής μείωσε το συνολικό προϊόν της οικονομίας αλλά και την απασχόληση στον αγροτικό τομέα. Οι νέες αγροτικές επιχειρήσεις λειτουργούσαν περισσότερο με τα κριτήρια του κέρδους και της αποτελεσματικότητας και λιγότερο υπό συνθήκες «πατρωνίας», όπως το προηγούμενο καθεστώς με αποτέλεσμα να απολύσουν ένα μεγάλο μέρος του εργατικού δυναμικού τους.

Όσον αφορά τις εισαγωγές, το μεγάλο ποσοστό συμμετοχής τους σε μία οικονομία έχει επιζήμια αποτελέσματα, καθώς προκαλεί ελλείμματα στον προϋπολογισμό. Ωστόσο, είχαν και εκείνες τη θετική συνεισφορά τους στην αναπροσαρμογή του εμπορίου αλλά και των αγροτικών προϊόντων στα πρότυπα της διεθνούς αγοράς. Η «τριβή» των εγχώριων αγροτικών προϊόντων με αυτά του εξωτερικού έδωσε κίνητρα στους παραγωγούς να εκσυγχρονίσουν τις μεθόδους παραγωγής, στρεφόμενοι από τον στόχο της ποσότητας στην ποιότητα, και να εισάγουν νέο μηχανικό και τεχνολογικό εξοπλισμό. Την ίδια περίοδο με

³⁹ Kornai, J., "Transformational Recession: The Main Causes", *Journal of Comparative Economics*, Vol. 19, (March 1994), pp 1-33.

την ανατίμηση του εγχώριου νομίσματος, οι εισαγωγές αυξήθηκαν και το εμπορικό ισοζύγιο των αγροτικών προϊόντων έγινε ελλειμματικό. Μόνο το 1994 σημειώθηκαν τάσεις ανάκαμψης του εξαγωγικού εμπορίου.

Ο τρίτος βασικός άξονας των μεταρρυθμίσεων για την ολοκληρωτική μετάβαση στην οικονομία της αγοράς ήταν η *αναμόρφωση των δικαιωμάτων ιδιοκτησίας επί της γης και η αλλαγή στη δομή των αγροτικών επιχειρήσεων.*

Η ιδιωτικοποίηση της γης ήταν ένα από τα μεγαλύτερα ζητήματα, που απασχόλησαν τον Ουγγρικό λαό. Το 1989 η επιθυμία αυτή έπρεπε να γίνει πραγματικότητα με δεδομένο το πολιτικό-οικονομικό κλίμα της εποχής. Το κράτος καλούνταν να πάρει αποφάσεις και να θεσπίσει νόμους, που θα καθόριζαν, ποιος θα πάρει τη γη, με τι διαδικασίες και με ποια κριτήρια.

Η ιδιωτικοποίηση της γης ξεκίνησε τον Απρίλιο του 1991. Οι σχετικοί νόμοι ήταν πολλοί και οι λύσεις που έδιναν, τις περισσότερες φορές, ήταν για την κάλυψη των αναγκών ενός μικρού χρονικού διαστήματος, το οποίο δεν επαρκούσε για την καθολική αναμόρφωσή της. Γενικότερα, η ιδιωτικοποίηση της γης έγινε με βάση τη διανομή κουπονιών από το κράτος, τα οποία μπορούσαν ν' ανταλλαχτούν με γη ή άλλα περιουσιακά στοιχεία. Οι ιδιοκτήτες που είχαν μέχρι τότε διατηρήσει τους τίτλους ιδιοκτησίας τους θα έπαιρναν πίσω τη γη τους χωρίς περιορισμούς. Αντίθετα, αυτοί που είχαν εγκαταλείψει την ιδιοκτησία τους, μπορούσαν να λάβουν πίσω περιουσιακά στοιχεία ανάλογης ποιότητας και μεγέθους μόνο με χρηματικά κόμιστρα. Αυτά ήταν κυρίως στη μορφή κουπονιών των 1000 φιορινιών και έδιναν τη δυνατότητα στους κατόχους τους να τα χρησιμοποιούν στους διάφορους πλειστηριασμούς για ν' αγοράσουν τα περιουσιακά στοιχεία που επιθυμούσαν. Για παράδειγμα, οι συνεταιρισμοί έπαιζαν το ρόλο πωλητή της αγροτικής γη, εισέπρατταν κουπόνια με τα οποία μπορούσαν να αγοράσουν περιουσιακά στοιχεία, που πριν ανήκαν στο κράτος. Η ιδιωτικοποίηση της γης δεν ήταν εύκολη, διότι είχε λάβει διαστάσεις αγοραπωλησίας, με αποτέλεσμα η αξία της να μην είναι σταθερή αλλά να ποικίλει ανάλογα με την αξιολόγηση των συναλλασσόμενων και την σύγκριση με άλλα περιουσιακά στοιχεία.

Οι κυβερνητικές πολιτικές, έξι χρόνια μετά τη μετάβαση, κατάφεραν ν' αλλάξουν το οικονομικό σύστημα και να δημιουργήσουν νομοθετικά και πρακτικά προγράμματα, που προωθούσαν την αλλαγή στο μέγεθος, την ιδιοκτησία και την εσωτερική διαχείριση των

συνεταιριστικών αγροκτημάτων. Θεωρούσαν ότι η ιδιωτικοποίηση της γης θα παρείχε σπουδαία κίνητρα για τη βελτίωση της αποδοτικότητας των αγροτικών επιχειρήσεων, λόγω της ανάπτυξης επιχειρηματικών κινήτρων αλλά και του ίδιου του επιχειρηματικού ενστίχτου για την αντιμετώπιση της αβεβαιότητας. Επίσης, η διανομή της γης θ' αποζημίωνε ένα μεγάλο μέρος του πληθυσμού, που στο προηγούμενο καθεστώς είχε χάσει την περιουσία του. Οι προοπτικές δεν ήταν διαφορετικές και για τα κρατικά αγροκτήματα, τα οποία έπρεπε να ιδιωτικοποιηθούν εξολοκλήρου.

Γενικότερα, στην Ουγγαρία δεν επικράτησε μία μέθοδος για την ιδιωτικοποίηση της γης, όπως σε άλλες χώρες της Κ.Α Ευρώπης. Ο τρόπος ιδιωτικοποίησης της γης ήταν «μικτός». Ένα μικρό μέρος επιστράφηκε στους παλαιούς ιδιοκτήτες, ενώ το μεγαλύτερο μέρος ιδιωτικοποιήθηκε με τη μέθοδο των αποζημιώσεων, που περιγράφηκε παραπάνω.

Η αναμόρφωση των συνεταιρισμών ήταν το βασικότερο μέλημα των νόμων περί ιδιωτικοποίησης και αναμόρφωσης του πρωτογενούς τομέα⁴⁰. Η ιδιαίτερη αυτή μεταχείριση οφειλόταν στο γεγονός ότι κατείχαν το μεγαλύτερο μέρος της καλλιεργήσιμης γης και το μεγαλύτερο αριθμό απασχολούμενων. Ο νόμος για τους συνεταιρισμούς, ψηφίστηκε το 1992 και προέβλεπε την αναμόρφωση τους με βάση αυτούς της Δυτικής Ευρώπης. Σε αντίθεση με τα κρατικά αγροκτήματα, που στόχος ήταν η ιδιωτικοποίηση τους, οι συνεταιρισμοί θεωρούνταν χρήσιμο ν' αναμορφωθούν και να μην διασπαστούν. Εξάλλου, τα πρώτα χρόνια της μετάβασης, η αβεβαιότητα στην ανάληψη ατομικών επιχειρηματικών πρωτοβουλιών ήταν έντονη και τα άτομα προτιμούσαν να είναι υπό την προστασία της συνεταιριστικής ιδιοκτησία, όπου ο κίνδυνος μεριζόταν. Ο παραπάνω νόμος αναφερόταν γενικά στους συνεταιρισμούς και όχι αποκλειστικά στους αγροτικούς συνεταιρισμούς.

Η αναμόρφωση θα ξεκινούσε απ' τον τρόπο διαχείρισης των συνεταιρισμών. Η ιδιωτική πρωτοβουλία έπρεπε να διαπρέψει σ' αυτόν το τομέα, ενώ παράλληλα, η διαχείριση έπρεπε ν' αποσπαστεί από τους ιδιοκτήτες του συνεταιρισμού και την κρατική εξάρτηση. Η διαχείριση των συνεταιρισμών θα καθορίζονταν από τη διοίκησή τους, ενώ στα οικονομικά

⁴⁰ Οι νόμοι για την αναμόρφωση της γης και την αλλαγή της δομής των καλλιεργειών ήταν τέσσερεις: ο νόμος της αποζημίωσης (1991), ο νόμος για τους συνεταιρισμούς (1992), ο νόμος της μετάβασης των συνεταιρισμών (1992) και ο νόμος περί της γης (1994).

Βλ περισσότερα στο Csaba, C., Lerman, Z., "Hungarian Land Reform and Farm Restructuring in the 1990s", *Agriculture Policy Notes, The World Bank*, Washington, DC, January 1997, pp 4-10.

θέματα ήταν εξολοκλήρου υπεύθυνοι για τη διευθέτησή τους. Μέχρι το 1997, η αναμόρφωση είχε προχωρήσει και σχεδόν ολοκληρωθεί. Έτσι, η διοίκηση των συνεταιρισμών εκλέγονταν με αξιοκρατικές μεθόδους και ο τρόπος λειτουργίας τους βασιζόταν σε εσωτερικές πρωτοβουλίες και προτεραιότητες. Μέλη τους μπορούσαν να γίνουν όσοι αγόραζαν μερίσματα ή κάποιο μικρό «ποσοστό» της συνολικής περιουσίας του συνεταιρισμού, το οποίο όμως δεν έδινε δικαίωμα ψήφου.

Πέρα από το κομμάτι της ιδιωτικοποίησης, οι νόμοι αυτοί προέβλεπαν αλλαγή στη δομή των αγροκτημάτων και γενικότερα των αγροτικών καλλιεργειών. Βασική προτεραιότητα ήταν η βελτίωση της *αποδοτικότητας, της ποιότητας και κατά συνέπεια της ανταγωνιστικότητας*⁴¹. Με την αναδιανομή των στοιχείων του ενεργητικού και του παθητικού των καθετοποιημένων συνεταιρισμών της προηγούμενης περιόδου, οι νέες οργανωμένες μορφές αγροτικών καλλιεργειών θα είχαν ως άμεσο στόχο την επιδίωξη του κέρδους, καθώς η υιοθέτηση αυστηρών εισοδηματικών περιορισμών δεν τους έδινε περιθώρια διαφορετικού είδους δραστηριοποίησης. Μόνο έτσι, θα μπορούσαν να μειώσουν τα στοιχεία του παθητικού και ν' αυξήσουν τα στοιχεία του ενεργητικού. Παράλληλα, η αύξηση της αποδοτικότητας και η βελτίωση της ποιότητας συνιστούσαν την υιοθέτηση νέων βελτιωμένων μεθόδων παραγωγής, σύγχρονη τεχνολογία, εξειδικευμένο εργατικό δυναμικό και έμμεση κρατική στήριξη. Η επίτευξη των παραπάνω στόχων θα βελτίωναν την ανταγωνιστικότητα των αγροτικών προϊόντων.

Ο ρόλος του κράτους έπρεπε να είναι ενεργός, όχι με τον τρόπο που δρούσε στο σοσιαλιστικό καθεστώς, αλλά με την ενεργή συμμετοχή του στη δημιουργία των κατάλληλων προϋποθέσεων για την σωστή λειτουργία των μηχανισμών της αγοράς. Η «ελεύθερη αγορά» δεν μπορεί να λειτουργήσει σωστά, χωρίς τη παρουσία του κράτους, το οποίο παίζει ρόλο συντονιστή και όχι αυστηρού καθοδηγητή του συνόλου των οικονομικών και πολιτικών θεμάτων. Για παράδειγμα, η σωστή ενημέρωση των πολιτών για την ανάληψη ατομικών επιχειρηματικών πρωτοβουλιών και η παροχή αξιόπιστου χρηματοπιστωτικού συστήματος είναι βασικές προϋποθέσεις για την ενθάρρυνση της ιδιωτικής επιχειρηματικής δραστηριότητας.

Η αναμόρφωση των αγροτικών συνεταιρισμών, η ιδιωτικοποίηση της γης και η αρωγή του κράτους σε θέματα οικονομικού περιεχομένου αλλά και θεσμικού, ήταν τα τρία

⁴¹ Ο.π., σελ. 9.

ουσιαστικά βήματα που έδωσαν νέα ώθηση στην Ουγγρική οικονομία για την περαιτέρω βελτιωμένη πορεία της στο καπιταλιστικό σύστημα.

Στον [πίνακα (1)] παρουσιάζονται τ' αποτελέσματα από την ιδιωτικοποίηση της αγροτικής γης. Το φαινόμενο που παρατηρείται είναι, ότι παρά την προσπάθεια των προγραμμάτων αναμόρφωσης η αγροτική γη να περάσει στην ιδιοκτησία μικρών καλλιεργητών, οι αγροτικοί συνεταιρισμοί ήταν αυτοί που συνέχισαν ν' αποτελούν τη βασική μορφή επιχείρησης στον αγροτικό τομέα. Όσον αφορά την κατάσταση στα κρατικά αγροκτήματα, φαίνεται, ότι παρά το γεγονός ότι ο αριθμός τους ποτέ δεν ήταν μεγάλος, η ιδιωτικοποίησή τους ήταν αργή για τον λόγο άρνησης των ατόμων ν' αναλάβουν ιδιωτικές επιχειρηματικές δραστηριότητες. Ο ίδιος λόγος οδήγησε στη διατήρηση και κυριαρχία των αγροτικών συνεταιρισμών, ως τη βασική μορφή ιδιοκτησία στον αγροτικό τομέα μετά τη μετάβαση.

Πίνακας (1)

Η ποσοστιαία συμμετοχή των αγροτικών επιχειρήσεων στη συνολική καλλιεργήσιμη γη, (%).					
Αγροτικοί συνεταιρισμοί		Κρατικά αγροκτήματα		Ιδιωτικές καλλιέργειες γης	
Πριν το 1990	1995	Πριν το 1990	1995	Πριν το 1990	1995
80	55	14	7	6	38
Μέσο μέγεθος (εκτάρια)					
4,2	1,7	7,2	2,0	0,3	1,9

Πηγή⁴²

Το 1997, οι ιδιωτικοποιήσεις και η αλλαγή στη δομή των καλλιεργειών είχαν πραγματοποιηθεί κατά το 95%. Τ' αποτελέσματα από την αναμόρφωση των συνεταιρισμών και την ιδιωτικοποίησης των κρατικών αγροκτημάτων, ήταν η δημιουργία μίας πολύ ιδιαίτερης μορφής, όσον αφορά την ιδιοκτησία γης. Αυτή καλλιεργούνταν από *ιδιωτικές καλλιέργειες μεγάλου μεγέθους, συνεταιρισμούς που λειτουργούσαν υπό διάφορες μορφές ιδιοκτησιακού καθεστώτος και βασιζόνταν στην ιδιωτική γη και τρίτον από ιδιωτικά αγροτικά νοικοκυριά μικρού μεγέθους*. Η τελευταία κατηγορία περιλάμβανε 50.000-60.000 αγροτικά νοικοκυριά που απασχολούνταν πλήρως στη γη τους⁴³.

Η έντονη επιθυμία του ουγγρικού λαού για ιδιωτικοποίηση της γης, είχε επώδυνες συνέπειες την πρώτη πενταετία της αναμόρφωσης. Η μέθοδος της αποζημίωσης, αντί για

⁴² European Commission, "Agricultural Situation and Prospects in the Central European Countries", Directorate General for Agriculture (DG VI), Summary Report, (June 1998), pp 24.

⁴³ Csaba, C., Lerman, Z., "Hungarian Land Reform and Farm Restructuring in the 1990s", Agriculture Policy Notes, The World Bank, Washington, DC, January 1997, pp 12.

την επιστροφή της γης, διέσπασε τους συνεταιρισμούς, αφαιρώντας τους ένα μεγάλο μέρος από την καλλιεργούμενη γη και τα ζώα. Οι συνεταιρισμοί αυτοί, δεν ευδοκίμησαν στο σύνολό τους, ενώ στο προηγούμενο καθεστώς ήταν πολλοί εύρωστοι. Τα ιδιωτικά αγροκτήματα (μικρού ή μεσαίου μεγέθους), που δημιουργήθηκαν στη θέση τους, δεν είχαν τις ίδιες επιδόσεις. Δεν ήταν λίγες οι περιπτώσεις, όπου πολλοί από τους νέους ιδιοκτήτες δεν καλλιεργούσαν καθόλου τη γη τους, ενώ οι συνεταιρισμοί αναγκάζονταν να νοικιάζουν το μεγαλύτερο μέρος της γης που καλλιεργούσαν και που στο παρελθόν μπορεί να ήταν υπό την κατοχή τους.

Μετά τα μέσα της δεκαετίας του '90 πραγματοποιήθηκε περεταίρω αναμόρφωση των αγροτικών συνεταιρισμών. Η ανάγκη για αύξηση του μεγέθους των καλλιεργειών, λόγω του πολυτεμαχισμένου κλήρου και της μειωμένης παραγωγικότητας, ανάγκασε το κράτος να προβεί σε βελτίωση του θεσμικού πλαισίου για την αγοραπωλησία γης. Η μεταβολή αυτή βοήθησε στην αύξηση του μεγέθους των αγροτικών καλλιεργειών κατά τα τέλη της δεκαετία του '90. Έτσι, δημιουργήθηκε ένας μεγάλος αριθμός καλλιεργειών μεσαίου μεγέθους και μεγάλες οικογενειακές αγροτικές επιχειρήσεις, που σήμερα απαρτίζουν το σύγχρονο ουγγρικό αγροτικό τομέα .

Στην αναμόρφωση των αγροτικών επιχειρήσεων συνέβαλλαν και οι νόμοι για τους σκληρούς προϋπολογισμούς και τις χρεοκοπίες των αγροτικών επιχειρήσεων (1992). Οι ρυθμίσεις αυτές ήταν ιδιαίτερα αυστηρές, ώστε θεωρήθηκαν από τις βασικές οικονομικές αιτίες της μείωσης των επιδόσεων της οικονομίας, την πρώτη πενταετία της μετάβασης.

Οι αυστηροί νόμοι για τις χρεοκοπίες απαιτούσαν από τους αγροτικούς συνεταιρισμούς σε 90 μέρες από την παρέλευση της μη τακτοποίησης των οφειλών τους να προβούν σε αναμόρφωση, ρευστοποίηση ή διάλυση. Αυτό είχε σαν αποτέλεσμα, την περίοδο '90-'91, να κλείσει ένα μεγάλος αριθμός των συνεταιρισμών που παρήγαγε περίπου το 50% του συνολικού προϊόντος. Η κατάσταση αυτή γινόταν ακόμα εντονότερη λόγω της ελλιπούς γνώσης σε μεθόδους μανάτζμεντ και διαχείρισης των μηχανισμών της οικονομίας της αγοράς⁴⁴.

Πέρα από τις αναμορφώσεις που αφορούσαν αποκλειστικά τον αγροτικό τομέα, σπουδαίας σημασίας ήταν και οι αναμορφώσεις στο χρηματοπιστωτικό σύστημα, οι οποίες επηρέασαν την αποδοτικότητα του αγροτικού τομέα. Η ενδυνάμωση του τραπεζικού τομέα ήταν ένας

⁴⁴ Ο.π. σελ. 15.

από τους βασικούς στόχους των μεταρρυθμίσεων. Ένα αυστηρά διαχειριζόμενο τραπεζικό σύστημα, με έναν μεγάλο αριθμό ιδιωτικών εμπορικών τραπεζών, θα βοηθούσε στη λύση των προβλημάτων ρευστότητας, που αντιμετώπιζαν τα προγράμματα αναμόρφωσης της οικονομίας. Για παράδειγμα, ο πιστωτικός έλεγχος από την κεντρική τράπεζα, μπορούσε να χρησιμοποιηθεί για την τροφοδότηση των επενδύσεων και της ζήτησης, με την άσκηση πολιτικής ελέγχου του επιτοκίου και των συναλλαγματικών ισοτιμιών. Τα άμεσα αποτελέσματα από την αυστηρή δημοσιονομική πολιτική ήταν η βελτίωση των όρων εμπορίου για τα προϊόντα της αγροτο-τροφικής αλυσίδας. Παράλληλα, η δημιουργία αγροτικών τραπεζών και τραπεζών επενδύσεων θα ήταν ένα καθοριστικό βήμα για το σύνολο του εκσυγχρονισμού της οικονομίας.

Στην πραγματικότητα, η μακροοικονομική ανισορροπία σε συνδυασμό με το εύθραυστο τραπεζικό σύστημα δημιουργούσε μία κατάσταση συστηματικού ρίσκου και αστάθειας στο χρηματοπιστωτικό σύστημα. Τα πιστωτικά ιδρύματα είχαν τεράστιο συναλλακτικό κόστος, όσον αφορά την προσέγγιση των μεμονωμένων αγροτικών παραγωγών, των οποίων το χαμηλό μορφωτικό επίπεδο, τα χαμηλά εισοδήματα και η αβεβαιότητα που διέπει την αγροτική παραγωγή δεν τους επέτρεπαν αφενός την εγγύηση αποπληρωμής των δανείων και αφετέρου την ασφάλεια να προβούν στη σύναψη δανείων, καθώς η αβεβαιότητα ήταν πολύ μεγάλη. Έτσι, μόνο ένα μικρό μέρος των αγροτικών επιχειρήσεων και ιδιαίτερα οι μεγάλοι μεγέθους μπορούσαν να επιτύχουν δανεισμό με σχετικά ευνοϊκούς όρους⁴⁵.

Το μη ανεπτυγμένο σύστημα εγγυήσεων αποτελούσε τροχοπέδη για τις επενδύσεις μακροχρόνιου χαρακτήρα. Οι παραγωγοί αγροτικών προϊόντων δίσταζαν να βάλουν ως εγγύηση τη γη τους για τη σύναψη δανείων. Οι θεσμικές ρυθμίσεις που θα καθόριζαν ρητώς δικαιώματα και υποχρεώσεις δεν είχαν αναπτυχθεί ακόμα επαρκώς. Αυτή η στάση δείχνει την υπανάπτυκτη αγορά γης αλλά και την προσπάθεια συγκράτησης της αγροτικής γης, ως περιουσιακό στοιχείο, που μπορεί να εξασφαλίσει τα προς το ζην στο μέλλον. Σε μία οικονομία που δεν έχει ευκαιρίες απασχόλησης και η ανεργία είναι σε υψηλά ποσοστά, η κατοχή γης εξασφαλίζει τα απαραίτητα για την επιβίωση του νοικοκυριού. Η αναμόρφωση του συστήματος εγγυήσεων είναι βασική προϋπόθεση για την πραγματοποίηση επενδύσεων μακροχρόνιου χαρακτήρα.

⁴⁵ European Bank for Reconstruction and Development, “Transition Report 2002: Agriculture and Rural Transition”, pp. 96-98.

Παράλληλα, ένα σταθερό μακροοικονομικό περιβάλλον με χαμηλά επιτόκια⁴⁶ θ' αποτελούσε ένα καλό κίνητρο για την εισροή ξένων επενδύσεων, ειδικά τα πρώτα χρόνια της μετάβασης, όπου τα εγχώρια κεφάλαια σπάνιζαν. Τέλος οι επενδύσεις σε ανθρώπινο κεφάλαιο και κοινωνικές υποδομές ήταν απαραίτητη προϋπόθεση για την εξυγίανση του αγροτικού τομέα αλλά και του συνόλου της οικονομίας.

Η σταθερότητα στα μακροοικονομικά μεγέθη και η ευρωστία του χρηματοπιστωτικού συστήματος είναι θέματα που αφορούν την βελτίωση των επιδόσεων του συνόλου των παραγωγικών κλάδων της οικονομίας. Αποτελούν τις βασικότερες κινητήριες δυνάμεις για της εξυγίανση του συνόλου της οικονομίας, καθώς εξασφαλίζουν την εύρεση κεφαλαίων με ευνοϊκούς όρους, για τη σύσταση επιχειρηματικών δραστηριοτήτων, αλλά και το κατάλληλο περιβάλλον που μειώνει την αβεβαιότητα και προωθεί την υγιή λειτουργία των μηχανισμών της αγοράς.

Συμπερασματικά, οι μεταρρυθμίσεις που αφορούν την αγροτική παραγωγή αλλά και την ανάπτυξη της υπαίθρου⁴⁷ είναι οι άμεσες ενέργειες που πρέπει να πραγματοποιηθούν, ώστε η μετάβαση στην οικονομία της αγοράς να είναι επιτυχής. Η διαδικασία αυτή των μεταρρυθμίσεων απαιτεί χρόνο και συντονισμένη δραστηριότητα ανάμεσα στο κράτος και στον ιδιωτικό τομέα. Στην Ουγγαρία, οι μεταρρυθμίσεις αυτές άλλοτε πραγματοποιούνταν γρήγορα και άλλοτε με πιο αργό ρυθμό. Τα βασικά μακροοικονομικά μεγέθη που αφορούν τον καθαυτό αγροτικό τομέα αλλά και την αγροτοτροφική αλυσίδα θα δώσουν την πιο ακριβή εικόνα της κατάστασης.

⁴⁶ Μετά το 1993 τα επιτόκια αυξήθηκαν υπερβολικά, με αποτέλεσμα να γίνουν ανतिकίνητρο για τις εγχώριες και ξένες επενδύσεις.

Βλ. περισσότερα στο Allsopp, C., Kierzkowski, H., "The assessment: Economics of Transition in Eastern and Central Europe", *Oxford Review of Economic Policy*, Vol. 13, No.2, 1997.

⁴⁷ Η ανάπτυξη της υπαίθρου αφορά όλες εκείνες τις προσπάθειες για αναβάθμιση των δομών του αγροτικού τομέα αλλά και των υπόλοιπων κλάδων που δραστηριοποιούνται στην ύπαιθρο. Η διατήρηση του περιβάλλοντος, η ανάπτυξη των διακλαδικών σχέσεων αλλά και η αναμόρφωση του χρηματοπιστωτικού συστήματος είναι μόνο μερικά από τα θέματα που αφορούν την ανάπτυξη της υπαίθρου.

4.2 Α' φάση μετάβασης (1989-1997) – Οι επιπτώσεις στον «άμεσο» οικονομικό ρόλο του αγροτικού τομέα.⁴⁸

Την περίοδο 1990-1993, η συγγκική οικονομία βίωσε την δρυμήτερη οικονομική ύφεση στην ιστορία της, με συνολική πτώση στο ΑΕΠ κατά 18%. Αυτή η μείωση στο συνολικό προϊόν της οικονομίας ήταν αποτέλεσμα των μεταρρυθμίσεων, που παρουσιάστηκαν παραπάνω. Ωστόσο, η ύφεση στον αγροτικό τομέα ήταν ακόμα μεγαλύτερη απ' ότι αυτή στο σύνολο της οικονομίας.

Ο αγροτικός τομέας ήταν απ' τους πρώτους κλάδους που μπήκαν στη διαδικασία της αναμόρφωσης, καθώς αποτελούσε βασικό κρίκο για τη μεταβολή της οικονομίας από αναπτυσσόμενη σε ανεπτυγμένη. Δεν πρέπει όμως, να συγχέεται το γεγονός ότι η μείωση της συμμετοχής του στα βασικά μακροοικονομικά μεγέθη είναι αποτέλεσμα της αναπτυξιακής διαδικασίας. Όπως χαρακτηριστικά γράφει ο Κορνάι, η οικονομία βίωσε μία μεταβατική πτώση (transformational recession), η οποία κράτησε περίπου μία δεκαετία και ήταν απαραίτητη για την ολική προσαρμογή της στις απαιτήσεις του καπιταλιστικού συστήματος και στην επερχόμενη «πρωτοκαθεδρία» της αγοράς.

Ένας σπουδαίος παράγοντας, γι' αυτή τη μείωση στον αγροτικό τομέα, ήταν ο διαχωρισμός που έγινε ανάμεσα σε αγροτικές και μη αγροτικές δραστηριότητες των αγροτικών επιχειρήσεων. Στο προηγούμενο καθεστώς, η συνολική δραστηριότητα των αγροτικών επιχειρήσεων κατατασσόταν στον αγροτικό τομέα, με αποτέλεσμα μία σειρά από δραστηριότητες και υπηρεσίες, που δεν ήταν κατεξοχήν αγροτικές, να περιλαμβάνονται στη δραστηριότητα του πρωτογενούς τομέα. Με τη διάσπαση των δραστηριοτήτων αυτών, μετά το 1991, το μερίδιο συμμετοχής του αγροτικού τομέα στο ΑΕΠ και στην απασχόληση μειώθηκε κατακόρυφα⁴⁹.

Η πτώση του ΑΕΠ σταμάτησε στα τέλη του 1994, με θετική μεγέθυνση 2,9%, αλλά η εμμονή του δημόσιου ελλείμματος και η χειροτέρευση των εξωτερικών λογαριασμών συνέχισαν να ταλανίζουν την οικονομία με άμεσα αποτελέσματα τη μακροοικονομική

⁴⁸ Η περίοδος 1989-1997 χαρακτηρίζεται ως πρώτη φάση της μετάβασης διότι η μεταρρυθμιστική και αναμορφωτική διαδικασία του συνόλου της οικονομίας δεν είχε σταματήσει ακόμα. Η δεύτερη φάση ξεκινάει όταν οι ουσιαστικές αλλαγές τελειώσουν και τα μεγέθη και η διαδικασίες αρχίζουν να σταθεροποιούνται.

⁴⁹ European Commission, "Agricultural Situation and Prospects in the Central European Countries", Directorate General for Agriculture (DG VI), Working document, (1998 update) pp 15-18.

αστάθεια και την αυξημένη αβεβαιότητα στο επενδυτικό και επιχειρηματικό περιβάλλον [πίνακας (2)].

Από τις αρχές του 1995, οι σοσιαλιστικές κυβερνήσεις κατάφεραν να ενεργοποιήσουν ένα σταθεροποιητικό πρόγραμμα, που θα επιτάχυνε την διαδικασία της ιδιωτικοποίησης και θα ασκούσε περιοριστική μακροοικονομική πολιτική. Η φειδωλή στάση της κρατικής οικονομικής πολιτικής απέναντι στα δημοσιονομικά και τα νομισματικά μεγέθη, μαζί με μία δραματική μείωση στους πραγματικούς μισθούς, έκαναν την εγχώρια ζήτηση να είναι χαμηλή. Η κατάσταση αυτή οδήγησε σε μία σημαντική βελτίωση των εξωτερικών και δημοσιονομικών λογαριασμών, καθώς περιορίστηκαν οι εισαγωγές και αυξήθηκε η κατανάλωση των εγχώριων προϊόντων.

Πίνακας (2)

Βασικά Μακροοικονομικά Μεγέθη			
	ΑΕΠ (ετήσια μεταβολή)	Ισοζύγιο τρεχουσών συναλλαγών (% ΑΕΠ)	Ισοζύγιο προϋπολογισμού (% ΑΕΠ)
1990	-3,5	-	-
1991	-11,9	0,7	-
1992	-4,3	0,8	-
1993	-2,3	-9	-6,6
1994	2,9	-9,5	-11,0
1995	1,5	-5,5	-7,6
1996	1,3	-3,8	-5,9
1997	4,6	-2,1	-7,2
1998	4,9	-4,9	-8,3
1999	4,2	-4,4	-5,2
2000	5,2	-2,9	-3,0
2001	3,8	-2,1	-4,9

Πηγή: (OECD)

Την ίδια πορεία ακολούθησε και ο αγροτικός τομέας. Την πρώτη πενταετία η συμμετοχή του στα βασικά μακροοικονομικά μεγέθη ήταν συνεχώς φθίνουσα, ενώ μετά το 1997 οι επιδόσεις του αρχίζουν και βελτιώνονται.

4.2.1 Η συμμετοχή του αγροτικού τομέα στην οικονομία.

Ο κατεξοχήν αγροτικός τομέας και όλες οι πτυχές του (δασοκομία, υλοτομία., μεταποίηση και οι σχετικές υπηρεσίες), έχουν κατά παράδοση σπουδαίο ρόλο για την ουγγρική οικονομία. Αυτό επιβεβαιώνει το γεγονός, ότι είναι μία βασική πηγή προσφοράς απασχόλησης και έχει σπουδαία συνεισφορά στα κέρδη των συνολικών εξαγωγών της Ουγγρικής οικονομίας.

Η πρώτη πενταετία μετά το 1989 χαρακτηρίστηκε από την πτώση της αγροτικής παραγωγής. Η συμμετοχή στο συνολικό παραγόμενο προϊόν μειώθηκε, καθώς και η

συμμετοχή στην απασχόληση. Το 1990, η γεωργία παρήγαγε το 14,5% του ΑΕΠ και απασχολούσε το 17,9% του οικονομικά ενεργού πληθυσμού. Το 1997, η συμμετοχή αυτή μειώθηκε κατ' αντιστοιχία σε 8,0 % και σε 6,0 %, μεγέθη να μεν μεγαλύτερα από το μέσο όρο της ΕΕ-15, αλλά πολύ κοντά με τις λιγότερο «αναπτυγμένες» χώρες – μέλη της. Στην ΕΕ-15 τ' αντίστοιχα ποσοστά ήταν 1,9 % συμμετοχή στο ΑΕΠ και περίπου 4,1% στην απασχόληση κατά το έτος 1997 [πίνακας (3)]. Η μείωση αυτή ήταν επακόλουθο της ελλιπούς εγχώριας ζήτησης, της μείωσης στην εγχώρια παραγωγή, λόγω ακριβών εισροών, και γενικότερα της ύφεσης που επικράτησε κατά την πρώτη πενταετία πριν τη μετάβαση.

Η μείωση στην απασχόληση ήταν το άμεσο αποτέλεσμα του διαχωρισμού των δραστηριοτήτων των αγροτικών επιχειρήσεων σε αγροτικές και μη και της αναμόρφωσης των αγροτικών συνεταιρισμών. Όπως φαίνεται από τον [πίνακα (3&4)], η μεγαλύτερη μείωση στην απασχόληση έγινε την περίοδο 1990-1994. Κατά συνέπεια, ο αριθμός των ατόμων που ήταν στον πρωτογενή τομέα μειώθηκε από 345000 (1994) σε 298000 (1996).

Πίνακας (3)

Αγροτικός τομέας		
	(%)στο ΑΕΠ	(%) στη συνολική απασχόληση
1990	14,5	18,0
1991	8,9	-
1992	7,5	11,4
1993	6,8	9,3
1994	7,0	8,9
1995	7,0	8,1
1996	6,9	8,5
1997	6,1	8,1
1998	4,9	7,7
1999	4,2	7,2
2000	3,6	6,5
2001	4,5	6,2

Πηγή: OECD

Μέχρι το 1995, η παραγωγικότητα στον αγροτικό τομέα ήταν χαμηλή, γεγονός που δεν χαρακτηρίζει την σύγχρονη οικονομική ανάπτυξη. Η πτώση του εμπορίου με τις χώρες της ΚΟΜΕΚΟΝ στερήσε τόσο την αγορά εισροών αλλά και το μεγαλύτερο μέρος των εξαγωγών των αγροτικών προϊόντων. Η έλλειψη εισροών από το δευτερογενή τομέα ώθησε την αγροτική παραγωγή να στηρίζεται περισσότερο στην εργασία, η οποία δεν μπορούσε να είναι η πλέον αποδοτική, λόγω έλλειψης εξειδίκευσης αλλά και σύγχρονων μέσων. Παράλληλα, η διακοπή των σχέσεων με τη μεταποίηση τροφίμων προκάλεσε απώλειες στις εισροές του αγροτικού τομέα αλλά και στην ίδια την παραγωγική δραστηριότητά του, διότι αυτός ήταν πάντα στενά συνδεδεμένος με τον μεταποιητικό κλάδο και διέθετε σ' αυτόν το μεγαλύτερο μέρος της παραγωγής του. Η μεγαλύτερη

μείωση στην παραγωγική δραστηριότητα του αγροτικού τομέα σημειώθηκε κατά τα έτη 1992-1993, όπου η μείωση στην πραγματική προστιθέμενη αξία του ήταν η μεγαλύτερη [Πίνακας (4)]. Η τάση αυτή φανερώνει το «σοκ» που υπέστη ο κλάδος μετά τη πτώση του εμπορίου με τις χώρες της KOMEKON.

Συγκρίνοντας τη στήλη (3) με τη στήλη (6) του [πίνακα (4)], το συμπέρασμα που προκύπτει είναι ότι η παραγωγικότητα της εργασίας στον Ουγγρικό αγροτικό τομέα είναι μεγαλύτερη από αυτή στην ΕΕ-15. Στην πραγματικότητα δεν ισχύει κάτι τέτοιο, εφόσον οι ετήσιες μεταβολές της πραγματικής προστιθέμενης αξίας είναι φθίνουσες και σε πολλά σε σημεία αρνητικές για την ουγγρική οικονομία, ενώ θετικές για την ΕΕ-15. Η αυξημένη προστιθέμενη αξία της εργασίας στον αγροτικό τομέα, οφείλεται περισσότερο στην έντασή της και στον μεγάλο αριθμό των απασχολουμένων, παρά στην πραγματική αυξημένη παραγωγικότητά της. Ο ουγγρικός πρωτογενής τομέας δεν έχει φτάσει ακόμα τα ευρωπαϊκά επίπεδα παραγωγικότητας καθώς η χρήση μεθόδων εντάσεων εργασίας υστερεί σε σχέση με την εκμηχανισμένη αγροτική παραγωγή των Ευρωπαϊκών χωρών.

Πίνακας (4)

Ετήσιες μεταβολές						
	(%) συμμετοχή του οικονομικά ενεργού πληθυσμού στη γεωργία	(%) Π.Π.Α του αγροτικού τομέα	(%) Π.Π.Α στον αγροτικό τομέα ανά άτομο	(%) συμμετοχή του ενεργού πληθυσμού στη γεωργία	(%) Π.Π.Α του αγροτικού τομέα	(%) Π.Π.Α στον αγροτικό τομέα ανά άτομο
1992	-	-16,5	-	-	13,2	3,2
1993	-24,1	-7,9	21,4	-	7,7	3,0
1994	-6,0	-0,4	5,9	-	1,7	3,1
1995	-10,1	2,7	14,1	-3,4	3,7	3,0
1996	2,5	4,1	1,6	-2,0	7,9	3,0
1997	-4,8	-0,5	4,5	-1,2	1,9	2,8
1998	-	-1,5	1,7	-	3,5	2,7
1999	-3,3	0,9	4,4	-3,1	6,1	2,6
2000	-6,9	-4,0	3,1	-0,5	0,3	2,5

Πηγή: OECD

Π.Π.Α: Πραγματική προστιθέμενη αξία

Όσον αφορά τη *διάρθρωση της αγροτικής παραγωγής*, αυτή κατά παράδοση υπερτερούσε όσον αφορά της παραγωγή φυτικών προϊόντων, αν και η παραγωγή των κτηνοτροφικών προϊόντων τη τελευταία πενταετία πριν τη μετάβαση είχε φτάσει σε πολύ καλά επίπεδα. Μετά τη μετάβαση, η φυτική παραγωγή ευνοήθηκε σε σχέση με την κτηνοτροφία. Ήταν αναμενόμενο ότι η παραγωγή κτηνοτροφικών προϊόντων θα μειωνόταν, καθώς η «απεξάρτηση» των παραγωγών από τις επιδοτήσεις του κράτους, τους ανάγκαζε να χρησιμοποιήσουν ίδια κεφάλαια, τα οποία, όμως, δεν διέθεταν. Την περίοδο 1990-1996 η ζωική παραγωγή μειώθηκε ενώ η φυτική αυξήθηκε, χωρίς βέβαια η απόκλισή τους να είναι

μεγάλη. Με βάση τον [πίνακα (5)] παρατηρείται ότι μέχρι και το 1993 η ετήσια ποσοστιαία μεταβολή και για τις δύο κατηγορίες αγροτικών προϊόντων είναι αρνητική, πράγμα που μαρτυρά την ύφεση στο σύνολο της οικονομίας.

Πίνακας (5)

	Η διάρθρωση της αγροτικής παραγωγής, (%)		Ετήσια Μεταβολή, (%)
	Φυτική παραγωγή	Ζωική παραγωγή	Συνολικό ακαθάριστο αγροτικό προϊόν
1990	49,4	50,6	-4,7
1991	57,1	42,9	-6,2
1992	51,5	48,4	-20
1993	53,6	46,3	-9,7
1994	55,4	44,6	3,2
1995	54,9	45,1	2,6
1996	59,5	40,4	6,3
1997	56,2	43,8	-3,8
1998	51,9	48,1	-2,1

Πηγή: OECD

Σύμφωνα με τον [πίνακα (6)], η αύξηση στην αξία της αγροτικής παραγωγής, μετά τη μετάβαση, ήταν σημαντική. Η φυτική παραγωγή, μετά το 1997, όσο και αν μπήκε σε δεύτερη μοίρα αυξήθηκε, γεγονός που καταδεικνύει τη σταδιακή βελτίωση των συνθηκών παραγωγής. Η ζωική παραγωγή, που τα πρώτα χρόνια δέχτηκε ιδιαίτερο πλήγμα άρχισε να ανακάμπτει, με ιδιαίτερες επιδόσεις στον τομέα των γαλακτοκομικών και των πουλερικών. Οι αυξήσεις στην αξία της συνολικής αγροτικής παραγωγής ήταν αποτέλεσμα της αναμόρφωσης των αγροτικών παραγωγικών μονάδων. Ωστόσο, η αύξηση αυτή δεν ήταν αντίστοιχη με την αύξηση στα προϊόντα της βιομηχανίας και της τεχνολογίας.

Πίνακας (6)

Η διάρθρωση της αγροτικής παραγωγής στην Ουγγαρία Το αγροτικό προϊόν σε τρέχουσες τιμές (εκατομμύρια φιορίνια)								
	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997
Φυτικά προϊόντα								
Σιτάρι	36.369	33.534	24.163	29.368	46.375	54.478	95.155	105.938
Κριθάρι	7.561	8.448	10.687	13.454	13.502	12.965	20.324	25.824
Αραβόσιτος	36.661	59.414	34.428	43.460	51.567	61.599	120.466	109.342
Ρύζι	712	354	260	240	334	457	357	451
Άλλα Δημητριακά	6.259	2.517	2.250	5.527	4.410	12.128	19.287	12.137
Όσπρια	3.992	3.842	4.461	2.613	3.506	6.596	5.839	7.471
Λαχανικά	28.014	28.159	32.654	35.903	38.367	48.313	60.369	85.193
Φρούτα	18.308	23.732	19.144	19.431	24.043	32.622	36.702	42.183
Πατάτες	10.086	15.297	14.999	14.248	18.644	37.037	25.885	20.029
Ζαχαρότευτλα	8.796	11.002	5.999	5.239	11.004	16.682	22.315	21.077
Κτηνοτροφικά Προϊόντα								
Μοσχάρι	18.093	13.101	14.348	11.814	14.949	19.768	19.278	19.859
Χοιρινό	94.215	74.356	71.223	71.443	79.765	127.086	142.988	154.318
Πουλερικά	35.873	31.086	31.323	34.763	48.929	60.555	78.188	101.643
Αιγοπρόβιο κρέας	3.871	3.594	4.848	2.405	3.396	5.483	6.254	6.578
Αλογίσιο κρέας	303	425	613	623	979	1.179	1.304	1.092
Αυγά	17.310	20.091	20.676	22.853	29.108	28.949	36.065	47.121
Μαλλί	394	139	275	241	234	274	391	380
Γάλα	40.897	36.974	37.074	40.300	47.276	58.280	67.965	87.486

Πηγή: OECD

Τα μεταποιημένα αγροτικά προϊόντα και τα προϊόντα του δευτερογενούς τομέα. άρχισαν να συμμετέχουν ενεργά στο εξαγωγικό εμπόριο, καταλαμβάνοντας σημαντική θέση στα συνολικά έσοδα από τις εξαγωγές. Ο αγροτικός τομέας άρχισε να φθίνει, καθώς η χώρα έθεσε νέες παραγωγικές προτεραιότητες, στις οποίες φάνηκε να έχει συγκριτικό πλεονέκτημα.

Οι τάσεις του εξαγωγικού εμπορίου των αγροτικών προϊόντων φαίνονται από τους [πίνακες (7&8)]. Με βάση τις συνολικές εξαγωγές της χώρας, οι εξαγωγές των αγροτικών προϊόντων και των προϊόντων διατροφής αποτελούσαν το 1992 το 24,7%. Το 1997 παρατηρείται ότι η συμμετοχή των προϊόντων αυτών στο συνολικό εξαγωγικό εμπόριο εξακολουθεί ν' αποτελεί ένα σημαντικό ποσοστό αλλά έχει μειωθεί σημαντικά.

Πίνακας (7)

Το ποσοστό συμμετοχής (%) του εξωτερικού εμπορίου των αγροτικών προϊόντων και προϊόντων διατροφής		
	Εξαγωγές	Εισαγωγές
1992	24,7	6,4
1993	22,3	6,5
1994	21,6	7,8
1995	22,4	6,5
1996	20,9	6,1
1997	15,0	5,4
1998	12,0	4,7
1999	9,1	3,6
2000	8,0	3,2
2001	7,5	2,9

Πηγή :OECD

Η μείωση αυτή οφείλεται σε αλλαγές στη διάρθρωση της ζήτησης των εξαγωγίμων προϊόντων. Η ουγγρική γεωργία μετά το 1994, και ακόμα περισσότερο όσο προσανατολιζόταν προς την ΕΕ, άρχισε να επιδίδεται στην εξαγωγή ημικατεργασμένων προϊόντων, ενδιάμεσων αγαθών και προϊόντων υψηλής τεχνολογίας με έντονα τα χαρακτηριστικά της έρευνας και ανάπτυξης.

Όσον αφορά τις εισαγωγές αγροτικών προϊόντων και προϊόντων διατροφής, η Ουγγαρία πάντα κατάφερε να ικανοποιεί τις εσωτερικές της ανάγκες, χωρίς να χρειάζεται να στραφεί προς το εξωτερικό. Ακόμα και τα πρώτα πέντε χρόνια της ύφεσης κατάφερε να κρατήσει τις εισαγωγές της σε χαμηλά επίπεδα. Βέβαια, αυτήν την πρώτη πενταετία, το εισόδημα των καταναλωτών είχε μειωθεί σημαντικά με αποτέλεσμα να στρέφονται σε εγχώρια προϊόντα, που λόγω των υποτιμήσεων φαίνονταν φθηνότερα σε σχέση με τα εισαγόμενα. Επιπλέον, αν και το 1994 οι εισαγωγές των προϊόντων της αγροτο-τροφικής αλυσίδας φαίνονται αυξημένες, το σταθεροποιητικό πρόγραμμα του 1995 κατάφερε, με

την επιβολή εισαγωγικών δασμών και τη συστολή στη ζήτηση, να τις μειώσει κατά ένα μεγάλο ποσοστό [πίνακας (7)].

Μετά το 1994, η επίδοση των εξαγωγών των αγροτικών προϊόντων αυξήθηκε σε αξία, ενώ το ποσοστό στις συνολικές εξαγωγές μειώθηκε. Τα μεγέθη αυτά, σε συνδυασμό, παρουσιάζουν την ανάπτυξη του αγροτικού τομέα και επιβεβαιώνουν τις υποθέσεις της οικονομικής της ανάπτυξης για μεταβολή μίας οικονομίας από αναπτυσσόμενη σε ανεπτυγμένη [πίνακας (8)].

Πίνακας (8)

Το εξωτερικό εμπόριο των αγροτικών προϊόντων, (χιλιάδες \$)				
	Εισαγωγές	Εξαγωγές	Εμπορικό ισοζύγιο	Εξαγωγές/Εισαγωγές (%)
1990	737.950	2.323.932	1.585.982	3,1
1991	662.215	2.624.164	1.961.949	4,0
1992	675.797	2.643.504	1.967.707	3,9
1993	818.224	1.968.882	1.150.658	2,4
1994	1.095.601	2.309.787	1.214.186	2,1
1995	1.005.447	2.899.858	1.894.411	2,8
1996	966.628	2.679.374	1.712.746	2,7
1997	1.115.490	2.799.995	1.684.505	2,5
1998	1.182.012	2.706.933	1.524.921	2,3
1999	985.495	2.256.081	1.270.586	2,3
2000	1.025.576	2.178.649	1.153.073	2,1

Πηγή: FAO

Αν στο εμπορικό ισοζύγιο των αγροτικών προϊόντων συμπεριληφθεί και το ισοζύγιο των αγροτικών εισροών, τότε παρουσιάζονται οι πραγματικές διαστάσεις των επιδόσεων του αγροτικού τομέα. Το ισοζύγιο των αγροτικών εισροών είναι κατά βάση αρνητικό μετά τη μετάβαση, ακολουθώντας την ίδια πορεία με την περίοδο πριν τη μετάβαση. Στην πρώτη πενταετία της δεκαετίας του '90, το άθροισμα των εμπορικών ισοζυγίων είναι θετικό, με τη διαφορά ότι είναι μεγαλύτερο σε σχέση με τα επόμενα χρόνια, καθώς οι εισαγωγές των αγροτικών εισροών είχαν μειωθεί. Στον [πίνακα (9)], το άθροισμα του εμπορικού ισοζυγίου των αγροτικών προϊόντων με αυτό των εμπορικών εισροών δίνει θετικό συνολικό εμπορικό ισοζύγιο. Αυτό οφείλεται, στην αυξημένη αξία του εμπορικού ισοζυγίου των αγροτικών προϊόντων σε σχέση με την αξία του ισοζυγίου των αγροτικών εισροών.

Πίνακας (9)

Εμπορικό Ισοζύγιο (χιλιάδες \$)			
	Αγροτικών Προϊόντων (1)	Αγροτικών Εισροών (2)	Άθροισμα Εμπορικού Ισοζυγίου (1+2)
1980	919.846	-95.421	824.425
1981	1.210.576	-131.845	1.078.731
1982	1.911.279	-137.497	1.773.782
1983	1.244.734	-80.502	1.164.232
1984	1.200.615	4.244	1.204.859
1985	1.115.403	36.157	1.151.560
1986	995.999	-63.982	932.017
1987	1.014.294	-96.327	917.967
1988	1.295.628	7.090	1.302.718
1989	1.450.722	-12.533	1.438.189
1990	1.585.982	-2.759	1.583.223
1991	1.961.949	63.000	2.024.949
1992	1.967.707	53.798	2.021.505
1993	1.150.658	47.770	1.198.428
1994	1.214.186	-24.462	1.189.724
1995	1.894.411	-139.592	1.754.819
1996	1.712.746	-200.689	1.512.057
1997	1.684.505	-181.470	1.503.035
1998	1.524.921	-211.637	1.313.284
1999	1.270.586	59.793	1.330.379
2000	1.153.073	72.006	1.225.079

Πηγή: FAO

Μετά το 1989 και τη πτώση του εμπορίου με τις χώρες της ΚΟΜΕΚΟΝ, κύριος εμπορικός εταίρος της Ουγγαρίας έγινε η ΕΕ. Με βάση τον [πίνακα (10)], το μεγαλύτερο μέρος των εξαγωγών των αγροτικών προϊόντων ήταν προς τις χώρες της ΕΕ, κατά την περίοδο 1989-1997. Αυτό οφείλεται στις εμπορικές συμφωνίες μεταξύ Ουγγαρίας και ΕΕ για τη σταδιακή απόσυρση των περιοριστικών δασμών στα αγροτικά προϊόντα.

Πίνακας (10)

Το ποσοστό (%) συμμετοχής της ΕΕ στο εμπόριο αγροτικών προϊόντων της Ουγγαρίας .		
	Εξαγωγές	Εισαγωγές
1990	44,6	21,1
1991	44,2	27,6
1992	41,8	34,8
1993	44,5	43,4
1994	43,2	44,1
1995	43,3	47,9
1996	47,3	43,1
1997	40,6	42,1

Πηγή: Office of Agricultural Market Regime, Ministry of Agriculture and Rural Development

Στον [πίνακα (10)], η αξία των εξαγωγών των αγροτικών προϊόντων, προς τις χώρες της ΕΕ, αυξήθηκε. Την ίδια τάση σημείωσαν και οι εισαγωγές, οι οποίες αυξήθηκαν με

μεγαλύτερο ρυθμό. Το εμπορικό ισοζύγιο παρέμεινε θετικό αλλά οι επιδόσεις του μειώθηκαν, κατά πολύ, σε σχέση με αυτές των προηγούμενων χρόνων (1989-1997)⁵⁰.

Πίνακας (11)

Ουγγαρία: Εξαγωγές αγροτικών προϊόντων και προϊόντων διατροφής κατά προορισμό (%)						
Εμπορικοί Εταίροι	ΕΕ	OECD	Χώρες ΚΑΕ	Νέα Ανεξάρτητα Κράτη	Άλλα Κράτη	Σύνολο
1993	54	-	-	20	-	100
1994	52	-	-	22	-	100
1995	43	-	-	25	-	100
1996	47	6	17	20	10	100
1997	40	8	17	23	12	100
1998	44	6	28	18	5	100
1999	50	6	30	11	4	100
2001	48	8	31	10	3	100
2000	46	8	30	12	3	100

Πηγή: OECD

Οι εξαγωγές των αγροτικών προϊόντων και των προϊόντων διατροφής κατά προορισμό παρουσιάζονται από τον [πίνακα (11)]. Μετά την ΕΕ-15, ο βασικότερος εμπορικός εταίρος είναι οι υπόλοιπες χώρες της ΚΑ Ευρώπης και τα νέα ανεξάρτητα κράτη⁵¹. Όσον αφορά τις εισαγωγές κατά προέλευση, η ΕΕ είναι πάλι ο βασικός εξαγωγέας αγροτικών προϊόντων προς την Ουγγαρία [πίνακας (12)].

Πίνακας (12)

Ουγγαρία: Εισαγωγές αγροτικών προϊόντων και προϊόντων διατροφής κατά προέλευση (%)						
Εμπορικοί Εταίροι	ΕΕ	OECD	Χώρες ΚΑΕ	Νέα Ανεξάρτητα Κράτη	Άλλα Κράτη	Σύνολο
1994	54	-	-	3	-	100
1995	48	-	-	2	-	100
1996	43	8	5	1	43	100
1997	42	7	10	1	40	100
1998	41	11	12	1	35	100
1999	41	9	14	1	35	100
2000	46	7	17	2	29	100
2001	47	7	17	2	27	100

Πηγή: OECD

Τελειώνοντας με τον καθαυτό αγροτικό τομέα, η βιομηχανία τροφίμων αποτέλεσε κλάδο ιδιαίτερης σημασίας, διότι μετά τη διάσπαση των δραστηριοτήτων του αγροτικού τομέα,

⁵⁰ Kiss, J., "The Agricultural Aspects of Hungarian Accession to the EU", *Hungarian Academy of Science, Working Papers*, No. 115, Budapest (May 2001), pp 6-7.

⁵¹ Ο όρος Νέα Ανεξάρτητα Κράτη αναφέρονται στις χώρες της βαλτικής και των δυτικών κρατών της πρώην Σοβιετικής Ένωσης.

προσέλκυσε το ενδιαφέρον των ξένων κεφαλαίων, με αποτέλεσμα ν' αποτελέσει από τους πιο δυναμικούς κλάδους της συγγκριτικής οικονομίας μετά τη μετάβαση.

Ενώ το 1990, αποτελούσε μόνο το 1,8% του ΑΕΠ, το 1995 κατείχε το 4% του ακαθάριστου εγχώριου προϊόντος. Η απασχόληση στην βιομηχανία τροφίμων ήταν σταθερά κοντά στο 4-4,5%, από το 1990 και μετά, πράγμα που σημαίνει ότι η παραγωγικότητα αυξανόταν, λόγω του συνολικού εκσυγχρονισμού και αναμόρφωσης του τομέα αυτού⁵².

Το 2000 η βιομηχανία τροφίμων αποτελούσε το 6,5% του συνολικού ΑΕΠ και η συμμετοχή στην συνολική απασχόλησης ήταν 3,2%. Ο αγροτικός τομέας μαζί με τον τομέα της μεταποίησης αγροτικών προϊόντων κατείχαν το 13,8% στην ακαθάριστη παρούσα αξία και το 9,2% στην συνολική απασχόληση⁵³. Τα παραπάνω μεγέθη καταδεικνύουν τη βελτίωση των επιδόσεων της εργασίας στον κλάδο αυτό, πράγμα που οφείλεται στην αυξημένη χρήση κεφαλαιουχικών αγαθών, εξειδικευμένης εργασίας και μηχανικού εξοπλισμού.

Τέλος, οι ενισχύσεις στον αγροτικό τομέα μειώθηκαν κατακόρυφα μετά την πτώση του σοσιαλιστικού καθεστώτος. Οι κρατικές επιδοτήσεις δεν είχαν το μέγεθος του παρελθόντος, ενώ η περιορισμένη ατομική χρηματοδότηση των μικροκαλλιεργητών χειροτέρευε την κατάσταση. Μετά το 1990, η υποστήριξη των παραγωγών από 24,7% μειώθηκε σε 6,4% το 1997, όπου ήταν και η μικρότερη κρατική συνεισφορά στον αγροτικό τομέα για όλα τα έτη μετά τη μετάβαση. Το 1998, η Ουγγαρία υπέγραψε την πρώτη συνθήκη προσχώρησης στην ΕΕ, που τις απέφερε υποστήριξη στον αγροτικό τομέα μέσω του προγράμματος SAPARD (προενταξιακό πρόγραμμα υποστήριξης).

⁵² European Commission, "Agricultural Situation and Prospects in the Central European Countries", *Directorate General for Agriculture* (DG VI), Working document, (1998 update) pp 17-20.

⁵³ European Commission, "Key Developments in the Agri-Food Chain and on Restructuring and Privatization in the CEE Candidate Countries", *Directorate General for Agriculture* (Network of Independent Agricultural Experts in the CEE Candidate Countries), Germany (Feb. 2003), pp 8.

Πίνακας (13)

Ενισχύσεις παραγωγού (PSE)		
	Τρέχουσες Τιμές	%
1989	111.434	28
1990	117.043	24,7
1991	54.683	11,7
1992	73.479	17,7
1993	92.962	20,1
1994	124.114	21,6
1995	93.832	12,7
1996	104.532	9,8
1997	67.194	6,4
1998	227.637	19,5
1999	272.819	23
2000	257.393	19,7
2001	166.272	11,8

Πηγή: OECD

Πέρα απ' την υποστήριξη της ΕΕ στον αγροτικό τομέα, οι ξένες επενδύσεις στην αγροτοτροφική αλυσίδα ήταν ένας από τους βασικούς χρηματοδότες. Οι ξένες πολυεθνικές επιχειρήσεις ανέλαβαν το μεγαλύτερο μέρος των πρώην κρατικών αγροκτημάτων και συνεταιρισμών, βοηθώντας στην αναμόρφωσή τους και κατά συνέπεια στις καλύτερη αποδοτικότητά τους. Στον [πίνακα (14)] φαίνεται το σύνολο των ξένων επενδύσεων στην Ουγγαρία. Ένα μεγάλο μέρος κατευθύνθηκε στην μεταποίηση αγροτικών προϊόντων. Για παράδειγμα την περίοδο 1990-1996, η βιομηχανία επεξεργασίας αγροτικών προϊόντων προσέλκυσε το 28% των συνολικών ξένων επενδύσεων που αντιστοιχούσε στο 58% του συνολικού κεφαλαίου που διατέθηκε για την αγροτο-τροφική αλυσίδα⁵⁴. Αυτή η ένταση της ξένης δραστηριότητας (πολυεθνικών) στη βιομηχανία τροφίμων προκάλεσε μεγάλη συγκέντρωση στον κλάδο, με αποτέλεσμα να δημιουργηθούν ολιγοπωλιακές ή ακόμα και μονοπωλιακές καταστάσεις.

Πίνακας (14)

Ξένες άμεσες επενδύσεις (FDI /US\$ Millions current) στην Ουγγαρία							
	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997
FDI(%)	1462	1479	2339	1095	4410	2279	1741
	1998	1999	2000	2001	2002		
FDI(%)	1555	1720	1090	2103	2559		

Πηγή: OECD

FDI: Ξένες άμεσες επενδύσεις

⁵⁴ Duponcel, M., "Restructuring of Food Industries in the Five Central and Eastern European Front- Runners towards Eu Membership (CEEC-5): A Comparative Review", *Centre of Economic Reform and Transformation*, Heriot-Watt University, Edinburgh (June 1998), pp 17.

4.3 Β' φάση μετάβασης (1998-2004) – Οι επιπτώσεις στον «άμεσο» οικονομικό ρόλο του αγροτικού τομέα.

Κατά τη δεύτερη φάση της μετάβασης, οι μεταρρυθμίσεις στον αγροτικό τομέα, είχαν ολοκληρωθεί σχεδόν στο σύνολό τους. Η ολοκλήρωση αυτής της διαδικασίας, οδήγησε σε σταθερότερο μακροοικονομικό περιβάλλον και σταθερότερες σχέσεις με τις ξένες αγορές. Ωστόσο, και σ' αυτήν την περίοδο δεν σταμάτησαν οι αναμορφώσεις. Το 1998 ξεκίνησαν οι πρώτες ενταξιακές διαπραγματεύσεις της Ουγγαρίας με την ΕΕ. Στόχος, τώρα, ήταν ο αναπροσανατολισμός και η προσαρμογή της ποιότητας και της ανταγωνιστικότητας των αγροτικών επιχειρήσεων και προϊόντων στα Ευρωπαϊκά πρότυπα. Για την αναμόρφωση της αγροτο-τροφικής αλυσίδας η ΕΕ θεώρησε, ότι έπρεπε να δώσει ιδιαίτερο ενδιαφέρον. Έτσι, ο τομέας αυτός αποτέλεσε ένα ξεχωριστό κεφάλαιο διαπραγμάτευσης, για την επιτυχία του οποίου έπρεπε να δουλέψουν και τα δύο συμβαλλόμενα μέρη και ιδιαίτερα η Ουγγαρία.

4.3.1 Η συμμετοχή του αγροτικού τομέα στην οικονομία.

Η συμμετοχή του αγροτικού τομέα στα βασικά μακροοικονομικά μεγέθη, στα τέλη της δεκαετίας του '90, ήταν σχεδόν στα ίδια επίπεδα με τ' αντίστοιχα μεγέθη στην ΕΕ-15. Το ΑΕΠ ήταν (3-4%) και η απασχόληση στο (6 %). Τα μεγέθη είναι πολύ κοντά με τ' αντίστοιχα της ΕΕ-15, ωστόσο η παραγωγικότητα του αγροτικού τομέα εξακολουθούσε να είναι χαμηλή. Η ετήσια μεταβολή της πραγματικής προστιθέμενης αξίας συνέχισε να είναι φθίνουσα, με μεγέθη αρνητική, ενώ στην ΕΕ-15 θετική αλλά αισθητά χαμηλότερη σε σχέση με τα προηγούμενα έτη (1992-1996) [πίνακας (4)]. Βέβαια, στη φάση αυτή οι επιδόσεις του αγροτικού τομέα είναι σαφώς πιο βελτιωμένες σε σχέση με την πρώτη φάση της μετάβασης. Η οικονομία έχει ανακάμψει και η βελτίωση στον αγροτικό τομέα φανερώνεται στην αύξηση της αξίας της παραγωγής του. Στον [πίνακα (6)], η αξία τόσο της ζωικής όσο και της φυτικής παραγωγής είχε αυξηθεί κατακόρυφα, φανερώνοντας τη βελτίωση που είχε επιτευχθεί.

Η διάρθρωση της αγροτικής παραγωγής δεν άλλαξε [πίνακας (6)]. Η φυτική παραγωγή συνέχισε να κατέχει το μεγαλύτερο μέρος της συνολικής παραγωγής. Ωστόσο, η ζωική παραγωγή είχε ανακάμψει αισθητά και είχε προσανατολιστεί προς την βιομηχανία

επεξεργασίας τροφίμων. Ο τομέας των γαλακτοκομικών εμφάνισε μεγάλη άνθιση, προσελκύοντας τα ξένα κεφάλαια και συγκεντρώνοντας μεγάλη μονοπωλιακή δύναμη⁵⁵.

Στην ίδια κατεύθυνση με τη ζωική παραγωγή κατευθύνθηκε και το εξαγωγικό εμπόριο. Τα μεταποιημένα αγροτικά προϊόντα και προϊόντα διατροφής ήταν αυτά που αντικατέστησαν τα πρωτογενή προϊόντα του αγροτικού τομέα στο εξαγωγικό εμπόριο. Στον πίνακα (15), η αξία των εξαγωγών των μεταποιημένων προϊόντων αυξανόταν συνεχώς. Την περίοδο 2000-2001 έφτασε στη μέγιστη εξαγωγική αξία, καταδεικνύοντας τη δυναμικότητα του κλάδου.

Πίνακας (15)

Εξαγωγές της βιομηχανίας μεταποίησης αγροτικών προϊόντων σε εκ. φιορίνια				
	Ποτά και καπνός	Προϊόντα διατροφής και καπνού	Προϊόντα καπνού	Συνολικός μεταποιητικός κλάδος
1992	132.055	129.811	2.244	747.353
1993	135.238	133.530	1.708	753.290
1994	176.720	173.381	3.340	1.030.771
1995	245.947	239.767	6.181	1.472.752
1996	319.376	306.592	12.784	1.864.465
1997	393.086	378.047	15.039	3.362.763
1998	413.709	401.008	12.701	4.690.917
1999	391.726	381.896	9.831	5.720.017
2000	454.066	449.731	4.335	7.640.805
2001	503.420	500.700	2.720	8.335.695

Πηγή: OECD

Η γενικότερη εικόνα, από τη δεύτερη φάση της μεταβατικής περιόδου, είναι ότι μειώνεται η σημασία της πρωτογενούς αγροτικής παραγωγής και αυξάνεται ο ρόλος του τομέα των μεταποιημένων αγροτικών προϊόντων και προϊόντων διατροφής. Η στροφή αυτή ήταν αποτέλεσμα της εισροής του ξένου κεφαλαίου αλλά και της «ανάγκης» προσαρμογής στις απαιτήσεις και προϋποθέσεις της ΕΕ.

Βέβαια, η εισροή ξένων κεφαλαίων δεν πρέπει να προσεγγίζεται μονόπλευρα, καθώς πέρα από «παροχή» πολύτιμων επενδύσεων έχει και τις αρνητικές της συνέπειες. Η υπερσυγκέντρωση, που δημιουργήθηκε στον κλάδο μεταποίησης τροφίμων δημιούργησε μονοπωλιακές καταστάσεις, με αποτέλεσμα τη μείωση της ανταγωνιστικότητας αλλά και την περιορισμένη δυνατότητα ανάπτυξης επιχειρήσεων που να στηρίζονται σε εγχώρια κεφάλαια. Οι ξένες πολυεθνικές επιχειρήσεις εξυπηρετούσαν τα δικά τους συμφέροντα,

⁵⁵ Ο.π., σελ. 27.

χωρίς να ενδιαφέρονται για την περεταίρω ανάπτυξη της οικονομίας και την παρότρυνση των επιχειρηματιών της χώρας.

Η ενσωμάτωση της Ουγγαρίας στην ΕΕ είχε αρκετά οφέλη αλλά και κόστος. Τα οφέλη εμπίπτουν στη σφαίρα των άμεσων εισοδηματικών ενισχύσεων των αγροτών-παραγωγών αλλά και σε όλο το φάσμα των ενισχύσεων που αναφέρεται στον πρωτογενή τομέα. Το κόστος για τον πρωτογενή τομέα είναι τα μειονεκτήματα των παραγωγών στη διεθνή ανταγωνιστικότητα των αγροτικών προϊόντων και προϊόντων διατροφής, καθώς τα προϊόντα τους είναι χαμηλότερης ποιότητας και υπόκεινται σε αυστηρούς περιορισμούς, ώστε να θεωρούνται κατάλληλα για τις ευρωπαϊκές αγορές. Οι επιδόσεις του αγροτικού τομέα δεν θα είναι τόσο θεαματικές, όπως στο παρελθόν. Παράλληλα, η Ουγγαρία είναι μία νέα αγορά για την ΕΕ-15, η οποία μπορεί να της παρέχει φτηνές πρώτες ύλες, εργατικό δυναμικό αλλά και ευκολότερη πρόσβαση στις αγορές των χωρών της πρώην Σοβιετικής Ένωσης.

Κατά συνέπεια, το άνοιγμα των διεθνών αγορών ναί μεν θα είναι διαθέσιμο για τα προϊόντα της ουγγρικής οικονομίας, αυτό όμως δεν συνεπάγεται και την επιτυχημένη πορεία τους στις διεθνείς αγορές. Η πορεία αυτή επιβεβαιώνεται από την παρουσίαση του εισαγωγικού και εξαγωγικού εμπορίου της χώρας [πίνακας (8)], όπου ναί μεν η αξία των συνολικών εξαγωγών αυξήθηκε αλλά οι εισαγωγές αυξήθηκαν με γρηγορότερο ρυθμό.

Στον «απολογισμό» της ΕΕ, το 2003, για την πορεία των χωρών υπό μετάβαση, η Ουγγαρία κρίθηκε ότι τηρεί τις περισσότερες προϋποθέσεις για την ενσωμάτωση της στην ΕΕ. Σε πολλούς τομείς, όπως στην γεωργία, είχε μείνει πίσω και έπρεπε να γίνουν περαιτέρω μεταρρυθμίσεις. Παρά ταύτα είναι έτοιμη, λειτουργεί με τους μηχανισμούς της οικονομίας της αγοράς και μπορεί να μεταβεί στην ΕΕ. Την 1^η Μαΐου του 2004, η Ουγγαρία, όπως και η υπόλοιπες εννέα χώρες της ΚΑΕ έγιναν «ισότιμα» μέλη της.

4.4 Οι επιπτώσεις της μετάβασης στον «έμμεσο» ρόλο του αγροτικού τομέα (Α&Β φάση μετάβασης)

Οι διακλαδικές σχέσεις του αγροτικού τομέα με τους τομείς παροχής εισροών και επεξεργασίας των αγροτικών προϊόντων, μεταβλήθηκαν κατά τη διάρκεια της μεταβατικής περιόδου. Το βασικό χαρακτηριστικό της περιόδου αυτής είναι ότι διασπάστηκαν οι κάθετες σχέσεις του αγροτικού τομέα με τους τομείς προς τα πίσω και προς τα εμπρός. Η

διάσπαση αυτή, είχε ως αποτέλεσμα την απομάκρυνση του πρωτογενούς τομέα από τη πηγή των εισροών και τη βασική διέξοδο του στην αγορά, τον μεταποιητικό κλάδο.

Η διάσπαση προήλθε από το σύνολο της μεταρρυθμιστικής διαδικασίας του αγροτικού τομέα. Τόσο ο τομέας παροχής εισροών, όσο και ο τομέας μεταποίησης των αγροτικών προϊόντων και προϊόντων διατροφής ιδιωτικοποιήθηκαν, με αποτέλεσμα να περιέλθουν στην ιδιοκτησία διαφορετικών επιχειρήσεων, που φυσικό ήταν ότι δεν είχαν κοινά συμφέροντα. Το ιδιαίτερο χαρακτηριστικό τους ήταν ότι πωλήθηκαν, κατά το μεγαλύτερο μέρος τους, σε ξένες πολυεθνικές..

Ο αγροτικός τομέας έπρεπε στο πλαίσιο των νέων συνθηκών, να συνάψει αποτελεσματικές σχέσεις με τους τομείς προς τα εμπρός και προς τα πίσω. Ήταν και είναι πολύ βασικό, οι σχέσεις αυτές να είναι αποτελεσματικές και να στηρίζονται σε νομικούς κανόνες που είναι αδιαμφισβήτητοι και καθορίζουν όσο το δυνατόν καλύτερα τις σχέσεις ανάμεσα στους συμβαλλομένους⁵⁶.

Παράλληλα, οι στόχοι του ουγγρικού κράτους για ένταξη στην ΕΕ, οδηγούσαν στη διαμόρφωση ισχυρών διακλαδικών σχέσεων του αγροτικού τομέα. Ο τελευταίος, μόνο έτσι θα μπορούσε να είναι ανταγωνιστικός και αποδοτικός, σε εθνικό και διεθνές επίπεδο. Οι καλές ή κακές επιδόσεις του, που είδαμε στο προηγούμενο μέρος, είναι κατά ένα μεγάλο ποσοστό, αποτέλεσμα της διάρθρωσης των σχέσεων του με τους υπόλοιπους κλάδους της οικονομίας. Η άμεση και υγιής αλληλεξάρτηση των διαφόρων παραγωγικών κλάδων αντανακλά την ευεξία και τις επιδόσεις του κάθε ενός, ξεχωριστά. Βέβαια, δεν πρέπει να θεωρείται ότι οι διακλαδικές σχέσεις είναι ο μοναδικός καθοριστικός για την αποδοτικότητα ενός κλάδου. Ωστόσο, δεν πρέπει να παραμελείται η σπουδαία συνεισφορά τους.

4.4.1 Διασυνδέσεις του αγροτικού τομέα προς τα πίσω (Backward Linkages)

Η ανάλυση των διακλαδικών σχέσεων του αγροτικού τομέα θα παρουσιαστεί μέσα από τους πίνακες εισροών-εκροών της χώρας, κατά τα έτη 1998 - 2000, και τους εθνικούς λογαριασμούς για τ' αντίστοιχα έτη. Οι πίνακες αυτοί, δίνουν όλα τα απαραίτητα στοιχεία

⁵⁶ Βλ. περισσότερα στο Gow, H., and Swinnen, J., "Up-And Downstream Restructuring, Foreign Direct Investment and Hold Up Problems in Agricultural Transition", *European Review of Agricultural Economics on Transition Economics*, Working paper No.12, pp 1-20.

για τις σχέσεις μεταξύ των διαφόρων κλάδων, αν και οι αποκλίσεις ανάμεσα στα έτη είναι μικρές και οι διαφορές ελάχιστες.

Η εξέταση της κατάστασης των διακλαδικών σχέσεων του αγροτικού τομέα θα γίνει με έναν από τους βασικότερους δείκτες, αυτόν του Rasmussen-Hirschman. Ο δείκτης υπολογίζεται μέσω της μήτρας των συνολικών απαιτήσεων της οικονομίας. Στη μήτρα αυτή περιλαμβάνονται οι άμεσες επιπτώσεις στο παραγόμενο προϊόν της οικονομίας, από μία μεταβολή στη ζήτηση αλλά και οι έμμεσες επιδράσεις που προκύπτουν από αυτή τη μεταβολή⁵⁷. Στη σχετική βιβλιογραφία αναφέρεται, ότι ο δείκτης προκαλεί *πολλαπλασιαστικές επιδράσεις* στο παραγόμενο προϊόν της οικονομίας, καθώς η αύξηση στη ζήτηση ενός κλάδου δεν θα προκαλέσει μεταβολή στο προϊόν ενός μεμονωμένου παραγωγικού κλάδου, αλλά μία σειρά από αλληλένδετες μεταβολές στο προϊόν του συνόλου των παραγωγικών κλάδων⁵⁸.

Προτού, όμως γίνει η ανάλυση των διακλαδικών σχέσεων, με τους παραπάνω δείκτες, θα παρουσιαστεί η *ποσοστιαία συμμετοχή στην αξία της τελικής παραγωγής του αγροτικού τομέα, των κλάδων που προσφέρουν εισροές σ' αυτόν*, όπως και η σύνθεση της ενδιάμεσης ανάλωσης του αγροτικού τομέα σε ποσοστά. Τα παραπάνω μεγέθη δίνουν πληροφορίες για τις σχέσεις του αγροτικού τομέα με τον τομέα των εισροών.

Ξεκινώντας με τη σύνθεση της ενδιάμεσης ανάλωσης του αγροτικού τομέα, το αποτέλεσμα που προκύπτει είναι ότι είναι έντονα αυτοτροφοδοτούμενος κλάδος. Η τάση αυτή οφείλεται στην ιδιαίτερη φύση του κλάδου, σύμφωνα με τις συνθήκες της χώρας που εξετάζεται. Χώρες της ΕΕ-15, όπως η Ισπανία (1995) και η Δανία φανερώνουν τα ίδια χαρακτηριστικά αυτοτροφοδοσίας⁵⁹. Παράλληλα, αντλεί ένα μεγάλο ποσοστό των εισροών του από τη βιομηχανία τροφίμων, ποτών και καπνού, γεγονός που δείχνει τον υψηλό

⁵⁷ Έμμεσες επιδράσεις στο παραγόμενο προϊόν της οικονομίας είναι όλες εκείνες οι μεταβολές που επέρχονται στο παραγόμενο προϊόν, ως αποτέλεσμα της συνολικής μεταβολής στη παραγωγική διαδικασία της οικονομίας και όχι από τη μεταβολή στη παραγωγή ενός κλάδου για συγκεκριμένους λόγους. Για παράδειγμα, ο κλάδος της ενδιάμεσης ανάλωσης των αγροτικών προϊόντων, χρησιμοποιώντας τ' αγροτικά προϊόντα άμεσα, καταναλώνει έμμεσα και τις μονάδες των εισροών που έχουν ενσωματωθεί στην αγροτική παραγωγή.

⁵⁸ Λίβας, Π., *Ανάλυση Εισροών – Εκροών*, εκδόσεις Σταμούλης, 1^η έκδοση, Αθήνα 1994, σελ. 26-27.

⁵⁹ Νικολαΐδης, Ε., «Ο Αγροτικός Τομέας στην Ελλάδα, Συμβολή στην ανάδειξη των πραγματικών διαστάσεών του», (στο Αργεΐτης Γ. (επιμ.), *Οικονομικές Αλλαγές και Κοινωνικές Αντιθέσεις στην Ελλάδα. Προκλήσεις στις αρχές του 21^{ου} αιώνα*, 1^η έκδοση, Τυπωθύτω-Γ. Δάρδανος, Αθήνα 2005, σελ. 18-19.

βαθμό διασύνδεσης του με τον τομέα της μεταποίησης τροφίμων [πίνακας (16)]. Τα χημικά και πλαστικά είναι ο τρίτος βασικότερος κλάδος παροχής εισροών του πρωτογενή τομέα. Η σχετικά αυξημένη χρήση του είδους αυτού των εισροών, φανερώνει την ανάκαμψη του αγροτικού τομέα, ιδιαίτερα στη δεύτερη φάση της μετάβασης. Η αυξημένη χρήση λιπασμάτων και ειδών συσκευασίας είναι άλλη μία ένδειξη για βελτίωση των μεθόδων παραγωγής, που τηρούν τις ποιοτικές και περιβαλλοντικές προϋποθέσεις της ΕΕ⁶⁰.

Πίνακας (16)

Η σύνθεση (%) των εισροών του αγροτικού τομέα		
	1998	2000
Γεωργία, Κτηνοτροφία, Θήρα, Αλιεία	32,0	28,0
Τρόφιμα, Ποτά, Καπνός	20,0	24,0
Ενέργεια	5,5	7,0
Χημικά, Πλαστικά	11,0	12,0
Μεταποίηση	4,5	4,0
Εργασίες για την Βελτίωση της Ποιότητας και της διανομής του Νερού	0,1	0,1
Κατασκευές	1,0	1,0
Αγορά, Πώληση και Επισκευές Οχημάτων	2,5	1,0
Εμπόριο	14,0	12,0
Μεταφορές, επικοινωνίες	2,7	2,5
Χρηματοπιστωτικοί οργανισμοί	1,5	1,0
Ενοίκιαση μηχανημάτων και εξοπλισμού	0,7	0,7
Διάφορες επιχειρηματικές δραστηριότητες	2,4	2,3
Υγεία και κοινωνική μέριμνα	0,2	0,5
Διάφορα	2,5	2,5
Σύνολο	100	100

Πηγή: Eurostat: input- output table 1998-2000

Η συμμετοχή της «λοιπής μεταποίησης» στις εισροές του αγροτικού τομέα βρίσκεται σε αρκετά καλά επίπεδα σε σχέση με τις «φτωχότερες» χώρες της ΕΕ-15. Το μέγεθος αυτό, συντείνει στην γενικότερη κατάσταση ενός τομέα με αυξημένες δυνατότητες και αυξανόμενες διακλαδικές σχέσεις. Παρόλα αυτά, ο πρωτογενής τομέας συνεχίζει ν' απορροφά ενέργεια πάνω από το μέσο όρο της ΕΕ. Η τάση αυτή φανερώνει τα κατάλοιπα του προηγούμενου καθεστώτος, όπου προσέφερε «απλόχερα» φτηνή ενέργεια, αλλά και την καθυστέρηση στην υιοθέτηση σύγχρονης τεχνολογίας στην αγροτική παραγωγή.

⁶⁰ Popp, J., "Changes for the Development of Major Agricultural Sectors in Hungary with Regard to the EU Accession", *Research and Information Institute for Agricultural Economics*, Summary for the Website (www.euintegration.net), Budapest (2000), pp.1-8.

Πίνακας (17)

Η (%) συμμετοχή των κλάδων της ενδιάμεσης ανάλωσης στην συνολική αξία της αγροτικής παραγωγής									
	Ουγγαρία (%)			ΕΕ(%)			Ουγγαρία/ ΕΕ-15		
	1998	2000	2004	1998	2000	2004	1998	2000	2004
Συνολική ενδιάμεση ανάλωση	59,5	64,0	63,4	48,4	49,2	49,1	123,0	130,0	129,0
Ενέργεια, λιπαντικά	8,0	8,2	9,1	4,0	4,7	4,8	202,0	172,3	191,8
Σπόροι και δενδρίλια	1,9	3,5	3,9	2,4	2,4	2,3	78,5	144,1	166,1
Προϊόντα φυτοπροστασίας και παρασιτοκτόνα	2,1	3,3	4,1	2,9	2,9	2,6	74,3	113,8	156,8
Λιπάσματα και βελτιωτικά εδάφους	4,1	3,5	4,3	3,5	3,5	3,3	115,7	100,2	128,7
Ζωοτροφές	21,0	25,2	22,2	20,0	19,6	19,5	104,7	128,7	113,6
Κτηνιατρικές δαπάνες	1,2	1,0	1,0	1,3	1,3	1,3	94,1	74,1	74,4
Συντήρηση κτιρίων	0,5	0,5	0,5	1,0	0,9	1,0	53,1	55,6	52,6
Γεωργικές υπηρεσίες	5,3	5,2	6,0	2,9	3,1	3,5	181,4	164,3	173,6
Άλλα αγαθά και υπηρεσίες	12,2	10,7	9,3	7,2	7,6	7,6	168,0	141,1	122,7
Συντήρηση υλικών	3,2	3,0	3,0	3,1	3,2	3,2	103,0	95,3	92,3

Πηγή: Eurostat: National Accounts for agriculture

Τα μεγέθη του πίνακα (17) ενισχύουν τα παραπάνω συμπεράσματα. Η συνολική ενδιάμεση ανάλωση του αγροτικού τομέα στην Ουγγαρία είναι αρκετά μεγαλύτερη από αυτή της ΕΕ-15, ενώ η σύνθεση της δεν διαφοροποιείται πολύ από την αντίστοιχη στην ΕΕ-15.

Ωστόσο, σε τομείς όπως οι ζωοτροφές, η ενέργεια και τα λιπαντικά, καθώς και οι γεωργικές υπηρεσίες, τα μεγέθη είναι πολύ μεγαλύτερα από τ' αντίστοιχα της ΕΕ-15. Κατά την πρώτη φάση της μετάβασης σημειώθηκε δραματική πτώση στη χρήση αυτών των εισροών αλλά μετά το 1998, στα πλαίσια ολοκλήρωσης της αναμόρφωσης των αγροτικών επιχειρήσεων, ο αγροτικός τομέας ανέκαμψε και έτσι οι αγροτικές εισροές που χρησιμοποιούσε από το δευτερογενή τομέα αυξήθηκαν.

Οι γεωργικές υπηρεσίες, οι οποίες ήδη από το προηγούμενο καθεστώς βρίσκονταν σε αναπτυγμένη μορφή, την δεύτερη φάση της μετάβασης αυξάνονται για τη βελτίωση των επιδόσεων του αγροτικού τομέα. Τέλος, η αυξημένη χρήση ζωοτροφών οφείλεται εν μέρει στη χρήση παρωχημένων μεθόδων εκτροφής (1990-1998), καθώς γινόταν χρήση τροφών

με χαμηλή θρεπτική αξία, αλλά και λόγω της αύξησης στην παραγωγή των κτηνοτροφικών προϊόντων, τα οποία μετά το 1998 σημείωσαν μία μερική ανάκαμψη⁶¹.

Η εικόνα που σχηματίζεται για τον αγροτικό τομέα, από τα παραπάνω μεγέθη, μπορεί να προκαλέσει την εντύπωση, ότι οι επιδόσεις του είναι μεγαλύτερες απ' αυτές της ΕΕ-15. Στην πραγματικότητα δεν ισχύει κάτι τέτοιο. Η γενικότερη πορεία είναι ανοδική αλλά η αγροτική παραγωγή δεν έχει φτάσει την αξία της παραγωγής της ΕΕ, αλλά ούτε και την ποιότητα των προϊόντων της αγροτο-τροφικής αλυσίδας. Παρόλα αυτά, ο αγροτικός τομέας της Ουγγαρίας είναι ένας απ' τους δυναμικότερους των χωρών την Κ.Α Ευρώπης, αποτελώντας ισχυρό ανταγωνιστή για τις υπόλοιπες αγροτικές χώρες της ΕΕ-15.

Οι αυξημένες διακλαδικές σχέσεις, την τελευταία πενταετία του 21^{ου} αιώνα, οφείλονται στις γενικότερες αναμορφώσεις και βελτιώσεις των αγροτικών επιχειρήσεων. Παρόλα αυτά, η αξία της αγροτικής παραγωγής είναι πολύ χαμηλή σε σχέση με τον μέσο όρο της ΕΕ-15 και οι μέθοδοι παραγωγής δεν είναι οι πλέον σύγχρονες. Κατά συνέπεια, τ' αγροτικά προϊόντα όλων των κατηγοριών δεν είναι ποιοτικά αναβαθμισμένα, με βάση τις προϋποθέσεις της ΕΕ. Μερικές αγροτικές επιχειρήσεις και ιδιαίτερα αυτές που ανέπτυξαν δραστηριότητες μεταποίησης, κατάφεραν να φτάσουν τα ευρωπαϊκά επίπεδα. Η επιτυχία τους αυτή οφείλεται περισσότερο στις ξένες πολυεθνικές, οι οποίες εξαγόρασαν το μεγαλύτερο μέρος τους και τις προσάρμοσαν στους δικούς τους τρόπους λειτουργίας.

Τέλος, η ενδιάμεση ανάλωση του αγροτικού τομέα τροφοδοτείται και από το εξωτερικό. Με βάση τον πίνακα εισροών-εκροών του έτους 2000 ο αγροτικός τομέας της Ουγγαρίας αντλούσε το 10,9% των συνολικών εισροών του από το εξωτερικό. Το μέγεθος αυτό είναι σχετικά μικρό σε σχέση με τ' αντίστοιχα μεγέθη σε Ελλάδα και Ισπανία κατά έτη 1998 και 1995, όπου ξεπερνούσαν το 20%. Το μεγαλύτερο μέρος, λοιπόν, των αναγκών του καλύπτεται απ' το εσωτερικό της χώρας, φανερώνοντας έναν τομέα που εξαντλεί τις δυνάμεις, που παρέχονται εγχωρίως, χωρίς να εξαρτάται άμεσα από το εξωτερικό. Η δυνατότητα αυτή οφείλεται τόσο στις επενδύσεις ξένου αλλά και στην ανάπτυξη του τομέα των εισροών. Εξάλλου, δεν θα μπορούσαν να υπάρξουν ισχυρές διακλαδικές σχέσεις με τον τομέα των εισροών, αν αυτός δεν είχε αναπτυχθεί εγχωρίως.

Η ανάπτυξη του συνολικού «δικτύου» τροφοδοσίας του αγροτικού τομέα ευνοείται από την εγκατάσταση σε κοντινές περιοχές, καθώς επίσης και από την συμβατότητα των

⁶¹ National accounts for agriculture.

επιχειρήσεων αυτών στο γενικότερο πλαίσιο λειτουργίας τους. Στην Ουγγαρία έγινε προσπάθεια συνένωσης, μέσα στην ίδια επιχείρηση, ενός μέρους του τομέα παροχής εισροών μαζί με τον καθαυτό αγροτικό τομέα. Έτσι, οι αγρότες- παραγωγοί μπορούσαν να εξασφαλίζουν φθηνότερες εισροές και να μειώσουν το κόστος ανεύρεσης τους από άλλες επιχειρήσεις.

Η ένταση των κάθετων σχέσεων του αγροτικού τομέα τεκμηριώνεται από την παρουσίαση του δείκτη Rasmussen- Hirschman. Σύμφωνα με το δείκτη, οι κάθετες διασυνδέσεις του αγροτικού τομέα είναι διευρυμένες ή όχι, ανάλογα με τη μεταβολή που προκαλείται στο συνολικό προϊόν της οικονομίας από μία μοναδιαία μεταβολή στη ζήτηση του για εισροές.

Τ' αποτελέσματα του δείκτη, για τα έτη 1998-2000, δεν δείχνουν να έχουν συντελεστεί αλλαγές τέτοιου μεγέθους, ώστε τα μεγέθη να είναι πολύ διαφορετικά ανάμεσα σ' αυτό το χρονικό διάστημα. Το 1998, η μοναδιαία μεταβολή στη ζήτηση του αγροτικού τομέα για εισροές, προκάλεσε τη συνολική αύξηση των 2,07 μονάδων στο σύνολο της οικονομίας. Οι μεταβολές (άμεσες και έμμεσες) στους διάφορους τομείς, από τους οποίους αντλεί εισροές ο αγροτικός τομέας, είναι για κάποιους από αυτούς σε υψηλά επίπεδα και για άλλους σε χαμηλά, πάντα σε σύγκριση με άλλες χώρες.

Τα επιμέρους στοιχεία της αντίστροφης μήτρας του Leontief παρουσιάζουν τη σύνθεση της ενδιάμεσης ανάλωσης του αγροτικού τομέα. Μία μοναδιαία μεταβολή στη ζήτηση του για εισροές, θα προκαλέσει μεγαλύτερες μεταβολές στον ίδιο τον κλάδο. Ο αγροτικός τομέας είναι έντονα αυτοτροφοδοτούμενος, καθώς αντλεί σχεδόν το 50% των εισροών του, από τον ίδιο τον κλάδο. Σε σχέση με τους αντίστοιχους δείκτες για τη Δανία⁶², που είναι μία χώρα με καλές επιδόσεις στον αγροτικό τομέα, η αυτοτροφοδοσία του αγροτικού τομέα στην Ουγγαρία είναι μεγαλύτερη. Ο υψηλός βαθμός αυτοτροφοδοσίας οφείλεται στην ιδιαίτερη φύση του και όχι σε λόγους χαμηλής αποδοτικότητας και χαλαρών διασυνδέσεων με τους άλλους κλάδους, όπως μπορεί να συμβαίνει σε άλλες χώρες.

Ο τομέας, που είναι δεύτερος σε παροχή εισροών, είναι η μεταποίηση τροφίμων, ποτών και καπνού, σύμφωνα και με τον [πίνακα (15)]. Οι διευρυμένες σχέσεις του τομέα αυτού με τον αγροτικό, απορρέουν από την καθετοποίηση της αγροτο-τροφικής αλυσίδας, λόγω εξαγοράς της από το ξένο κεφάλαιο αλλά και λόγω ανάγκης για αύξηση της

⁶² Βλ. περισσότερα στο Νικολαΐδης, Ε., *Προσωπικές Σημειώσεις και Υπολογισμοί για τον «Έμμεσο» Οικονομικό Ρόλο του Αγροτικού Τομέα*, σελ. 22.

αποδοτικότητάς του. Το ίδιο ισχύει και για τον κλάδο των χημικών- πλαστικών και λιπασμάτων.

Πίνακας (18)

Οι κάθετες διασυνδέσεις του αγροτικού τομέα: δείκτης Rasmussen- Hirschman		
Αγροτικός τομέας		
	1998	2000
Αγροτικός Τομέας	1,273	1,269
Μεταποίηση	0,095	0,143
Ενέργεια	0,082	0,124
Τρόφιμα, Ποτά, Καπνός	0,165	0,206
Χημικά, Πλαστικά	0,108	0,130
Εργασίες Για Την Βελτίωση Της Ποιότητας και της διανομής του Νερού	0,001	0,002
Κατασκευές	0,006	0,012
Αγορά, Πώληση Και Επισκευές Οχημάτων	0,020	0,013
Εμπόριο	0,118	0,099
Μεταφορές, επικοινωνίες	0,050	0,053
Χρηματοπιστωτικοί οργανισμοί	0,021	0,018
Ενοικίαση μηχανημάτων και εξοπλισμού	0,003	0,003
Διάφορες επιχειρηματικές δραστηριότητες	0,066	0,058
Υγεία και κοινωνική μέριμνα	0,009	0,007
Διάφορα	0,053	0,051
R-H	2,07	2,2

Πηγή: Υπολογισμοί από Πίνακες Εισροών- Εκροών του 1998-2000.

Το έτος 2000, δεν παρατηρείται κάποια ιδιαίτερη μεταβολή στη σύνθεση αλλά στο μέγεθος της μεταβολής, που προκύπτει από τη διαμόρφωση ισχυρότερων κάθετων σχέσεων του αγροτικού τομέα με κάποιους από τους τομείς διασύνδεσης. Το έτος αυτό, η αυτοτροφοδοσία του αγροτικού τομέα μειώνεται και αναπτύσσονται ουσιαστικότερες σχέσεις με τον τομέα της μεταποίησης, των χημικών- πλαστικών και λιπασμάτων καθώς και με τους τομείς της ενέργειας και των τροφίμων, ποτών και καπνού. Η αύξηση των διακλαδικών σχέσεων του αγροτικού τομέα με τους τομείς προς τα κάτω, φανερώνει το συνεχή εκσυγχρονισμό του, που οφείλεται στην ενίσχυση των σχέσεων του με τους τομείς της ευρύτερης μεταποίησης.

Γενικότερα παρατηρούνται τάσεις καθετοποίησης του αγροτικού τομέα. Άμεσα αποτελέσματα της αλλαγής αυτής στις σχέσεις του αγροτικού τομέα με τον τομέα των εισροών, είναι η μείωση του συναλλακτικού κόστους για τις αγροτικές επιχειρήσεις, που κατά τα πρώτα χρόνια της μετάβασης ήταν απαγορευτικό. Η ενσωμάτωση στην αγροτική παραγωγή ενός μέρους της παραγωγής εισροών μείωσε την ανάγκη των επιχειρήσεων για συναλλαγές, οι οποίες συνεπάγονται κόστος και ως προς την ανεύρεση του κατάλληλου προμηθευτή και ως προς τη σύναψη εκείνων των «συμβάσεων» που θα παρέχουν τη καλύτερη δυνατή κάλυψη των συμβαλλομένων (κόστος συμβολαίων). Παράλληλα,

μειώνεται το πρόβλημα αθέτησης των υποχρεώσεων του ενός από τα δύο μέλη, καθώς και οι δύο λειτουργίες είναι στους «κόλπους» ενός ενιαίου φορέα που έχει κοινούς στόχους και συμφέροντα.

Η τάση αυτή βέβαια ενισχύει την αύξηση της συγκέντρωσης και τη μείωση του ανταγωνισμού, που αναφέρθηκαν πριν. Παρόλα αυτά, η εγχώρια συγκέντρωση των επιχειρήσεων ενός κλάδου, κατά κάποιο τρόπο εκμηδενίζεται, διότι αυτές πρέπει να είναι ανταγωνιστικές στη διεθνή αγορά, με αποτέλεσμα τα κίνητρα τους να διαφοροποιούνται από αυτά ενός αυστηρά μονοπωλιακού κλάδου.

Ο δείκτης R-H, παρά το πλεονέκτημα του να μετρά τις συνολικές μεταβολές⁶³ (άμεσες και έμμεσες), που προέρχονται από μεταβολές της ζήτησης, έχει και μειονεκτήματα. Το βασικό μειονέκτημα του είναι ότι υποθέτει μοναδιαία μεταβολή στη ζήτηση του συνόλου των κλάδων. Κάτι τέτοιο στην πραγματικότητα είναι αδύνατο. Δεν είναι δυνατόν σε μία οικονομία να μεταβάλλεται ταυτόχρονα και ισόποσα η ζήτηση όλων των κλάδων. Για παράδειγμα η πώληση του προϊόντος ενός κλάδου μικρού μεγέθους σ' έναν κλάδο μεγάλου μεγέθους θα έχει διαφορετικές συνέπειες απ' το να ίσχυε ακριβώς η αντίθετη περίπτωση. Κατ' αυτόν τον τρόπο γίνεται φανερό, ότι ναι μεν οι διάφοροι κλάδοι της οικονομίας αλληλεξαρτούνται αλλά δεν είναι τ' αποτελέσματα τα ίδια για όλους⁶⁴.

Έτσι λοιπόν, στη διεθνή βιβλιογραφία υπάρχουν πολλοί δείκτες για τον υπολογισμό των κάθετων και οριζόντιων διασυνδέσεων μίας οικονομίας. Μερικοί δείκτες βελτιωμένης μορφής απ' αυτόν του R-H, που χρησιμοποιείται εδώ, είναι της Augustinovic, Allaudin και πολλών άλλων που έδωσαν ακόμα πιο βελτιωμένες μορφές.

Το γενικότερο συμπέρασμα που εξάγεται από την εξέταση των διακλαδικών σχέσεων του αγροτικού τομέα με τον τομέα παροχής εισροών είναι ότι η διεύρυνση των σχέσεων αυτών βοηθά στην βελτίωση των επιδόσεων και των δύο εμπλεκόμενων κλάδων.

⁶³ Για τον υπολογισμό του δείκτη χρησιμοποιείται η μήτρα των συνολικών απαιτήσεων, που είναι η αντίστροφη αυτής του Leontief.

⁶⁴ Τζουβελέκας, Ε., *Το υπόδειγμα γενικής ισορροπίας εισροών-εκροών*, σημειώσεις για το Σεμινάριο: Ανάλυση Εισροών-Εκροών στο πλαίσιο μαθημάτων του Τμήματος Οικονομικών Επιστημών, Πανεπιστήμιο Κρήτης, σελ. 28-34.

4.4.2. Οι διασυνδέσεις του αγροτικού τομέα προς τα εμπρός (Forward Linkages)

Οι οριζόντιες διασυνδέσεις του αγροτικού τομέα είναι εξίσου διευρυμένες, ωστόσο η ιδιαιτερότητά τους είναι ότι αναφέρονται σε έναν πιο περιορισμένο αριθμό κλάδων, οι οποίοι κατά βάση ανήκουν στην αγροτο-τροφική αλυσίδα. Παρατηρώντας τον [πίνακα (19)], στην ενδιάμεση ανάλωση καταλήγει το 63,3% της συνολικής ζήτησης και στην τελική το 36,7%. Σε σύγκριση με τις χώρες της ΕΕ-15, το ποσοστό συμμετοχής της ενδιάμεσης ανάλωσης είναι μειωμένο. Ο μέσος όρος των χωρών της ΕΕ-15 είναι περίπου 70% συμμετοχή στην ενδιάμεση ανάλωση.

Στον τομέα μεταποίησης τροφίμων καταλήγει μόνο το 40% του συνολικού παραγόμενου προϊόντος του αγροτικού τομέα, γεγονός που οφείλεται στην εξαγωγή του μεγαλύτερου μέρους του παραγόμενου προϊόντος, χωρίς να έχει υποβληθεί σε κάποια υποτυπώδη μεταποίηση.

Πίνακας (19)

Η Ζήτηση των Αγροτικών Προϊόντων από τους Τομείς Διασυνδέσεις προς τα Εμπρός, (%)				
Έτος: 2000				
	Γεωργία, Θήρα	Δασοκομία	Αλιεία	Σύνολο Αγροτικού Τομέα
Σύνολο Πρωτογενούς Τομέα	16,6	15,1	4,1	16,5
Βιομηχ. Τροφίμων, Ποτών Και Καπνού	41,8	0,1	4,3	40,0
Σύνολο Λοιπής Μεταποίησης	4,1	38,8	0,3	5,5
Ξενοδοχεία, Εστιατόρια	1,3	0,0	13,4	1,3
Σύνολο Ενδιάμεσης Ανάλωσης	63,9	54,0	22,0	63,3
Τελική Κατανάλωση Νοικοκυριών	19,2	9,7	49,6	18,9
Εξαγωγές	14,1	31,9	25,3	14,8
Τελική Ζήτηση	36,1	46,0	78,0	36,7
Συνολική Ζήτηση	100,0	100,0	100,0	100,0

Πηγή: Υπολογισμοί από πίνακες εισροών- εκροών του 2000.

Άλλος ένας σπουδαίος παράγοντας για τη μικρή συμμετοχή του αγροτικού στις εισροές άλλων κλάδων, ήταν ότι μετά το 1989, το εμπόριο διεξαγόταν πιο ελεύθερα με τις υπόλοιπες χώρες του κόσμου. Έτσι, ένα μεγάλο μέρος των εισροών εισάγονταν από το εξωτερικό.

Πίνακας (20)

Οι οριζόντιες διασυνδέσεις του αγροτικού τομέα: δείκτης Rasmussen- Hirschman		
Αγροτικός τομέας		
	1998	2000
Αγροτικός Τομέας	1,273	1,269
Μεταποίηση	0,005	0,005
Ενέργεια	0,002	0,001
Τρόφιμα, Ποτά, Καπνός	0,448	0,424
Χημικά, Πλαστικά	0,006	0,004
Εργασίες για την Βελτίωση της Ποιότητας και της διανομής του Νερού	0,004	0,004
Κατασκευές	0,004	0,005
Αγορά, Πώληση και Επισκευές Οχημάτων	0,005	0,004
Εμπόριο	0,010	0,015
Μεταφορές, επικοινωνίες	0,003	0,004
Χρηματοπιστωτικοί οργανισμοί	0,002	0,003
Ενοικίαση μηχανημάτων και εξοπλισμού	0,003	0,001
Διάφορες επιχειρηματικές δραστηριότητες	0,005	0,004
Υγεία και κοινωνική μέριμνα	0,022	0,021
Διάφορα	0,013	0,019
R-H	1,804	1,783

Πηγή: υπολογισμοί από πίνακες εισροών- εκροών του 1998-2000.

Στον [πίνακα (20)] παρουσιάζονται οι σχετικά πιο χαλαρές διασυνδέσεις του αγροτικού τομέα με τους τομείς προς τα εμπρός, σε σχέση με τις διασυνδέσεις προς τα πίσω. Ο αγροτικός τομέας έχει διευρυμένες σχέσεις μόνο με τη βιομηχανία επεξεργασίας τροφίμων, ποτών και καπνού, μαζί με την οποία αποτελούν το αγροτο-τροφικό σύστημα. Εξάλλου, τ' αγροτικά προϊόντα δεν μπορούν να χρησιμεύσουν, ως πρώτες ύλες σε άλλους κλάδους, λόγω της ιδιαίτερης φύσης τους. Κατά συνέπεια, μόνο ο τομέας των υπηρεσιών, ξενοδοχεία-εστιατόρια, μπορεί να θεωρηθεί κλάδος που χρησιμοποιεί τ' αγροτικά προϊόντα, ως πρώτες ύλες, πέρα από τον τομέα μεταποίησης τροφίμων [πίνακας (19)].

Αυτό που είναι άξιο μνείας είναι η ιδιαιτερότητα που παρουσιάζει η σχέση του αγροτικού τομέα με το τον τομέα μεταποίησης τροφίμων, ποτών και καπνού. Το αγροτοτροφικό σύστημα έχει ιδιαίτερη σημασία για την Ουγγαρία. Τα τελευταία χρόνια έχει αναπτύξει ιδιαίτερες επιδόσεις και όσον αφορά τον «άμεσο» αλλά και τον «έμμεσο» οικονομικό ρόλο. Η αγορά του μεγαλύτερου μέρους των πρώην κρατικών αγροτικών επιχειρήσεων και αυτών της μεταποίησης τροφίμων, από μεγάλες πολυεθνικές εταιρίες, ξένων συμφερόντων, ανασυγκρότησε και αύξησε την παραγωγή τους. Η εισαγωγή νέων μεθόδων μάνατζμεντ, η βελτίωση των συνθηκών έρευνας και ανάπτυξης καθώς και η αυστηρότητα στις προϋποθέσεις για την ποιότητα της παραγωγής αλλά και τον χρόνο παράδοσης είναι μόνο μερικές από τις νέες συνθήκες, λόγω της εισροής του ξένου κεφαλαίου.

Πέρα από τις οριζόντιες διασυνδέσεις του αγροτικού τομέα, η αγροτο-τροφική αλυσίδα συνδέεται κάθετα με τομείς τους οποίους προμηθεύει με εισροές [πίνακα (21)]. Ο τομέας της βιομηχανίας τροφίμων και ποτών είναι αυτός που αντλεί το 40,1% των εισροών του από τον αγροτικό τομέα και το 62% από το σύνολο του αγροτο-τροφικού συστήματος.

Πίνακας (21)

Η παροχή εισροών από το αγροτοτροφικό σύστημα σε άλλους κλάδους (%)						
Ουγγαρία 2000						
Παραγωγικοί τομείς που εξαρτώνται από το αγροτο-τροφικό σύστημα	Γεωργία	Δασοκομία-Υλοτομία	Βιομηχανία Τροφίμων, Ποτών	Βιομηχανία Καπνού	Παραγωγή Κλωστοϋφ. Ινών	Σύνολο Ενδιάμεσης Ανάλωσης
Αγροτικός Τομέας	27,8	35,5	40,1	36,1	3,5	5,2
Βιομηχ. Τροφίμων, Ποτών Και Καπνού	24,1	2,1	22,0	1,4	0,3	3,7
Σύνολο Αγροτοτροφικού Συστήματος	51,9	37,6	62,1	37,5	3,8	8,9

Πηγή: υπολογισμοί από πίνακες εισροών- εκροών του 2000.

Σε σύγκριση με άλλες χώρες της ΕΕ, το αγροτο-τροφικό σύστημα συμμετέχει μόνο κατά 8,9% στο σύνολο της ενδιάμεσης ανάλωσης. Η χαμηλή αυτή ποσοστιαία συμμετοχή οφείλεται στη στροφή της εγχώριας παραγωγικής βάσης από τ' αγροτικά προϊόντα σε προϊόντα του δευτερογενούς τομέα και των υπηρεσιών.

Συμπεράσματα

Η μεταρρυθμιστική διαδικασία στην Ουγγαρία ήταν επίπονη, καθώς άλλαξε άρδην το σύνολο των οικονομικών και κοινωνικών δομών. Στον αγροτικό τομέα, η διαδικασία αυτή ήταν πιο επώδυνη, καθώς απ' τη φύση του είναι ένας ευπαθής κλάδος με ιδιαίτερες ανάγκες.

Εξετάζοντας το σύνολο της μεταρρυθμιστικής διαδικασίας, αυτό που παρατηρείται για τον οικονομικό ρόλο του αγροτικού τομέα είναι ότι για την Ουγγαρία πάντα αποτελούσε έναν από τους πιο προσοδοφόρους κλάδους. Αυτό φαίνεται από το εμπορικό ισοζύγιο των αγροτικών προϊόντων, το οποίο ήταν και πριν και μετά τη μετάβαση πλεονασματικό.

Στην πρώτη μεταβατική φάση, η φθίνουσα πορεία των μακροοικονομικών μεγεθών θα μπορούσε να σημαίνει βελτίωση της απόδοσης του αγροτικού τομέα. Ωστόσο, η φθίνουσα συμμετοχή του στα βασικά μακροοικονομικά μεγέθη ήταν αποτέλεσμα της ύφεσης. Η αναντιστοιχία αυτή μεταξύ επιπέδου οικονομικής ανάπτυξης και παραγωγικής διάρθρωσης είναι από τα άμεσα αποτελέσματα της πρώτης αυτής φάσης. Η περίοδος αυτή, της

δημιουργικής καταστροφής ή μεταβατικής ύφεσης (transformational recession), είχε συνέπειες περισσότερο μόνιμες. Τ' αποτελέσματά της έγιναν περισσότερο αισθητά στη δεύτερη φάση της μετάβασης, όπου ναι μεν η οικονομία και ο αγροτικός τομέας αρχίζουν ν' «αναρρώνουν», παρόλα αυτά η αντιστοιχία της ποσοστιαίας συμμετοχής αγροτικού τομέα στα βασικά μακροοικονομικά μεγέθη με τ' αντίστοιχα στην ΕΕ, δεν ήταν αποτέλεσμα της πραγματικής σύγκλισης του αγροτικού τομέα με τα Ευρωπαϊκά πρότυπα. Ναι μεν, είχε σημειωθεί σημαντική πρόοδος στον αγροτικό τομέα αλλά η ύφεση είχε αφήσει «ανεξίτηλα» σημάδια.

Άλλο χαρακτηριστικό της περιόδου της «δημιουργικής καταστροφής», το οποίο πήρε μονιμότερο χαρακτήρα, ήταν η εξαγορά ενός μέρους της αγροτο-τροφικής αλυσίδας από το ξένο κεφάλαιο. Την πρώτη περίοδο της «δημιουργικής καταστροφής», το ξένο κεφάλαιο ήταν απαραίτητο για την ανασυγκρότηση της οικονομίας. Το εγχώριο κεφάλαιο και επενδύσεις ήταν περιορισμένα και έτσι το ξένο κεφάλαιο έδωσε νέα ώθηση στην οικονομία. Οι ξένες πολυεθνικές συνέχισαν να δραστηριοποιούνται στον ευρύτερο αγροτικό τομέα και μετά τη πρώτη αυτή περίοδο, χωρίς πάντα να συμβάλλουν στην περαιτέρω ανάπτυξη του αγροτικού τομέα, λόγω αυξημένης συγκέντρωσης και κατά συνέπεια μειωμένης ανταγωνιστικότητας στον κλάδο.

Πέρα από τ' αποτελέσματα της περιόδου της δημιουργικής καταστροφής και τ' αποτελέσματά της, σπουδαίο ρόλο στη διαμόρφωση των επιδόσεων και της διάρθρωσης του αγροτικού τομέα, διαδραματίζει ο «έμμεσος» οικονομικός ρόλος του. Στο σοσιαλιστικό καθεστώς, οι κάθετες δομές που επέβαλε το σύστημα, εξασφάλιζαν στον αγροτικό τομέα τόσο τις απαραίτητες εισροές όσο και τις αγορές για την διάθεση των προϊόντων του. Ουσιαστικά δραστηριοποιούνταν σ' ένα προστατευμένο περιβάλλον, χωρίς να ενδιαφέρονται ιδιαίτερα για τη πορεία των επιδόσεών τους.

Κατά τη μετάβαση στην οικονομία της αγοράς, το «προστατευτικό» αυτό περίβλημα διασπάστηκε και έτσι ο αγροτικός τομέας έπρεπε να στηριχθεί στις δικές του δυνάμεις. Τα πρώτα χρόνια, η κατάσταση ήταν πολύ δύσκολη, διότι το οικονομικό σύστημα δεν είχε διαμορφώσει ακόμα τις κατάλληλες δομές, στις οποίες θα μπορούσε να στηριχθεί η αγροτική παραγωγή για ν' αυξήσει τις επιδόσεις της. Η απομάκρυνση από τον τομέα των εισροών τον τομέα της μεταποίησης, ανάγκασε τον αγροτικό τομέα να συνάψει πάλι ένα είδος κάθετων σχέσεων με το σύνολο των «εταίρων» προς τα εμπρός και προς τα πίσω. Αυτή τη φορά, οι σχέσεις δεν ήταν επιβεβλημένες από την πολιτική εξουσία αλλά από την

εσωτερική ανάγκη του αγροτικού τομέα και των κλάδων που συνδέονται μαζί του, ν' ανταπεξέλθουν στις ανταγωνιστικές συνθήκες της αγοράς.

Η σύναψη συμβολαίων με τους κλάδους προς τα εμπρός ή/και μπρος τα πίσω για τις συνθήκες καλλιέργειας, τον χρόνο παράδοσης, την ποιότητα της παραγωγής και άλλους ποιοτικούς περιορισμούς ήταν και είναι ένας από τους τρόπους για την αύξηση των επιδόσεων του αγροτικού τομέα. Εξάλλου, το 1998 ξεκίνησαν οι ενταξιακές διαπραγματεύσεις της χώρας με την ΕΕ, με αποτέλεσμα η συμμόρφωση με τις παραπάνω προϋποθέσεις να καταστεί άμεση ανάγκη για την επιτυχή μετάβαση.

Παράλληλα, η αγορά ολόκληρης ή ενός μέρους της αλυσίδας των διασυνδέσεων του αγροτικού τομέα από ξένες πολυεθνικές αύξησε το βαθμό καθετοποίησής του. Η εισροή του ξένου κεφαλαίου σε κάποιους από τους τομείς του αγροτο-τροφικού συστήματος δεν είχε μόνο ως αποτέλεσμα την αύξηση των διακλαδικών σχέσεων του αγροτικού, αλλά και την αυξημένη συγκέντρωση σε κάποιους από τους παραγωγικούς κλάδους του αγροτο-τροφικού συστήματος.

Το συμπέρασμα που προκύπτει απ' όλη τη μεταρρυθμιστική διαδικασία του Ουγγρικού αγροτικού τομέα είναι ότι, ενώ αναγκάστηκε να δεχθεί τη διάσπαση των δομών του σοσιαλιστικού συστήματος για την ένταξη στην οικονομία της αγοράς, κατέληξε στην υιοθέτηση των ίδιων δομών μέσα στους «κόλπους» του καπιταλιστικού συστήματος, καθώς μόνο έτσι μπορούσε και μπορεί ν' αναπτυχθεί ουσιαστικά. Οι διακλαδικές σχέσεις του αγροτικού τομέα είναι λοιπόν κάτι παραπάνω από πολιτική επιλογή. Είναι ουσιαστική ανάγκη του αγροτικού τομέα.

Η Ουγγαρία είναι από τις χώρες της Κ.Α.Ευρώπης, που κατάφερε ν' αναδομήσει την οικονομία της σε σύντομο χρονικό διάστημα. Την ίδια πορεία ακολούθησε και ο αγροτικός τομέας. Η επιτυχής αυτή πορεία του αγροτικού τομέα οφείλεται στην ουσιαστική ανάπτυξη του «έμμεσου» οικονομικού ρόλου του, αποδεικνύοντας τη σπουδαιότητα των διακλαδικών σχέσεων για την διαμόρφωση αλλά και απόδοσή του.

Βιβλιογραφία

Ελληνόγλωσση

- Csaki, C., Σαμαράς, Γ., *Η αγροτική πολιτική της Ουγγαρίας στις αρχές της δεκαετίας του 1980, Οικονομική διαχείριση και οργάνωση της Ουγγρικής γεωργίας*, Επιθεώρηση Αγροτικών Μελετών, τόμος 1, τεύχος 3, Αγροτική Τράπεζα της Ελλάδας, Αθήνα (Ανοιξη-Καλοκαίρι) 1986.
- Κόρναϊ Γιάννος, *Όραμα και Πραγματικότητα: Κράτος και Αγορά*, 1^η έκδοση, Παπαζήσης, Αθήνα 1993.
- Λιανός, Θ., Δαμιανός, Δ., Μέργος, Γ., *Αγροτική Οικονομική, Θεωρία και Πολιτική*, 2^η έκδοση, Μπένος, Αθήνα 1998
- Λίβας, Π., *Ανάλυση Εισροών –Εκροών*, 1^η έκδοση, Σταμούλης, Αθήνα 1994.
- Μέργος, Γ., «Ο Αγροτικός τομέας στην Οικονομική Ανάπτυξη: Θεωρία και Πολιτική», *Σημειώσεις παραδόσεων για τους φοιτητές του τμήματος οικονομικών επιστημών του Πανεπιστημίου Αθηνών*, Αθήνα 1990.
- Μπαμπανάσης, Σ., *Σύγχρονα οικονομικά συστήματα*, 1^η έκδοση, Παπαζήσης, Αθήνα 2001.
- Μπαμπανάσης, Σ., Σαμαράς, Γ., *Εισαγωγή στην Πολιτική Οικονομία του Σοσιαλισμού*, 1^η έκδοση, Παπαζήσης, Αθήνα 1985.
- Μπέρεντ, Ι, *Οι Εμπειρίες του Σοσιαλιστικού Μετασχηματισμού στην Ουγγαρία*, 1^η έκδοση, Ίδρυμα Μεσογειακών Μελετών, Αθήνα 1989.
- Νικολαΐδης, Ε., «Ο Αγροτικός Τομέας στην Ελλάδα, Συμβολή στην ανάδειξη των πραγματικών διαστάσεών του», (στο Αργείτης Γ. (επιμ.)), *Οικονομικές Αλλαγές και Κοινωνικές Αντιθέσεις στην Ελλάδα. Προκλήσεις στις αρχές του 21^{ου} αιώνα*, 1^η έκδοση, Τυπωθύτω-Γ. Δάρδανος, Αθήνα 2005.
- Σαπουνάς, Γ., Σ., *Ανάπτυξη του Αγροτικού Τομέα, Προβλήματα και Προοπτικές*, Αγροτική Τράπεζα της Ελλάδος, 1^η έκδοση, Διεύθυνση Μελετών και Παραγραμματισμού, Αθήνα 1991.
- Σκούντζος, Θ., *Οικονομική Ανάπτυξη, Θεωρία-Πρακτική*, τόμος Α, εκδόσεις Σταμούλης, Γ έκδοση, Αθήνα 1997.
- Gillis, Perkins, Roemer, Snodgrass, «*Οικονομική της Ανάπτυξης*», 1^η έκδοση, Τυπωθήτω – Γιώργος Δάρδανος, τόμος Β΄, Αθήνα 2000.

Ξενόγλωσση

- Adam, J., “The Transition to a Market Economy in Hungary”, *Europe-Asia studies*, Vol. 47, No.6 (Sep., 1995), 989-1006.
- Allsopp, C., Kierzkowski, H., “The Assessment: Economics of Transition in Eastern and Central Europe”, *Oxford Review of Economic Policy*, Vol. 13, No.2, 1997.
- Berend, I., “From Regime Change to Sustained Growth in Central and Eastern Europe”, *Survey of Europe*, 2000 No. 2/3, Chapter 2.
- Brooks, K., Gausch, J., “Agriculture and Transition to the Market”, *The Journal of Economic Perspectives*, Vol.5, No.4 (Autumn, 1991), 149-161.
- Budavari, V., “Evolution of the Agrofood Sector’s Role in Economic Development as a Result of the Transformational Process”, *FAO/REU*, Case Study, Rome (May 1998).
- Csaba, C., “Economic Structure and Performance in the Agricultural Sector”, *Seminar on Beliefs and Values Underlying Agricultural Policy of CEEC Countries*, Hungary (Sep 1996).
- Csaba, C., Lerman, Z., “Hungarian Land Reform and Farm Restructuring in The 1990s”, *Agriculture Policy Notes, the World Bank*, Washington, DC, January 1997.
- Davis, J., “Conceptual Issues in Analyzing the Rural Non-Farm Economy in Transition Economies”, *Natural Resources Institute, Department for International Development (DFID)/World Bank*, Report No. 2635 (August 2001)
- Drejer, I., “Input-Output Based Measures of Interindustry Linkages Revisited- a Survey and Discussion”, *Centre of Economic and Business Research*, Denmark (July 2002).
- Duponcel, M., “Restructuring of food Industries in the Five Central and Eastern European Front-Runners Towards Eu Membership (CEEC-5), A Comparative Review”, *Centre of Economic Reform and Transformation*, Heriot-Watt University, Endiburg (June 1998).
- Ehrlich, E., Gabor, R., “Coming in from the Cold, the Hungarian Economy in the 20th Century”, *Hungarian Quarterly*, No 19 (June 2000).
- European Bank for Reconstruction and Development, “Transition Report 2002: Agriculture and Rural Transition”.
- European Commission, “Agricultural Situation in the Candidate Countries, Country Report on Hungary”, *Directorate General for Agriculture*, (July 2002).
- European Commission, “Agricultural Situation and Prospects in the Central European Countries, Hungary (update 1998)”, *Directorate General for Agriculture*, Working Document, (June 1998).

- Fertő, I, Forgács, Cs, Juhász, A., Kürthy, Gy, “Recovering Markets: Country Study Hungary”, Budapest (2004).
- Ferto, I., Hubbard, J., “Intra – Industry Trade in the Agri-Food Products between Hungary and the Eu”, *Institute for Economics, Hungarian Academy of Science and Department of Agricultural Economics and Food Marketing*, Chicago (August 2001).
- Fisher, S., Sahay, R., “The Transition Economies after Ten Years”, *National Bureau of Economics Research*, Working Paper 7664, Cambridge (April 2000).
- Johnston, B., Mellor, J., “The Role of Agriculture in Economic Development”, *The American Economic Review*, Vol. 51, No. 4 (Sep. 1961), 556-593.
- Jones, L., “The Measurement of the Hirschmanian Linkages”, *Quarterly Journal of Economics*, Vol. LXXXVIII, No.5 (May 1973), 323-333.
- Kiss, J., “The Agricultural Aspects of Hungarian Accession to the Europe”, *Institute for World Economics, Hungarian Academy of Science*, Working Paper No. 115, Budapest (May 2001).
- Kjeldsen- Kragh, S., “The Impact of the Common Agricultural Policy in the Enlarged Eu”, *Department of Economics and Natural Resources, the Royal Agricultural University*, Denmark (1990).
- Kornai, J., “The Affinity between Ownership Forms and Coordination Mechanisms: The Common Experience of Reform on Socialist Countries”, *The Journal of Economic Perspectives*, Vol. 4, No.3 (summer, 1990), pp. 131-147.
- Kornai, J., “The Hungarian Reform Process: Visions, Hopes, and Reality”, *Journal of Economic Literature*, Vol. 24, No.4 (Dec., 1986), pp 1687- 1737.
- Kornai, J., “Transformational Recession: The Main Causes”, *Journal of Comparative Economics*, Vol. 19, (March 1994), pp39-63.
- Kuznets, S., “Modern Economic Growth: Findings and Reflections”, *American Economic Review*, Vol. 3, No.5, (June, 1973), 247-259.
- Landesmann, M., Stehler, R., “Structural Patterns of East- West European Integration: Strong and Weak Gerschenkron Effects”, *The Vienna Institute for International Economic Studies (WIIW)*, Vienna (Dec. 2002), pp. 44.
- Landesmann, M., “Structural Changes in the Transition Economies since 1989”, Draft 16.4.00.
- Lavigne, M., “The Economics of Transition, From Socialist Economy to Market Economy”, *Macmillan Press Ltd, Fist Publish*, London 1995.

- Pittman, R., "Vertical Restructuring (or not) of the Infrastructure Sectors of Transition Economies", *Journal of Industry, Competition and Trade*, Vol. 3, Washington, 2003, pp 5-23.
- Popp, J., "Changes for the Development of Major Agricultural Sectors in Hungary with Regard to the EU Accession", *Research and Information Institute for Agricultural Economics*, Summary for the Website (www.euintegration.net), Budapest (2000).
- Roselle, S., Swinnen, F., "Transition and Agriculture", *California Agricultural Experiment Station, Giannini Foundation for Agricultural Economics*, Working Paper No.00-021 (October 2000).
- Swain, N., "Hungarian Agriculture in the early 1980s: Retrenchment Followed by Reform", *Soviet Studies*, Vol. 39, No.1 (Jan., 1987).
- Trzeciak-Duval, "A Decade of Transition in Central and Eastern European Agriculture", *European Review of Agricultural Economics*, Vol.26 (March 1999).
- Yotopoulos, P., Nugent, J., "A Balanced Growth Version of the Linkages Hypothesis: A Test", *Quarterly Journal Of Economics*, Vol. LXXXVIII, No.2 (May 1973), pp. 158-322.